T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Mustafa KARACA

KADIZÂDE MEHMED TÂHİR EFENDİ VE "RİSÂLE-İ NÛRİYE" ADLI ESERİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman:
Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ

Yozgat-2018

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Mustafa KARACA

KADIZÂDE MEHMED TÂHİR EFENDİ VE "RİSÂLE-İ NÛRİYE" ADLI ESERİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman:
Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ

Yozgat-2018

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 80110712018 numaralı öğrencisi Mustafa KARACA'nın hazırladığı **"Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve "Risâle-i Nûriye"** başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 10/05/2018 Perşembe günü saat 10:30'da yapılmış, tezin onayına ~~OY ÇOKLUĞU~~ / OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan : Doç.Dr.İrfan GÖRKAŞ

Üye : Doç.Dr.İsmail PIRLANTA

Üye : Doç.Dr.Yaşar TÜRKBEN

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ...16../..05../2018. tarih ve .04. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

16./05./2018

Prof.Dr.Yunus ÖZGER
Enstitü Müdürü

BOZOK ÜNİVERSİTESİ 1923 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Risâle-i Nûriye adlı eseri" adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

16../05/2018

Mustafa KARACA

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Risâle-i Nûriye adlı eseri

Mustafa KARACA

Danışman: Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ

2018-Sayfa: 82+XI

Jüri: Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ (Danışman)
Doç. Dr. İsmail PIRLANTA
Doç. Dr. Yaşar TÜRKBEN

KADIZÂDE MEHMED TÂHİR EFENDİ VE "RİSÂLE-İ NÛRİYE" ADLI ESERİ

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi (1747-1838) Tokat'ta dünyaya gelmiştir. Babası kadı Ömer Efendi'dir. İlk eğitimini babasından almıştır. Babası adındanda anlaşılacağı üzere kadı olarak Osmanlı İmparatorluğunda görev yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek devrin tanınmış âlimlerinden ders görmüştür. Mehmed Tâhir Efendi 1196/1782 yılında girmiş olduğu ruûs imtihanını kazanarak müderris olmuştur. Bu görevden sonra kadılığa terfi etmiş olup Anadolu ve Rumeli'nin birçok ilinde kadı olarak görev yapmıştır. Sırasıyla; Osman Paşazâde İzzet Bey'in Teşrîfatçılık memurluğunda bulundu ardından Yenişehr-i Fenâr Kadılığına getirildi. Mekke pâyeliğini elde etti. 1818 yılında İstanbul kadılığına getirildi. 1824 senesinde Anadolu kazaskeri oldu. 1824 yılında Mekkîzâde Âsım Efendi'den sonra Şeyhülislam olarak göreve getirildi. Padişah II. Mahmut zamanında Şeyhülislam olarak görev yapmıştır. İki buçuk yıl bu görevi sürdürmüştür. En büyük hizmeti devlete karşı isyan eden yeniçeriler hakkında vermiş olduğu fetvasıdır. Devletin yanında mânevi olarak durarak padişahın teveccühünü kazanmıştır. Yaşlılığından dolayı görevinden ayrılmıştır. Bu ayrılıştan sonra Şeyhülislam, *Risâle-i Nûriye* adlı eseri yazmıştır. Tasavvufa dair kırk bir konudan bahseden bu eseri biz tez çalışmamız olarak ele alıp üzerinde çalıştık.

Tez çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kadızâde'nin hayatını, eserlerini, ikinci bölümde kısaca tasavvufun tanımını, amacını, gayesini ve tasavvufi görüşünü ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Şeyhülislam, Tarîkat, Kâdirîlik, Kadızâde Mehmed Tâhir.

ABSTRACT

Master Thesis

Kadızâde Mehmed Tâhir…….

by

Mustafa KARACA

Supervisor: Associate. Professor. Dr. İrfan GÖRKAŞ

2018-Page: 82+XI

Jury: Associate. Professor. Dr. İrfan GÖRKAŞ
Associate. Professor. Dr. İsmail PIRLANTA
Associate. Professor. Dr. Yaşar TÜRKBEN

KADIZÂDE MEHMED TÂHİR EFENDİ AND HIS WORK TITLED "RİSÂLE-İ NÛRİYE"

Shaykh al-Islam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi (1747-1838) was born in Tokat. His father was cadi Ömer Efendi. He received his first education from his father. As it could be understood from the name, his father worked as a qadi in the Ottoman Empire. Later, Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi came to Istanbul and took courses from the well-known scholars of his era. Mehmed Tâhir Efendi became a 'mudarris' (teacher) by passing the 'ruûs' exam he took in 1196/1782. Following this position, he was promoted to as a qadi and worked as a qadi in several cities of Anatolia and Rumelia. He served as an emcee for Osman Paşazade İzzet Bey and then, he was appointed as the qadi to Yenişehr-i Fenâr. He obtained the Mecca honour. In 1818, he was appointed as the cadi to Istanbul. He became the 'qadi-ul asker' (i.e. judge of the army) in 1824. He was appointed as the Shaykh al-Islam after Mekkîzâde Âsım Efendi in 1824. In the time of Padishah Mahmud, he worked as the Shaykh al-Islam. He held this position for two and a half year. His biggest service was the fatwa he gave about the janissaries who revolted against the government. He gained the padishah's appreciation through spiritually standing by the government. He retired his position due to his age. Following his retirement, the Shaykh al-Islam wrote the work titled Risâle-i Nûriye. We studied on this work, which mentions forty one topics related Sufism, as the main focus of this thesis.

Our thesis consists of two parts. We addressed the biography and works of Kadızâde in the first part and briefly defined Sufism, its purpose and Kadızâde's sufistic view in the second part. In the third part.

Keywords: Sufism, Shaykh al-Islam, cult, Qadiriyya, Kadızâde Mehmed Tâhir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iii**

ABSTRACT ..... **v**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

KISALTMALAR ..... **x**

ÖNSÖZ ..... **xi**

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIZÂDE MEHMED TÂHİR EFENDİ'NİN HAYATI

1. Doğumu ve Ailesi: **1**

2. Görevleri: **2**

2.1. Müderrislik Görevi 2

2.2. Kadılık Görevi 2

2.3. Teşrîfatçılık Görevi 2

2.4. Mekke Pâyeliği 3

2.5. Anadolu Kazaskerliği 3

2.6. Şeyhülislamlığı ve Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasındaki Rolü 3

2.7. Tarîkata Girişi ve Şeyhi 5

2.8. Vefatı 12

3. ESERLERİ **12**

3.1. Risâle Fî Tahkîk-i Lafzı Türkî 13

3.2. Fetvâları 13

3.3. Haşîye Alâ Tahrîri'l-Kavâ'idi'l-Mantıkîye 14

3.4. Resâi'l-Mine'l-Fıkh 14

3.5. Risâle-i Fi's-Secde 14

3.6. Risâle Fî Sıhhati'l-İstibdal 15

3.7. Risâle Fî Hakki'l-İrs 15

3.8. Risâle Fi'l-Elif ve'l-Lam bi'l-İcmali't-Ta'rif 15

3.9. Risâle Fî Hakki's-Siyam 15

3.10. Risâle-i Nûriye 16

3.10.1. Risâle-i Nûriye'nin Özellikleri 16
3.10.2. Risâle-i Nûriye'nin İhtiva Ettiği Konular 18

İKİNCİ BÖLÜM

KADIZÂDE'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞÜ

1.Tasavvuf ve Sûfî Kelimesinin Kökeni 20

2. Tasavvufun Tanımı 22

3. Tasavvufun Konusu 24

4. Tasavvufun Gayesi 24

5. Tasavvufun Metodu 25

A. TAHALLUKA DAİR KAVRAMLAR 26

1. Zikir 26

1.1. Lâ ilâhe illâllah ve Hû Zikri 27
1.2. Tevhîd ve Mertebeleri 28
1.3. Kelime-i Tevhid Çekilirken Dikkat Edilecek Hususlar 29

2. Seyr u Sülûk 30

2.1. Sâlik 30
2.2. Sâlik'in Cenâb-ı Hakka Seyr u Sülûku 32
2.3. Sâlik'e Gereken Şeyler 37
2.4. İnâbet ve Râbıta 38

3. Şeyh-Mürşid 41

3.1. Şeyhlik Mesleği ve Meşrebi 41
3.2. Allah'ın Velî Kulları 42
3.3. Allah Dostu Velîlerin Halleri 45

4. Kutb-u âlem 47

5. Halvet ve Şartları 48

6. İnsan 49

6.1. İnsan Önce İnsan Olarak Yaratılmıştır 49
6.2. İnsanoğlu Dört Kısımdır 50

6.3. İnsanın Mânevî Yapısı 50
6.3.1. Kâlp 50
6.3.2. Nefs ve Mertebeleri 52
6.3.2.1. Tezkiye-i Nefs 55
6.3.3. Rûh ve Tedbir 55
6.3.3.1. Rûh-ı Muhammedî 59
6.3.3.2. Peygamberimizin Rûhaniyetinin Yüceliği 61
7. Etvâr-ı Sebʿa 62
7.1. Tavr-ı Rûh 65
7.2. Tavr-ı Kâlp 65
B. TAHAKKUKA DAİR KAVRAMLAR 66
1. Mâʿrifet 66
2. Mükâşefe 68
3. Müşâhede 69
4. Zâtın Tecellîsi 70
5. Hâlât ve Vâkıʿât 72
SONUÇ 75
KAYNAKÇA 77
ÖZGEÇMİŞ 82

KISALTMALAR

A.S.	:	Aleyhisselam
B.	:	Bin (oğlu)
BKZ.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
DİA.	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
H.	:	Hicri
Haz.	:	Hazırlayan
İ.B.B.A.K.	:	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı
K.S.	:	Kaddesallahu
MEB.	:	Milli Eğitim Bakanlığı
Mil. Ktp.	:	Milli kütüphane
NR.	:	Numara
R.A.	:	Radıyallahu anh
S.A.V.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfalar
Tah.	:	Tahkik
Terc.	:	Tercüme
ts.	:	Basım Yılı
Ö.	:	Ölüm yılı
Vr.	:	Varak
ys.	:	Basım Yeri
Yz.	:	Yazmalar

ÖNSÖZ

İslam'ın Müslümanlardan istediği Hazreti Peygamber'in yaşantısı gibi bir yaşam sürmektir. Hazreti Peygamber'in hayatına baktığımızda birçok gün aç gezmiştir. Tasavvufun doğuşu da işte bu yaşantı üzerine oluşmuştur. Yüce Yaratanımızın sevgisini kazanmak ve ona yaklaşmak için bazı mertebelerden geçmek gerekir. Tasavvuf erbabı bu mertebelerden geçerek yüce Yaratanın rızasını kazanmış kimselerdir. Bu kimselerden biriside tezimizin konusunu oluşturan Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi dir. Kadızâde, dünya hayatında hem devletine hizmet etmiş hem mânevi alanda kendisini yetiştirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan yıkılmasına kadar geçen süreçte, birçok devletle mücâdele etmiştir. Bu mücâdeleler sonunda dünyanın üç kıtasına hâkim olmuştur. Bunda en büyük katkı şüphesiz ki Yeniçeri Ocağını oluşturan askerler ve ulemâ olmuştur. Devletin zamanla zayıflamasıyla, Yeniçeriler kendi başına buyruk eder hâle geldiler. Devlete isyan ederek kuruluş amacından saptılar. Bu olay üzerine Padişah II. Mahmud ulemâdan Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin desteğini alarak ocağın kapatıldığını ilan etti.

Biz Kâdızâde'nin mânevi şahsiyetini ve yazmış olduğu tasavvufa dair konulardan oluşan *Risâle-i Nûriye* adlı eserini tanıtmaya çalıştık. Onun tasavvufla alâkalı görüşlerini inceledik. Tezimizde âyet ve hadisleri tırnak içerisinde italik gösterdik.

Tezimizin oluşmasında bizden emeğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ hocam'a şükranlarımı sunuyorum. Rabbim çıkmış olduğumuz bu yolda bizlerden yardımlarını esirgemesin.

16.04.2018

Mustafa KARACA

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIZÂDE MEHMED TÂHİR EFENDİ'NİN HAYATI

1. Doğumu ve Ailesi:

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi Osmanlı İmparatorluğunun gerileme döneminde 1160/1747 yılında Tokat'ta Dünyaya geldi.[1] Diğer kaynaklarda doğum tarihi h. 1164 olarak kaydedilmiştir.[2] Babası Tokatlı Kadı Ömer Efendi'dir.[3] Kadı Ömer Efendi Osmanlı İmparatorluğunun hizmetinde bulunmuş, devlet ricalinden bir kimsedir. Sicil-i Osmânî de Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin babası olma olasılığı yüksek olan bir zât'a rastlıyoruz. Bu kimse, Ömer Efendi isminde Tokat'ta doğmuş, müderrislik yapmış, daha sonra 1188/1774 yılında Üsküdar mollası olmuş ve orada vefat etmiştir.[4]

Eserlerinde Kadızâde'nin isminin yazımında farklılıklar bulunmaktadır. Kendisini, çalışmamızda Kadızâde Mehmed Tâhir olarak tanıttık. Fakat dipnotlarda kayıtlı oldukları gibi ekledik.

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, ilk eğitimini ailesinden yani babasından almıştır. Böylece dîni eğitiminin temeli babasına aittir. Ancak Mehmed Tâhir Efendi bununla yetinmeyip kendisini yetiştirmek için zamanın meşhur âlimlerinden ders görmek amacıyla İstanbul'a gitmiştir.

---

[1] Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* Matbaʿa-ı Âmire, İstanbul, 1333, c.I. s. 350; *İlmiye salnamesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Matbaʿa-ı Âmire, İstanbul 1334, s.587; Veli Ertan, "Yeniçeri Ocağının ilgasına, Askerlerin Kavuk Yerine Miğfer Giymelerine Fetva Veren Şeyhülislam Mehmed Tâhir Efendi (Kadızâde)", *Türk Yurdu*, IV/317 (Kasım 1965), s. 15; Abdulkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları,* Ay Yıldız Matbaası, Ankara 1972, s.186; Mehmet İpşirli, *"*Kadızâde Mehmed Tâhir*", DİA*, XXIV, ss. 97-98; Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet,* XII, İstanbul 1309, s. 138-146-253-255; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl,* İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 751.

[2] Kadızâde Mehmed Tâhir, *Risâle-i Nûriye,* Ankara Milli Kütüphane, Sedat Barı, nr. 06 Mil. Yz. A. 7032/1, zahriye; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhatü'l-Meşâyih,* İstanbul ts, İ.B.B.A.K. nr. 922, s. 128.

[3] Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye Tarih ve Coğrafya,* Kasbar Matbaası, İstanbul 1317, c.IV. s. 1159.

[4] Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmâni,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul Haziran 1996, c.IV. s. 1316.

2. Görevleri:

2.1. Müderrislik Görevi

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, yapılan Ruûs imtihanında başarılı olarak 1196/1782 yılında Muharrem ayının sekizinci günü müderris olmuştur.[5] Ruûs, medrese eğitimini bitirip atanmak için girdiği imtihanlarda başarı gösterenlere verilen başarı belgesinin (berat) adıdır.[6]

2.2. Kadılık Görevi

Kadı, genel bir tarif yapacak olursak kaza işlerine bakan memura verilen ünvandır.[7] Kadızâde, devletin birçok kurumunda görev yapmıştır. Belli bir süre müderrislik yaptıktan sonra Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi azimli ve kararlı çalışmasının sonunda Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerinde kadılık vazifesi yapmıştır. Ardından Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi mahrec mevleviyetini elde ederek Yenişehr-i Fenâr kadılığına tayin edilmiştir.[8]

2.3. Teşrîfatçılık Görevi

Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, Rumeli Kazaskeri Osman Paşazâde İzzet Bey'in 1221 tarihinde teşrîfatçılık memurluğunda bulundu.[9]

---

[5] Hür Mahmut Yücer, "Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarîkat'il-aliyye"*Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi,* Bişkek 2007, c.1/4-5, s. 3.

[6] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* MEB. Yayınları, İstanbul 1993, c. III. s. 71.

[7] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* s. 119.

[8] Mahrec mevleviyeti, ***"****Osmanlı ilmiye teşkilâtında yüksek dereceli kadılıklar için kullanılan bir terim. Osmanlı Devleti'nde dereceleri itibariyle kadılıklar esas olarak iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilkine "mevleviyyet kadılıkları", ikincisine ise "kazâ kadılıkları" denilmekteydi. Osmanlılar'da pâyitaht olan Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirlerle Balkanlar'da, Anadolu'da ve Osmanlı idaresinde bulunan çeşitli Arap topraklarında yer alan, gerek stratejik gerekse nüfus ve kültür bakımından önde gelen büyük şehirler yönetim ve halkın güvenliği açısından önem arzettiğinden buraların adlî / kazâî idaresinin başına tecrübeli ulemâ gönderilir ve bu kadılıklar mevleviyet olarak anılırdı. Tayin edilen kadılar da mevleviyet rütbesini kazanmış olurdu. Bu nitelikleri taşıyan müderris ve kadılar "mevâlî, şüyûh-ı müderrisîn, kibâr-ı müderrisîn" gibi sıfatlarla anılmıştr."* Bkz. Fahri Unan, "Mevleviyet", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, ss. 467-468.

[9] Teşrîfat, *"Osmanlı Devleti'nde protokol anlamında kullanılan terim. Sözlükte "şereflendirme, bir kimsenin ziyaretiyle bir yeri veya kişiyi şereflendirmesi" anlamındaki teşrîf kelimesinin çoğulu olup "protokol/merasim" mânasını XVIII. yüzyılda kazanmıştır. Bazı İslâm devletlerinde hil'atle aynı anlama gelen teşrif kelimesi Osmanlı Devleti'nde de benzer şekilde kullanılmıştır. Eflak ve Boğdan voyvodalarına, Kırım hanına, elçiler ve bazı muteber misafirlere ihtiyaçlarını karşılamak üzere veya sadece taltif maksadıyla yapılan nakdî ve aralarında hil'atin de yer aldığı aynî harcamalarla vezîriâzamlara bazı durumlarda giydirilen hil'atler teşrif diye isimlendirilmiştir. Teşriflerle ilgili görevleri bulunan Hazîne-i Âmire kâtibine II. Bayezid zamanında önce teşrîfî, ardından teşrifatî denilmiştir. Bu kâtibin görevlerinde ve konumunda XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başlarında meydana gelen değişim isminin ifade ettiği mânayı da etkilemiştir. Değişim sürecinin*

2.4. Mekke Pâyeliği

Mekke Pâyeliği, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde özellikle ilmiye sınıfı mensuplarına verilen bir rütbedir.[10] Diyanet İslam Ansiklopedisinde pâyeyle ilgili şu bilgi yer almaktadır.[11] Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi bir müddet 1231 Rebiʿü'l-evveli'nin yirmi birinde Mekke Pâyeliği[12] görevini sürdürdükten sonra 1818 yılında İstanbul kadılığına getirilmiştir.

2.5. Anadolu Kazaskerliği

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, 1824 yılında Anadolu kazaskeri olmuştur.[13]

2.6. Şeyhülislamlığı ve Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasındaki Rolü

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, Anadolu Kazaskerliği görevinden sonra II. Mahmut tarafından 1825 yılında azledilen Şeyhülislam Mekkîzâde Mustafa Asım Efendi'nin (ö. 1846)[14] yerine Şeyhülislam olarak göreve getirilmiştir.[15] Mekkîzâde Asım Efendi durumun gereği olarak 1241 senesi rebiʿü'l-âhir ayının on üçüncü cumartesi günü azl edilmiştir.[16] Nitekim aynı Şeyhülislam bir müddet sonra 1248/1833 tarihinde üçüncü defa olmak üzere meşihata getirilmiştir. Mekkîzâde azledilince Padişah II. Mahmut, Kadızâde'nin evine başberber Osman

---

tamamlanmasından sonra teşrifatî artık başdefterdara bağlı bir hazine kâtibi değil doğrudan sadrazama bağlı ve protokol işlerinden sorumlu Bâbıâli görevlisi haline gelmiştir. Teşrifat kelimesinin protokol anlamı da bunun ardından ortaya çıkmıştır." Bkz. Filiz Karaca, "Teşrîfat", *DİA*, XL, İstanbul 2011, ss. 570-572.

[10] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Aydın Kitabevi, 30. Baskı, Ankara 2013, s. 1001.

[11] Pâye, *"XVI. yüzyılın sonlarından başlamak üzere medreselerde olduğu gibi bilhassa mevleviyet statüsündeki kadılıklarda da yeni uygulamalar ortaya çıktı, zaman zaman birkaç küçük kazanın birleştirilmesiyle mevleviyetler ihdas edildi. Bu tür uygulamalardan en çok dikkat çekeni ise pâyeli tayinlerdir. Bu yeni uygulamayla birlikte gerek müderrisler gerekse kadılıklar için biri mansıb, diğeri pâye olmak üzere iki statü belirlendi. Böylece bir makâmın fiilen verilmesine "mansıb", aynı makâmın fiilen işgal edilmeden sadece rütbe ve unvanının alınıp kullanılmasına ise "pâye" denildi."* Bkz. Unan, "Mevleviyet", *DİA*, XXIV, Ankara 2004, ss. 467-468.

[12] *İlmiye Salnamesi,* İ.B.B.A.K., Matbaʿa-ı Âmire, İstanbul 1334, vr. 105b.

[13] Kazasker, İslam tarihinde askerler arasındaki davalara bakan ordu kadısı, Osmanlıda ise Dîvân-ı Hümâyun'un üyesi, yargı ve eğitim teşkilatının sorumlusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Mehmet İpşirli, "Kazasker", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 140.

[14] İpşirli, "Âsım Efendi, Mekkîzâde, *DİA,* III, s. 478.

[15] Ahmet Lütfi, *Târih-i Lütfî,* I, İstanbul 1328. s. 187; Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, *Tarih,* haz. Ziya Yılmazer, İstanbul 2000, s. 218; Mehmed Arslan, "Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebî Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnâmesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları,* sy. 3, Sivas 1996, s. 36.

[16] Müstekimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhatü'l-Meşâyih,* s. 128; Lütfî, *Tarih,* I, s. 187. Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları,* s. 180.

Ağayı göndermiştir. Padişahın davetlisi olarak demir kapı tarafından görevliler tarafından karşılanıp Topkapı sarayına ulaşır. Daha önceden çağrılmış olan Sadrazam Selim Paşa'yla beraber Padişah II. Mahmut Han'ın huzuruna çıkarlar. Meşihat makâmında hazır bulunan beyaz elbiseyi Kadızâde Mehmed Tâhir'e odabaşı Mehmed Ağa maʿrifetiyle bu liyakat elbisesi giydirilmiş oldu.[17]

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin bir Şeyhülislam olarak Osmanlı İmparatorluğuna en büyük katkısı hiç şüphesiz ki yeniçeri ocağının kaldırılmasına dair vermiş olduğu fetvasıdır. Padişah'ın Ulemânın desteğine ihtiyacı vardı. Osmanlı Devleti'nin ilerlemesinde büyük katkıları olan yeniçeri ocağının düzeni bozulmuş, eşkıya gibi hareket eder oldular. Yeniçerilerin bu hal ve hareketleri aşırı derecede ilerlemiş, devleti tehdit etmeye başladılar. Ulemâ ve devlet ricâli Kadızâde'nin konağında toplanarak talimli asker yetiştirilmesi konusunda görüş birliğine vardı. Bu talimli askerlere Eşkinci Ocağı adı verildi. Bu ocak yeniçerileri çileden çıkarmış ve isyan etmelerinde rol oynadı. Halkı ayaklandırmak istediler. Fetva veren Ulemâya tehdit ve hakaret yağdırdılar. Padişah yeniçerilerin bu isyanına karşılık devletin asilerin hakkından geleceğini duyurdu.

Bunun üzerine yeniçeriler çileden çıktılar ve cinayet işlemeye başladılar. Ulemâ tekrar devreye girerek şu âyetle cevap verdiler. *"Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever."*[18] Devlet yeniçerilerle karşı karşıya geldi ve yeniçerileri bertaraf etti. Padişah, bir hatt-ı hümâyun yayınlayarak yeniçerilerin devlete ve millete yaptıkları kötülükleri saydı ve ocağın 15 Haziran 1826 tarihinde kaldırıldığını belirtti.[19]

Bir Şeyhülislam olarak Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasına dair vermiş olduğu fetvadan dolayı Sultan II. Mahmud kendisine bir elmas yüzük hediye etmiştir. Ayrıca Kadızâde Nizâm-ı Cedîd askerine miğfer giydirilmesi konusunda da padişahı desteklemiş ve kavuk yerine miğfer giyilmesi yönünde fetva vermiştir. Kadızâde'nin askerin miğfer giymesi konusunda

[17] Müstekimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhatü'l-Meşâyih,* s. 129.
[18] Hucurât 49/9.
[19] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 2011, c.V. ss. 147-149.

padişahı desteklemesi şu hadise üzerine gerçekleşmiştir: Padişah II. Mahmud Şeyhülislamı saraya davet ederek yüzü güneşe gelecek şekilde oturttu. Bir süre sonra güneşe karşı Şeyhülislam eliyle yüzünü kapatmaya çalıştı bunun üzerine padişah; "Efendi hazretleri görüyorum ki güneşe dayanamadınız, ya benim askerlerim, leventlerim güneş altında kâfirlere karşı nasıl savaşır?" diye konuşunca Şeyhülislam da miğfer fetvasını böylece vermiştir.[20]

Kadızâde'nin yeniçeri ocağının kaldırılmasına dair verdiği fetvanın metni kaynaklarımızda yer almamaktadır.

2.7. Tarîkata Girişi ve Şeyhi

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin kendi anlatımına göre Seyyidü'l-Muhakkikîn diye adlandırdığı Seyyid Ebûbekir Efendi Rûmî'nin evinde Tefsir dersleri alır. Hocadan Kadı Beyzavî ve hâşiyelerini okur. Fâtiha Sûresi tefsirinin hâşiyelerinden okurken "*İyyâke na'büdü ve iyyâke neste'în*" âyetinden etkilenir. Özellikle Ganîzâde haşiyesinden etkilendiğini belirtir. Bu âyet "mebâdî-yi hâl-i ʿarif billah olân zevât-ı kirâma" işaret etmektedir. Kadızâde bu yorumu okuyunca o anda kâlbinde taklîden de olsa bu zevât-ı kirâmı bulup seyr u sülûka dair bir azim oluşur ve arayışa başlar. Çevresinde mevcut olan meşâyıha müracaat eder. Fakat ona göre meşâyıhın "ekserîsi hâlen kendüleri sülûkleri nâ-tamâm ve efra ümmî ve bî-haber" olduğundan aramasını sürdürür. Çünkü mürşid-i kâmil bulmak kibrit-i ahmeri bulmak kadar zordur.[21] Nihayet Kâdirî Tarîkatı şeyhi Şeyh Muhammed Ahrâk el-Bağdâdi'yi bulur. Bu hususu eserinde şu ifadeleriyle anlatmaktadır.

> *"Allah Tebâreke ve Te'âlâ hazretlerinin hidâyeti rehber olub hazreti sultânu'l-evliyâ ve bürhânü'l-etkîyâ şeyh Seyyid Abdülkâdir el-Geylânî nefeana'allahu bi himmetihi'l-âlî tarafından ğayretu'l-lah zuhûr idüb zâhiri ve bâtını mâmur 'ârif billah ve vâsıl illâllah ve cebhesinde nûr-ı muhammedî leme'ân ider. Bir mürşid-i kâmil zuhûr idüb ki Hazreti Şeyh Muhammed Ahrâk el-Bağdâdî bin el-Hâc Ahmedü'l-Bağdâdî' dir. Himmetleri hâzır ola. Elhamdülillah evvelen ve âhiran anlardan yed-i tevbe olub ve inâbet-i murâd iylediğimde mürâkabe buyurub olduğumuz menzile tevâzu'an teşrif buyurub bizler dahi inâbet virmeye me'mur olduk buyurdular. Bundan sonra salât-ı zuhru kendüsüyle edâ idüb emir buyurdular."*[22]

[20] Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları,* s. 186.
[21] "Kibriti ahmer", sözlük anlamı simyâ ilminde toprağı altın yapmaya yarayan müessir madde. Tasavvuf ıstılahında ise, mürşid, kıymeti çok yüksek olan anlamında kullanılmıştır. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* s. 597.
[22] Bkz. Kadızâde Mehmed Tâhir Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* İ.B.B.A.K., Osman Nuri Ergin, nr. 401,vr. 6b.

Kadızâde'nin ifadesinden sadece tarîkata girdiği değil ilaveten kendisinin inâbet vermeye yetkili (memur) olduğu da anlaşılmaktadır. Kadızâde eserinde üç sene seyr u sülûk gördüğünü, tebdil-i ahlak için mücadele ettiğini, usûl ve etvâr-ı seb'a'dan mutmainne rütbesine ulaştığında rüyasında gayet açık bir şekilde Abdülkâdir Geylânî'yi gördüğünü ve onun kendisine şu şekilde hitap ettiğini belirtmektedir: 'Yâ Şeyh Mehmed Tâhir, gel, hilâfetini benden al!' Şeyh Abdülkâdir Geylânî Kadızâde'yi üç defa çağırır, Kadızâde varıp elini öper, Geylânî üç defa Kadızâde'nin arkasını sıvazlar.

Bir müddet geçtikten sonra Şeyh Ahrâk, Kadızâde'yi evine çağırır. Sabah namazını şeyhin imamlığında cemaatle kılarlarken ilk rekâtta şeyh namazı bozarak *'Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh'* deyip 'defe'âtla sana hilâfet virmege me'mur olduk'diye namazı bozmasının sebebini açıklar ve akabinde 'hilafetnâme' sûretini eline verip üç güne kadar yazıp ve kopya etmesini ister. Kadızâde'nin anlatımına göre namazı tamamlayıp edâ ettikten sonra birkaç gün geçer, Kadızâde'nin yazıp getirdiği hilâfetnâmeyi şeyh mühürler, Kâdirîye hırkası ve tâc-ı şerifi tekbirlerle giydirerek icâzet verir. Böylece Kadızâde, şeyh Ahrâk'tan hilâfet aldığını anlatır ve seyr u sülûkunda râdiye, mardiye ve sâfiye rütbesinin müyesser olduğunu belirtir.[23]

Bilindiği üzere Kâdirî tarîkatının kurucusu Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Salih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî hazretleridir. Doğum tarihi ihtilaflıdır. Kimi kaynaklarda (470/1077-1078) kimi kaynaklarda (471/1078-1079) yılında Hazar denizinin güney batısında yer alan Gîlân eyalet merkezine bağlı Nefy köyünde dünyaya gelmiştir.[24] Abdülkâdir Geylânî hazretleri doğduğu yere nisbetle Türkçe'de Geylânî ismiyle şöhret bulmuştur.

Abdülkâdir Geylânî hazretlerinin soy şeceresi babası tarafından Hazreti Hasan'a (ö.669), annesi tarafından Hazreti Hüseyin'e (ö.680) dayanmaktadır.[25]

Abdülkâdir Geylânî hazretleri yetim büyümüştür. Küçük yaşta babasını kaybedince dedesi ve annesi tarafından büyütülmüştür. İlim hayatına meşhur üstatların bulunduğu Bağdat'ta devam etmek istemiştir. Bu yüzdende annesinden izin alarak

[23]Bkz. Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* İ.B.B.A.K., nr. 401,vr. 7a-7b.
[24] Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri,* İnsan Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2013, s. 57; Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî" *DİA*, I, İstanbul 1998, ss. 234-239; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar,* s. 240.
[25] Ramazan Muslu, *Anadolu'da Tasavvuf Yolları,* Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 21.

Bağdat'a gitmiştir. Nizamiye Medresesine girdi ve dönemin meşhur âlimlerinden fıkıh, hadis, tefsir, kıraat vb. İslami ilimler okudu.[26] Burada ilmini üst seviyeye çıkarmıştır. Bağdat'ta bulunan mutasavvıflarla yakın dostluk kurmuştur. Böylece tasavvuf hayatı bu tanıştığı kimseler sayesinde başlamıştır. Bu kimselerden bir tanesi de tasavvufa intisap etmesine vesile olan Ebü'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbas'tır (ö. 525/1131).[27]

Kâdirî tarîkatı, Abdülkâdir Geylânî hayatta iken Anadolu, Arabistan yarımadası ve Kuzey Afrika'ya kadar ulaşmıştır. Abdülkâdir Geylânî'nin vefatından (ö. Bağdat 561/1166)[28] yaklaşık bir asır sonra da Hindistan bölgesinde yayılmıştır.[29] Kâdirî tarîkatı Anadolu'ya XV. yüzyılda, Hacı Bayram Veli'nin (833/1430)[30] müridi iken onun emri üzerine Hama'ya gidip Abdülkâdir Geylânî'nin soyundan Hüseyin el-Hamevî'den hilafet alan Eşrefoğlu İsmail Rûmi (ö. 874/1469-70)[31] getirmiştir. Kâdirî tarîkatının Rûmîye kolunun kurucusu olan İsmail Rûmî'nin çalışmaları sonucu tarîkat İstanbul, Anadolu ve Balkanlar'da yaygınlık kazanmıştır. İsmail Rûmî'nin İstanbul-Tophane'de kurmuş olduğu tekke Anadolu'nun diğer yerlerinde bulunan tekkelerin merkezi olmuştur.[32]

Şeyhi Muhammed Ahrâk el-Bağdâdî b. Ahmed el-Bağdâdî'nin silsilesi, şeyh Ali el-Bendenîcî vasıtasıyla Abdülkâdir Geylânî hazretlerinin oğlu Seyyid Abdülaziz'e ulaşmaktadır. Bu silsileyi Kadızâde kendisi vermektedir.

> *"Bu fakir Mehmed Tâhir et-tâib 'âcizlerinin tarîkatı ve mesleği hazreti sultânü'l-evliyâ ve burhânü'l-etkiyâ el kutbu'r-rabbâni ve'l-ğavsü's-samadânî sahîbü'l-makâmâti'l-'âlî Ebû Salih eş-Şeyh es-Seyyid Abdülkâdir el-Geylânî kuddûse sırrıhû ve nefe'anâhu bi himmeti'l-'âlî hazretlerinin tarîkatıdır ki evlâdı kirâm zevil ihtiramlarından Es-Seyyid Abdülaziz ibni hazreti eş-Şeyh es-Seyyid Abdülkâdir el-Geylânî hazretlerinden olan icâzetnâme ile yeden bi yedin mu'an'anen bu fakire gelmişdir."*[33]

Fakat Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920)[34], Kadızâde Mehmed Tâhir'in biyografisinden bahsederken ondan 'Kadızâde er-Rûmî' adıyla bahsetmekte ve şu bilgileri vermektedir. "Kadızâde er-Rûmî Mehmed Tâhir b. el-Kadı Ömer et-Tôkâdî,

---

[26] Muslu, *Anadolu'da Tasavvuf Yolları,* s. 21.
[27] Reşat Öngören, "Başlıca Tarikatlar", Tasavvuf El Kitabı, ed. Kadir Özköse, Ankara 2012, s. 255; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar,* s. 241.
[28] Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî" *DİA*, I, İstanbul 1998. ss. 234-239.
[29] Gürer, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri,* s. 339.
[30] Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî" *DİA*, XIV, İstanbul 1996, ss. 131-136.
[31] A. Necla Pekolcay - Abdullah Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî" *DİA,* XI, İstanbul 1995, ss. 480-482.
[32] Azamat, "Kâdiriyye", *DİA,* XIV, İstanbul 2001, ss. 131-136.
[33] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 13b-14a.
[34] Hulusi Kılıç, "Bağdatlı İsmâil Paşa", *DİA,* IV, İstanbul 1991, ss. 447-448.

sümme İstanbûlî, şeyhülislam er-Rûmî eş-şehîr Kadızâde vülide sene... ve teveffâ 1254. Ve ellefe, sannefe. Tefsîru Sûreti'l-İhlâs, Risâletü't-Talak, Risâletü'n-Nûriyye, Şerhu Kelimeti't Tevhîd ve Mecmûatü'l-Fetavâ."[35]

Yine mevcut Kâdirîye silsilenâmesinde yer alan Rûmiye[36] şubesinde Kadızâde'nin ismine rastlıyoruz.[37] Silsilenâmede, Rûmiye şubesiyle ilgili iki farklı rivâyet bulunmaktadır. İkinci rivâyette ise Kadızâde'nin ismi otuzuncu sırada yer almaktadır. İlk rivâtte ki silsile Seyyid Abdülkâdir Geylânî'den itibaren şöyledir.

17. Pîri tarîkat Seyyid Abdülkâdir Geylânî (r.a.)

18. Cemâlü'l-Irâk eş-Şeyh Abdürrezzak (k.s.)

19. Kadiyü'l-Kudât Şeyh İmâdeddin Ebû Sâlih Nasır (k.s.)

20. Eş-Şeyh Şehâbeddin Ahmet (k.s.)

21. Eş-Şeyh Şerâfeddin Yahya (k.s.)

22. Eş-Şeyh Şemseddin Muhsin (k.s.)

23. Eş-Şeyh Alâaddin Ali (k.s.)

24. Eş-Şeyh Bedreddin Hüseyin (k.s.)

25. Eş-Şeyh Ebul Abbas Şehabeddin Muhammed (k.s.)

26. Eş-Şeyh Zeyneddin Abdülbâsıt (k.s.)

27. Eş-Şeyh Ebû Mekârim Şerâfeddin Kâsım (k.s.)

28. Eş-Şeyh Şemseddin Muhammed (k.s.)

29. Eş-Şeyh Zeynel Eşraf Afîfiddînü'l Hüseyn (k.s.)

30. Eş-Şeyh Ahmed b. Süleyman (k.s.)

31. Eş-Şeyh Burhâneddin İbrahim b. Ali (k.s.)

32. Eş-Şeyh Ahmed b. Mustafa el Mısrî (k.s.)

33. Eş-Şeyh Ahmed Süleyman er Rûmî (k.s.)

34. Eş-Şeyh Sâhibü't-tarîkatüş-Şeyh İsmail Rûmî (k.s.)

---

[35] İsmail Paşa el Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* İstanbul 1955, c. II. s. 370.
[36] Mehmet Akkuş, "İsmâil Rûmî", *DİA,* XXIII, İstanbul 2001, s. 120.
[37] Ebu Rıdvan Mustafa Sadık el-Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı aliyye,* Matbaʿa-ı âliyye, ys. 1338-1340. s. 51.

İkinci silsile ise şöyledir.

28. Eş-Şeyh Şemseddin Muhammed (k.s.)

29. Eş-Şeyh Hüseyin Şâfia (k.s.)

30. Eş-Şeyh Mehmed Tâhir (k.s.)

31. Eş-Şeyh Ferâcellah Yahya (k.s.)

32. Eş-Şeyh Muhammed Hambeli (k.s.)

33. Eş-Şeyh Abdürrezzak (k.s.)

34. Eş-Şeyh Abdülkâdir Çelebi (k.s.)

35. Eş-Şeyh Ferâcallah Hâdi (k.s.)

36. Eş-Şeyh Abdülkerim Şâfia (k.s.)

37. Eş-Şeyh Abdurrahman Hambeli (k.s.)

38. Eş-Şeyh Ferâcallah Şâh (k.s.)

39. Hâdimî Seccâdeyi Bağdat eş-Şeyh Seyyid Feyzullah (k.s.)

40. Sahibü't-tarîkatı eş-Şeyh İsmail er Rûmî (k.s.)

Bu silsilede Kadızâde Mehmed Tâhir'in şeyhlerinin adları yer almamaktadır. Kadızâde eserinde ise şeyhinin ve şeyhinin şeyhinin adına yer vermektedir. Kadızâde'nin şeyhinden tarîkata girişi sırasında yukarıda söz ettik. Yine Kadızâde, şeyhi hakkında bazı âriflerin şöyle dediğini nakleder. *"Şeyh Ahrâktır ki can cismini yaktı. Aşk ateşine onun gibi giren yoktur."*[38] Ulaşabildiğimiz çalışmalarda şeyh Ahrâkla ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Dolayısıyla şeyhle alâkalı bilgimiz Kadızâde'nin verdiği bilgiyle sınırlıdır.

Kadızâde'nin şeyhinin şeyhi olan Seyyid Ali el-Bendenîcî hakkında da kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Hür Mahmut Yücer'in çalışmasında Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin ismini Şeyh Ali Berzencî olarak verilmektedir.[39] Kadızâde ise nisbesini Bendenîcî olarak vermekte, kütüphane katologları ise bu nisbeyi Bendencî şeklinde kaydetmektedir. Bendenîc, bazı

[38] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 14b.
[39]Yücer, "Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarîkat'il-aliyye", s. 5.

çalışmalarda Irak-İran sınırında yer alan bir yerleşim yerinin adıdır.[40] İslam ilim tarihinde bu şehirden yetişmiş, Bendenîcî nisbesini kullanan İslam âlimlerinin varlığına rastlıyoruz. Söz gelimi Ümmü Abdillâh Fâtıma bint Süleyman b. Abdilkerîm el-Ensâriyye ed-Dımaşkıyye (ö.708/1308) isminde bir muhaddisin Ebû Mansûr Muhammed b. Abdullah el-Bendenîcî'den (İbn Ufeyce el-Hammâmî) icâzet aldığını görüyoruz.[41] Hicrî IX. asırda yaşamış hanım hadisçilerden Ayşe binti Muhammed b. Abdi'l-Hâdi b. Abdi'l-Hamid b. Yusuf b.Muhammed b. Kudame b. Mikdam el-Makdisiyye es-Salihiyye (773-816) Ebu'l-Hasen el-Bendenîcî'den icâzet almıştır.[42] Kadızâde'nin belirttiğine göre şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin *Kasîde-i Ayniye* adlı bir eseri vardır. Bu eserde Ali el-Bendenîcî şu konulara yer vermiştir. Rûh-u Muhammedî, Allah dostlarının meslek ve meşrebi, Lâ ilâhe illâllah zikri, Kelime-i Tevhid çekilirken nelere dikkat edileceği, Mürit'in makâmları, Vüsul illâllah, Maʿrifetullah ve Maʿrifetü'n-nefs, Efrâd-ı Evliyâullah, Kutb-u âlem, Mürit ile Şeyhi arasında olan Râbıta-i tâmme.[43]

Kadızâde'ye göre Şeyh Ali el-Bendenîcî kutb-u âlem yani Gavs-u aʿzamdır. Bu konuda Kadızâde şeyhinden şeyhinin 1150/1738 yılında gördüğü bir rüyasını aktarmaktadır. "Bir rüya gördüm. Güyâ ben Kâbe-i Mükerreme'nin karşısında Harem-i Şerif içerisine girmişim. Bu rüyayı bin yüz elli senesinde gördüm. Hanefi mihrabı üzere durdum. Altınoluk yönünden oluğu müşâhede ederim. Kâbe'nin duvarında vücûdum tasavvur olundu, Kâbe'nin sûretine bakacağım yerde, kendi vücûdumun sûretine bakar oldum. Ben derim ki; ne olaydı benim ilmim yetişeydi ki bu şan hâli nedir? Bilmiş olaydım. Kâbe'nin duvarı ayna gibi parlak değil ki benim sûretim orada görünsün, durduğum yerden kımıldamadım. Sonra açığa çıktı ki ben Kâbe-i Mükerreme imişim, başka bir şey değilim. Ben bu gördüğüm rüyayı mürşidim ve şeyhim hazretine söyledim. Şeyhim bu rüyamdan mutlu olup, benim üzerime yakın bir zamanda Gavs-u aʿzam olmam açılır diye bana saygı göstermek için sevinerek ayağa kalktı. Benim bu rüyamı, zamanı geldiğinde Gavsu'l-aʿzam ve Kutbu'l-aktab olmama işaret ve te'hir buyurdular. Açığa çıktığı zaman bilinir diye tevil etmediler."[44]

[40]Bendenîc'in bu günkü Mendel beldesinin eski adı olduğuna dair bkz. Samed Kazım Vesemî, "Risale Mendelî", http://hifati.yoo7.com/t4135-topic [13.04.2018]
[41] Nusrettin Boleli, "Fâtıma bint Saʿd el-Hayr", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 228.
[42]Fatma Kavşut, *Kadınların Hadis ilmindeki yeri (Hicrî IX. AsırMemlûkler Dönemi)*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 109.
[43] Bkz. Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 2a-13a-16a-18a-35a-38a-46a-48a-53b-56b.
[44] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 54b.

Kadızâde'ye göre "Gavs-u aʿzam yüce kadir sahibi Peygamberimiz aleyhisselam'ın vekilidir. Gavs, Hak Teʿâlâ'nın Cemâl ve Celâl yönünden tecellîninyeridir.[45] Gavs-u aʿzam'la üzerinde daha sonra genişçe durulacaktır.

Şeyh Muhammed Ahrâk el-Bağdâdî şeyhi Ali el-Bendenîcî'nin *Kasîdetü'l-Ayniye* adlı eserini şerh etmiştir.[46] Kadızâde aşağıda görüleceği üzere bu eserden sıkca alıntılar yapacaktır.

Kadızâde sadece Kâdirîye tarîkatına girmemiş ilâveten silsileden anlaşılacağı gibi şeyhlik de yapmıştır. Kadızâde kendisi *Risâle-i Nûriye* adlı eserinin ilk sayfasında, kendisinden yed-i tevbe alan mânevi evlatlarının olduğunu haber vermektedir. Fakat eserin hiçbir yerinde bu evlatlarının isimlerinden bahsetmez. Ancak eserin 401 numaralı nüshanın müstensihi kendisini temme kaydında sülûk ederek eserin kopyasını çıkardığını kaydetmektedir.[47] Kaydettiği isminde nisbesini el-Kâdirî olarak nitelemekte, sülûk etmiş olarak eserin müsveddesini çıkardığını belirtmektedir. Kadızâde'nin ölüm tarihi 1254 olduğuna göre, 1245 senesinde müstensih Muhammed Saîd, Kadızâde'nin ders verdiği öğrencilerden birisi demektir. Kadızâde'nin şu ifadeleri bununla ilgilidir.

> *"Hasbeten lillâhi Te'âlâ ve taleben limardâti'l-lâhi sâlikani râh-i hakîkat olan karındaşlarımıza ve fukarâ-i Kâdirîye ve turûk-ı 'aliyye-i sâirelere sâlik ve bâ husus bu 'abd-i fakirden yed-i tevbe alan evlâd-ı ma'nevilere sülûkleri âsân olmak içün ve bid'at ve dalâlden halâs olarak esheli veçh üzere zebân-ı Türkî üzere bir risâle cem' ve nâmına Risâle-i Nûriyye deyu tesmiye ve kırk bir fasıl üzere tertib ve tahrir iyledim."*[48]

Kadızâde'nin Kâdirî tarîkatına yaptığı bir diğer katkıya burada yer vermemiz gerekmektedir. Kadızâde, İstanbul'da Altı Mermer civarında bir Kâdirîye dergâhı yaptırmış ve fakir meşâyih için yeterli miktarda para vakfetmiştir.[49] Fatih semtindeki Seyyid Ömer Mahallesi Cevdet Paşa Caddesi üzerinde bulunan bu dergâh, "Haffâfzâde Süleyman Efendi Tekkesi", "Haffâf Kâdirî Tekkesi", "Kadızâde Tekkesi" adlarıyla bilinmektedir. Şeyh Emin Efendi, Şeyh Saadeddin Efendi, Bostânizâde Şeyh Süleyman Eyyûbî bu tekkede postnişîn olarak görev yapmıştır. Daha sonra postnişîn olan Kastamonulu Şeyh Nûreddin Efendi (ö.1288/1871) zamanında tekke binası daha

[45] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 54a.
[46]Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 2a; Yücer, "Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarîkat'il-aliyye", s. 5.
[47] "Sevvedehû'l-müznibu'l-Fakîru es-Seyyid Hâfız Muhammed Saîd el-Kâdirî sülûken sene hams ve erbaʿîn ve mieteyn ve elf min şehri şevval el-mükerrem" Tokatî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 62a.
[48]Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 1b-2a.
[49] Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl,* s. 750.

şumüllü olarak Şeyhülislâm Tâhir Efendi tarafından yeniden yaptırılmıştır. Tekke 1255/1839 ve 1264/1847 tarihlerinde genişletilmiştir. Nûreddin Efendi'den sonra yerine oğlu Altıpatlar Seyyid Rızâ Efendi (ö.1318/1900) ve onun oğlu Mehmed Nâci Sıral geçmiştir.[50]

2.8. Vefatı

Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, Yeniçeri Ocağının 15 Haziran 1826'da kaldırılmasından iki sene sonra 6 Mayıs 1828 tarihinde 80 yaşında Şeyhülislamlık görevinden ayrılmıştır. Kadızâde Mehmed Tâhir, görevinden ayrıldıktan sonra kendi evine çekilerek ömrünün son günlerini ibadet ve taatla geçirmiştir. Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi zühd ve takva sahibi bir kişiliğe sahiptir. Asla adaletten taviz vermemiştir. 1254/1838 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.[51] Kendisinin yaptırmış olduğu kabri, Eyüp Sultan'da Bostan İskelesi yakınındadır.

3. ESERLERİ

Kaynaklarda, Kadızâde'nin eserleri hakkında kısa ve farklı bilgiler yer almaktadır. Hür Mahmut Yücer eser sayısını iki olarak vermektedir. O da *Risâle-i Nûriye* ve *Risâle-i Fî Tahkîk-i Lafzı Türkî*. Ayrıca Kadızâde'ye ait olmayıp İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında kayıtlı *Fetevâ Mecmûası*'nda yer alan bir biyografisi ve fetvası yer almakta demektedir. *Fetevâ Mecmûası'*nda Kadızâde'ye ait sadece kısa bir biyografi yer almakta, biyografide herhangi bir eser ismi bulunmamaktadır. Hür Mahmut Yücer, bu eserlerden başka Kadızâde'nin *Şerhu Kelimetü't-Tevhid, Tefsîr-i İhlâs* ve *Talâk* hakkında bir risâlesinin olduğunu bildirmektedir. Bağdatlı İsmail Paşa *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs, Risâletü't-Talâk, Risâletü'n-Nûriyye, Şerhu Kelimeti't-Tevhîd* ve *Mecmûatü'l-Fetevâ* olmak üzere beş eser ismine yer vermektedir.[52] Bursalı Mehmed Tahir, *Mecmûatü'l-Fetevâ, Şerhu Kelimeti't Tevhîd, Nûriye, Tefsîru Sûreti'l-İhlâs, Talâk,* olmak üzere beş eser ismine yer vermektedir.[53] Mehmet İpşirli İslam Ansiklopedisine yazdığı makalesinde *Risâle-i Nûriye, Risâle-i Fî Tahkîk-i Lafzı Türkî, Şerhu Kelimetü't-Tevhid, Tefsîr-i sûre-i İhlâs, Talâk* hakkında bir risale ve *Fetevâ Mecmûası* adlarına yer vererek *Fetevâ*

[50]Yücer, "Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarîkat'il-aliyye", s. 17.
[51]Ertan,"Yeniçeri Ocağının İlgasına, Askerlerin Kavuk Yerine Miğfer Giymelerine Fetva Veren Şeyhülislam Mehmed Tâhir Efendi (Kadızâde)", s. 16.
[52] İsmail Paşa el Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* İstanbul 1955, c. II. s. 370.
[53] Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* c.I. s. 350.

Mecmûası'nın Kadızâde'ye ait olmadığını belirtmektedir.[54] *Risâle-i Nûriye*'nin Atatürk Kitaplığı nüshasının zahriyesinde yer alan biyografide herhangi bir eser ismine yer verilmemektedir.[55] İlmiye salnamesindeki biyografisinde iki fetva örneği yer almaktadır.[56] *Devhatü'l-Meşayih'*te yer alan biyografisinde ise sadece *Risâle-i Nûriye* adlı eseri yer almaktadır. Diğer eserlerinden bahsedilmemektedir.[57] *Memâlik-i Osmaniye Tarihiye ve Coğrafya'* da yer alan biyografisinde ise eserlerinden bahsedilmemektedir.[58]

Şimdi Kadızâde'nin eserlerine ve muhtevalarına bakabiliriz.

3.1. Risâle Fî Tahkîk-i Lafzı Türkî

"Risâle fî Tahkîk-i Lafzı Türkî" Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin bir eseridir**.**[59] Eserin ismine Hür Mahmut Yücer'in makalesinde, Mehmet İpşirli'nin yazmış olduğu ansiklopedi maddesinde, Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri eserinde rastlıyoruz.[60] Eserin konusu Fıkıhla alâkalıdır. Eser Süleymaniye Kütüphanesinde 00916-006 demirbaş numarasına kayıtlı olup, şu fiziksel özelliklere sahiptir. 47 a-b yk;bb st; 210 131,bb bb mm bölüm Esad Efendi'dedir, talik hattıyla yazılıdır.

3.2. Fetvâları

Kadızâde'nin biyografilerinde *Fetevâ Mecmûası*'nın olup olmadığına dair yukarıda temas edilmişti. Hemen belirtmeliyiz ki biyografilerde belirtilen mecmûa ona ait değildir.[61] Buna mukabil Mehmet İpşirli Kadızâde'nin *İlmiye Salnamesi'*nde yedi adet fetvası olduğunu belirtir.[62] Fakat *İlmiye Salnamesi*'nde Kadızâde'nin iki adet fetvası yer almaktadır. Onlarda şunlardır.

Fetva I:

---

[54]İpşirli, *"*Kadızâde Mehmed Tâhir*", DİA*, XXIV, ss. 97-98**.**
[55] Bkz. Kadızâde Mehmed Tâhir, *Risâle-i Nûriye,* Ankara Milli Kütüphane, Sedat Barı, nr. 06 Mil. Yz. A. 7032/1, zahriye.
[56] Bkz. *İlmiye salnamesi*, Matbaʿa-ı Âmire, İ.B.B.A.K., İstanbul 1334, s. 589.
[57] Bkz. Müstekimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhatü'l-Meşâyih,* s. 129.
[58] Bkz. Cevad, *Memalik-i Osmaniye Tarih ve Coğrafya,* İstanbul 1317, c.IV. s. 1159.
[59]Nüsha için Bkz. Kadızâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tôkâtî, *Risâle fî Tahkîk-i Lafzı Türkî*, Süleymaniye Ktp., *Esad Efendi*, nr. 966, vr. 47.
[60]Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* c.I. s. 350; İpşirli, "Kadızâde Mehmed Tâhir", *DİA*, XXIV, s. 98; Yücer, "Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarîkat'il-aliyye", s. 5.
[61]Muallim Cevdet*, Fetevâ Mecmûası,* İ.B.B.A.K. nr. K.576. vr. 105.
[62] İpşirli, "Kadızâde Mehmed Tâhir", *DİA*, XXIV, s. 97.

Zeyd bir kazgânı dâyin-i Amr'a şu kadar akçe deyni mukabelesinde rehin ve teslim ettikten sonra Zeyd meblağ-ı mezburu Amr'a eda edip ol kazgânı Amr'dan almaya kâdir olur mu? El cevap: Olur.[63]

Fetva II:

Bir vakfın gallesi (geliri) kadimden bir cihete sarf olunurken… mütevellisi masraf-ı kadimi tağyir edip galle-i mezbureyi cihet-i uhraya bi-gayr vech sarfa kâdir olur mu? El cevap: Olmaz.[64]

3.3. Haşîye Alâ Tahrîri'l-Kavâ'idi'l-Mantıkîye

Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'ye ait bir diğer eser *Haşîye alâ Tahrîri'l-Kavâ'idi'l-Mantıkîyye*'dir.[65] Bu eserin ismi biyografilerde yer almamaktadır. Eserin konusu mantıktır. Dili Arapçadır. Eser, 125x160 – 170x 95 mm. Ölçüsünde, 76b-80b yaprak, 25-31 satır, talik yazı türüdür. Üzüm salkımı taç filigranlı kâğıt türüne yazılıdır. Mıklebli, kahverengi meşin bir cilt içindedir. Sayfa kenarları haşiyelidir.

3.4. Resâi'l-Mine'l-Fıkh

Kadızâde'nin fıkıhla alâkalı bir diğer eseri *Resâ'il mine'l-Fıkıh*'dır.[66] Eserin dili Arapçadır. Eser 222 x 130- 130x550 mm., 1b-22b yapraktır. 17 satırdır. Talik yazı türüdür. Filigranlı kâğıt türüdür. Çaharkuşe vişne rengi meşin, deffeleri (Cildin biryanı) ebru kâğıt kaplı, mıklebli mukavva cilt. Mihrabiye müzehhep ve desenli, cetveller altın yaldızlı, keşideler kırmızıdır. Eser Hanefi fıkhına dair altı risaleden oluşmaktadır. 1b-2a arasında eserle ilgili bir açıklama vardır. Eser içinde Zeynel b. Hacı Ali'nin vakıf mühürleri vardır.

3.5. Risâle-i Fi's-Secde

Kadızâde'nin fıkıhla alâkalı eserlerinden bir diğeri *Risâle fi's-Secde*'dir.[67] Eserin Dili Arapçadır. 222x130- 130x55mm. 2b-4b yaprak, 17 satır, talik yazı türü, çaharkuşe vişne rengi meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı, mıklebli mukavva cilt. Ayrıca

---

[63] *İlmiye salnamesi*, Matbaʿa-ı Âmire, İ.B.B.A.K., İstanbul 1334, s. 589.
[64] *İlmiye salnamesi,* Matbaʿa-ı Âmire, İ.B.B.A.K., İstanbul 1334, s. 589.
[65]Bkz. Kadızâde Mehmed Tâhir Tôkâtî, *Hâşiye alâ Tahrîri'l-Kavâ'idi'l-Mantıkîye,* Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 1612/5.
[66]Bkz. Kâdı-zâde Mehmed Tâhir Tôkâtî, *Resâi'l-Fıkh,* Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445.
[67]Nüsha için bkz. Kâdı-zâde Mehmed Tâhir Tôkâtî, *Risâle fi's-Secde,* Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/1.

Kültür Bakanlığının Yazmalar sitesinde *Risâle fi's-Sehvi's-Secde*, isminde 4b-7b yapraklar arasında bir eser daha bulunmaktadır. Fakat yapraklar arasındaki bilgiler secdeyle alâkalı değildir.

3.6. Risâle Fî Sıhhati'l-İstibdal

Kadızâde'nin fıkıhla ilgili bir diğer eseri *Risâle fî Sıhhati'l-İstibdal*'dir.[68] Eserin dili Arapçadır. İstibdal: Bir vakıf malını başka bir vakıf mülkü ile değiştirmedir. Eser 222x130- 130x55mm., 7b-13a yaprak,17 satır talik yazı türüdür. Filigranlı kâğıt türü, çaharkuşe vişne rengi meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı, mıklebli mukavva cilttir.

3.7. Risâle Fî Hakki'l-İrs

Kadızâde'nin kataloglarda yer alan bir diğer eseri *Risâle fî Hakki'l-İrs*'dir.[69] Konusu mirasla alâkalıdır. Dili Arapçadır. Şu özelliklere sahiptir. 222x130-130x55mm. 13a-15a yaprak, 17 satır, talik yazı türü, filigranlı kâğıt türü, çaharkuşe vişne rengi meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı, mıklebli mukavva cilttir.

3.8. Risâle Fi'l-Elif ve'l-Lam bi'l-İcmali't-Ta'rif

Kadızâde'nin katologlarda yer alan bir diğer eseri *Risâle fi'l-Elif ve'l-Lam bi'l-İcmalit-Ta'rif*'tir.[70] Eserin konusu adındanda anlaşılacağı gibi icmâli tanım. Dili Arapçadır. Şu özelliklere sahiptir. 222x130- 130x55mm. 15a-17a yaprak, 17 satır talik yazı türü, filigranlı kâğıt türü, çaharkuşe vişne rengi meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı, mıklebli mukavva cilttir.

3.9. Risâle Fî Hakki's-Siyam

Eserin konusu oruçla alâkalıdır. Dili Arapçadır. *Risâle fî Hakki's-Siyam*[71] şu özelliklere sahiptir. 220x 130- 130x55mm. 17b-22b yaprak, 17 satır, talik yazı türü, filigranlı kâğıt türü, çaharkuşe vişne rengi meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı, mıklebli mukavva cilt.

---

[68] Nüsha için bkz. Kâdı-zâde Mehmed Tâhir Tôkâtî, *Risâle fî Sıhhati'l-İstibdal,* Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/3.

[69] Nüsha için bkz. Kâdı-zâde Mehmed Tâhir Tôkâtî, *Risâle fî Hakki'l-İrs,* Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/4.

[70] Kâdı-zâde Mehmed Tâhir Tôkâtî, *Risâle fi'l-Elif ve'l-Lam bi'l-İcmalit-Ta'rif,* Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/5.

[71] Kâdı-zâde Mehmed Tâhir Tôkâtî, *Risâle fî Hakki's-Siyam,* Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/6.

3.10. Risâle-i Nûriye

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin en meşhur ve yaygın olarak bilinen eseri *Risâle-i Nûriye'*dir. Yukarıda bahsedilen biyografi kaynaklarında adı geçen bir eserdir. Kadızâde'nin bu eseri, Kâdirî tarîkatına mensup olan tarîkat ihvanına, özellikle de kendisinden yed-i tevbe alan mânevî evlatlarına seyr-u sülûklarını kolaylaştırıp, onları bid'at ve dalâletten uzak durmaları için yazdığı tasavvufa dair bir eseridir.[72] Kadızâde bu eserinde kendisinin Hanefi mezhebi ve Kâdirî tarîkatına mensup olduğunu bildirmekte, bu eserinde tasavvufa dair kırk bir konuya yer vermektedir.

3.10.1. Risâle-i Nûriye'nin Özellikleri

Kadızâde bu eseri Türkçe yazmıştır. Eserin elimizde dört nüshası bulunmaktadır, bir nüshası İngiltere de bir müzede, bir nüshası da Almanya Milli Kütüphanesinde yer almaktadır. Elimizde bulunan nüshaların iki tanesini Ankara Milli Kütüphaneden temin etmiş bulunmaktayız. Diğer iki tanesini de İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığından teminden ettik.

Tezimizde ana metin olarak kullandığımız nüsha İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk kitaplığındaki nüshadır. Eserin özellikleri şöyledir. Arşiv numarası: 401, Eser Adı: *Nûriye*,[73] Yazar Adı: Kâdî-zâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tôkâti (ö. 1254/1838), Müstensih: Mehmed Said, Konu: İslâm Dini- Tasavvuf ve Tarîkatlar, Dili: Türkçe, İstinsah Tarihi: Hicri (Miladi) 1245 (1829), İstinsah Yeri: Bulunduğu yer İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Koleksiyon: Osman Ergin Türkçe Yazmaları. Boyut: (Dış-İç) 220x150-155x75 mm., 62Yaprak, 19 Satır, Yazı Türü: Talik.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında ki bir diğer nüsha bilgileri şu şekildedir. Arşiv Numarası: 817, Eser Adı: *Nûriye*,[74] Yazar Adı: Kâdî-zâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tôkâtî (ö.1254/1838), Konu: İslam Dini- Tasavvuf ve Tarîkatlar, Dili: Türkçe. Boyut: (Dış-İç) 210x150-155x85 mm., 94 Yaprak, Satır: 21, Yazı Türü: Talik. Sonunda 2 yaprak şiir ve dua vardır.

[72] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401*,* vr. 1b.
[73] Tôkâtî, *Nûriye,* nr. 401.
[74] Tôkâtî b. Ömer Tôkâtî, *Nûriye,* İ.B.B.A.K, Osman Nuri Ergin, nr. 817.

Risâle-i Nûriye'nin Ankara Milli Kütüphanede yer alan bir nüshasında: Arşiv Numarası: 06 Mil Yz A 7032/1, Eser Adı: *Risâle-i Nûreyi,*[75] Yazar Adı: Kâdî-zâde Mehmed Tâhir, Konu: İslâm Dini- Tasavvuf ve Tarîkatlar, Dili: Türkçe, Bulunduğu Yer: Milli Kütüphane Ankara, Koleksiyon: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Dvd Numarası: 443. Boyut: (Dış-İç) 231x150 -165x90 mm., Yaprak: 1b-45b, Satır: 21, Yazı Türü: Nesih, Kağıt Türü: Suyolu filigranlı. Tezhip: Serlevha, müzehheb ve mülevven, cedveller yaldızlıdır. Salbek şemseyi, zencirekli, miklebli, sağ kapak ciltten ayrılmış, kırmızı meşin bir cilt içerisindedir. Eser, tasavvufla alakalıdır. Söz üstleri ve cedveller kırmızıdır. Yapraklar rutubet lekelidir. Satın alma; Sedat Barı; 1993.

Ankara Milli Kütüphanede bulunan bir diğer nüshanın bilgileri de şöyledir. Arşiv Numarası: 06 Mil Yz A 3465/1, Eser Adı: *Risâle-i Nûriye*,[76] Yazar Adı: Kâ dızâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tokâdî, Konu: İslam Dini- Tasavvuf ve Tarîkatlar, Dili: Türkçe, Bulunduğu Yer: Milli Kütüphane Ankara. Koleksiyon: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Dvd Numarası: 185. Boyut**:** (Dış-İç) 220x135 – 153x71 mm., Yaprak: 1b-52a, Satır: 23, Yazı Türü: Nesih, Kağıt Türü: Sarı renkli harf filigranlı, Altın yaldız salbek şemse ve zencirekli bordo meşin kaplı mukavva cilt. Eser, tasavvuf hakkındadır ve 40 fasıldır. Cetveller, söz başları duracak ve çizgiler kırmızı, mihrabiye kırmızı laciverttir. 52b-53b beyaza boştur. Satın alma; Abdullah Öztemiz; 1972. S.N. 1972/2-337. Esma, II. 370a

İngiltere Milli Kütüphanesinde bulunan *Risâle-i Nûriye*'nin[77] Arşiv Numarası ve koleksiyon bilgilerini bilmekteyiz. Arşiv Numarası: Or. 8882. Koleksiyon: İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları.

Almanya Milli Kütüphanesinde bulunana eserin bilgileri ise şöyledir. Arşiv Numarası: Ms.or.oct.2809, Eser Adı: *Risâle-i Nûriye*,[78] Yazar Adı: Kâdî-zâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tôkâtî (ö. 1254/1838), Müstensih: Abdülkadîr b. Seyyid Mehmed İstanbûlî, Konu: İslâm Dini-Tasavvuf ve Tarîkatlar, Dili: Türkçe, Bulunduğu Yer: Almanya, Koleksiyon: Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Boyut: (Dış-İç) 200x140-150x65 mm., Yaprak: 49, Satır: 21, Yazı Türü: Talik

[75]Kadî-zâde Mehmed Tâhir, *Risâle-i Nûreyi,* Ankara Mil.Ktp., nr. 06 Mil Yz A 7032/1.
[76]Kâ dızâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tokâdî, *Risâle-i Nûriye,* Ankara Mil.Ktp., nr. 06 Mil Yz A 3465/1.
[77]Kadızâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* İngiltere Mil.Ktp., nr. Or. 8882.
[78]Kadızâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* Almanaya Mil.Ktp., nr. Ms.or.oct.2809.

Risâle-i Nûriye adlı eserin 06 Mil Yz A 3465/1 numaralı nüshanın kataloğunda eserin kırk fasıldan olduğu bilgisi yer almaktadır. Fakat Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi eserin ilk sayfasında kırk bir bölümden oluştuğunu söylemektedir. Eseri incelediğimiz zaman kırk birinci bölümde yer alan mürîd ile şeyhi arasında olan râbıta-i tâmme, alâka-i kâmile ve inâbenin şartları adlı bölümün eksik olduğunu görmekteyiz. Eserin tam olan nüshası bizimde kullanmış olduğumuz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında arşiv numarası 401 olan nüshadır.

3.10.2. Risâle-i Nûriye'nin İhtiva Ettiği Konular

Kadızâde, bu eserinde tasavvufun hemen hemen bütün konularına net bir şekilde değinmiştir.

Birinci bölüm; Rûh-ı Muhammedî hakkındadır. İkinci bölümde; Cenâb-ı Allah'ın Rûh-ı Muhammedîyi kendi cemâlini temâşâ etmek için yarattığından bahsedilir.

Üçüncü bölümde; İnsanoğlunun dört bölüm olduğu bunların Enbiyâ aleyhisselâm, Evliyâ rahimehullah, avâm-ı mü'minler, mü'minler, münafıklar ve kâfirler olduğundan bahsetmektedir.

Dördüncü bölümde; Sâlik'in iman ve islam'ın şartlarına riâyet ederek hak mezheplerden birine temessük edip, bâtınını temizlemek için bir mürşid-i kâmile teslim olması gerektiğinden bahseder.

Beşinci bölümde; Kadızâde kendisinin tarîkata girişini anlatır. Altıncı bölümde; Kadızâde kendisinin tarîkata girmesine vesile olan Fâtihâ sûresindeki *"İyyâke na'büdü ve iyyâke nestaîn"* ayetinin açıklamasını yapmıştır. Yedinci bölümde; İnsanın ilk önce insan olarak yaratıldığından bahseder. Sekizinci bölümde; insanın kâlp ve kalıptan meydana geldiğinden ve ikisinin özelliklerinden bahseder.

Dokuzuncu bölümde; merâtib-i kâlb, rûh, sır, hafî, ahfâ mertebelerini irdeler. Devamında Kadızâde nefsin özelliklerinden Nefs-i emmâre, Nefs-i levvâme, Nefs-i mülhime, Nefs-i mutmainne, Nefs-i râdıye, Nefs-i mardiye, Nefs-i sâfiye kavramlarını âyetler ışığında açıklamıştır. Onuncu bölümde; kâlpten bahsedilmiştir. On birinci bölümde; Bütün ehlullâh'ın mensup olduğu tarikâtına göre mesleği, meşrebine göre de sülûk şeklinin farklı olabileceği vurgulanmaktadır. On ikinci bölümde; Mü'minlere

sorulmuş olan mü'minler icâzetsiz olarak Kelime-i Tevhîd çekmezler mi sorusu sorulmuş, yed-i tevbe almak, inâbe etmek veya zikrullah icâzeti almak lüzumlu mudur? Sorusuna cevap aramıştır. On üçüncü bölümde; " *Lâ ilâhe illallâh"* zikrinden bahsedilmiştir. On dördüncü bölümde; Kelime-i Tevhidin manası üzerinde durulmuştur.

On beşinci bölümde; Kelime-i Tevhîdin çekilmesi esnasında nelere dikkat edilmesi gerektiği açıklanmıştır. On altıncı bölümde; Vahdet-i vücûd ve bu mertebelerin özelliklerinden bahsedilmektedir. On yedinci bölüm; Peygamberimiz Hazreti Muhammed (s.a.v.)'in rûhâniyeti hakkındadır. On sekizinci bölümde; Âlemin nasıl meydana geldiğinden bahseder. On dokuzuncu bölüm; Sâlik'in Cenâb-ı Allah'a seyr u sülûku hakkındadır.

Yirminci bölüm; Seyr ilallâh ve seyr fillâh makâmları hakkındadır. Yirmi birinci bölüm; Tecelli-i zât hakkındadır. Yirmi ikinci bölüm; Makâm-ı maʿrifet hakkındadır. Yirmi üçüncü bölüm; Etvâr-ı seb'a hakkındadır. Yirmi dördüncü bölüm; tavrü'l-kâlb hakkındadır. Yirmi beşinci bölüm; Tavrü'r rûh, maʿrifetullâh hakkındadır. Yirmi altıncı bölüm; Maʿrifetullâh'ın yolları hakkındadır. Yirmi yedinci bölüm; Seyr maallâh, seyr fillâh, seyr anillâh hakkındadır. Yirmi sekizinci bölüm; Mürîdin yirmi makâm ve hasletinden bahsetmektedir. Yirmi dokuzuncu bölüm; Halvetin şartları ve edeplerinden bahsetmektedir.

Otuzuncu bölüm; mükâşefeler hakkındadır. Otuz birinci bölüm; vüsûl ilallâh hakkındadır. Otuz ikinci bölüm vâkıat hususundadır. Otuz üçüncü bölüm; Müşâhede hakkındadır. Otuz dördüncü bölüm; Nefsin ma'siyet ile iştiğali ve şeytana ittibâ hakkındadır. Otuz beşinci bölüm; Tezkiye-i nefs ve riyâzetin keyfiyeti hakkındadır. Otuz altıncı bölüm; Tahliye-i rûh hakkındadır. Otuz yedinci bölüm; Maʿrifettullâh ve maʿrifetü'n nefs hakkındadır. Otuz sekizinci bölüm; Efrâd-u evliyâullâh hakkındadır. Otuz dokuzuncu bölüm; Tertip üzere evliyâullâhın ahvâli hakkındadır. Kırkıncı bölüm; Kutb-i âlem hakkındadır. Kırk birinci bölüm; Mürîd ile şeyhi arasında olan râbıta-i tâmme, alâka-i kâmile ve inâbenin şartlarından bahsedip, ilâhiler ve dua ile sona ermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KADIZÂDE'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞÜ

1.Tasavvuf ve Sûfî Kelimesinin Kökeni

Klasik tasavvufî eserlerde ve günümüz tasavvuf araştırmalarına dair yapılan çalışmalarda tasavvuf ve sûfî kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Klasik eserlerden Kuşeyrî ve Hücvirî, sûfî kelimesinin kökeni konusunda dört, Sühreverdî beş, Kelâbâzi on civarında farklı görüşten söz etmektedirler.[79] Günümüzde yapılan çalışmalarda Hasan Kâmil Yılmaz ve Mustafa

Kara sûfî kelimesinin kökeni konusunda dokuz, Dilaver Gürer altı, Selçuk Eraydın yedi farklı görüşten bahsetmektedirler.[80] Genellikle sûfî kelimesinin kökeni hakkında şu görüşler kabul edilmektedir.

Yunanca "hikmet" ve "bilge" anlamına gelen "sophoes-sophia"dan türemiştir.[81]

Arapça "safa" veya "saff" kökünden türemiştir.[82] Bu kelimenin anlamı duruluk, saflık, bulanık olmayan anlamına gelir. Tasavvuf kelimesinin bu kelimeden türediği öne sürülmüştür. Çünkü sûfîlerin kâlplerini dünyevî kirlerden arındırıp saflaştırdığı, sırlarının sâfiliği ve hallerinin safveti sebebiyle bu adı aldığı söylenmiştir.[83]

"Benu suffe"den türemiştir. Cahiliye döneminde kendilerini Allah'a vermiş,

---

[79] İmam Ebu'l-Kasım Abdulkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdulmelik, *Kuşeyrî Risâlesi,* (Terc. Ali Arslan) Alperen Yayınları, Ankara s. 463; Hücvirî, Ebü'l Hasen Ali b. Osman b. Ebi Ali el-Cüllabî, *Keşfu'l-Mahcûb,* (Hakikat Bilgisi), çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010, s. 95; Şihâbüddîn Sühreverdî, *Avârifu'l-Maârif*, (Gerçek Tasavvuf), terc. ve tah. Dilaver Selvi, Semerkand Yayın, İstanbul 2011, ss. 73-78; Ebubekir Muhammed b. İshak Buharî Kelâbâzî, *Ta'arruf,* (Doğuş Devrinde Tasavvuf) , haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992, ss. 53-54.

[80] Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 24; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 23; Dilaver Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf,* Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, s. 28; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, ss. 52-53.

[81] Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 24; Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf,* s. 28; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 23.

[82] Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf,* s. 28; Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 24; Hücvirî, Ebü'l Hasen Ali b. Osman b. Ebi Ali el-Cüllabî, *Keşfu'l-Mahcûb,* (Hakikat Bilgisi), çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 2010. s. 95.

[83] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 23.

işleri sadece Kâbe'ye hizmet etmek olan "Benu suffe" kabilesine mensup bir kabileden türediğini söyleyenler olmuştur.[84]

Ashâb-ı suffe'nin "suffe"sinden türemiştir. Suffe, Mekke'den Medine'ye hicret eden Peygamber efendimizin himayesinde olan kimsesiz, fakir, zühd ve takva sahibi olan sahâbelerdir. Sûfîlere bu sahâbelerin yaşantılarındaki benzerliklerden dolayı bu isim verilmiştir.[85]

"Saff-ı evvel"den türemiştir. Sûfîlerin bütün gayeleri, amaçları Allah olduğu için tüm samimiyetleriyle ona yöneldiklerinden dolayı, Allah'ın önündeki ilk safta yani "saff-ı evvel" de bulunmalarından ötürü bu isimle anılmışlardır.[86]

"Sıfat" tasavvuf kelimesinin kökenini oluşturmaktadır. Tasavvufun bütün sıfatlardan bir arınma yolu olarak kabul edilmesinden dolayı bu isimle anılmışlardır.[87]

Sûfî, bir çöl bitkisi olan "sufâne"den türemiştir. Sûfîler sufâneden beslendikleri ve onu eczacılıkta kullandıkları için bu isimle anılmışlardır.[88]

Ense saçı anlamında ki "sufetü'l-kafa"dan türemiştir. Çünkü sûfîler ense saçını uzatmalarıyla tanınmışlardır.[89]

Sûfî kelimesinin bir diğer kökeni "sûf" kelimesi olduğu kabul edilmiştir.[90] Her ne kadar tasavvuf tarihinde sûfî kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler olsa da en uygun menşein "sûf" olduğu kanaatine varılmıştır.[91] Sûf kelimesinin anlamı "kaba yün" demektir. Sûfîler yaz günlerinde yün ve aba giymelerinden dolayı bu isimle anılmışlardır.[92] Kelâbâzî'ye göre mâneviyat erbabı, yün ipliğinden yapılmış

---

[84]Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 24; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 23; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 52.

[85] Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf,* s.28; Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 24; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb,* s. 95.

[86] Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 24; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 23; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb,* s. 95.

[87] Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 24; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 23.

[88] Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf,* s. 28; Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 24; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 23.

[89] Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 24; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 23.

[90] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 581; Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf,* s. 28; Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 24; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 23; Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatler,* Sır Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 28.

[91] Ahmet Cahid Haksever, *Tasavvufa Dair Güncel Meseleler,* Anıl Grup Matbaacılık, Ankara 2015, s. 13.

[92] Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *Dinî Kavramlar Sözlüğü,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 598; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf) haz. Süleyman Uludağ, s. 53.

giyim ve kuşam tarzları dikkate alınarak "sûfîyye" ismi ile anılmaktadır.[93] "Sûf" kelimesinden "Tesavvefe" kelimesi türetilmiş olup bu fiilden mastarı olan "Tasavvuf" kelimesi yaygın olarak kullanılmıştır.[94] "Tesavvefe"nin kelime anlamı; sufî olmak, tasavvufa intisap etmek anlamına gelmektedir.[95] Aşağıda kavramın tanımıyla ilgili bilgi vereceğiz.

Sonuç olarak buraya kadar yapılan tespitlerden anlaşılacağı gibi tasavvuf ve sûfî kelimelerinin kökenleri içerisinde en anlamlı olanı "sûf"tur, sûfî sûftan türemiştir. Sûfî ise sûfîlik yolunu benimseyenlere, tasavvuf ise sûfîlerin takip ettiği yola isim olarak verilmiştir.[96]

2. Tasavvufun Tanımı

Klasik tasavvuf eserleri ve günümüz tasavvuf tarihlerinde tasavvufun pek çok tanımı yapılmıştır. Klasik tasavvufî eserlerde tasavvuf tanımı yapanların tarifleri şu şekildedir.

Kul ile Allah arasında ihsan duygusunun gerçekleşmesi ya da kulun Allah'a yakın olması için Allah'a giden yolları gösteren bir ilim dalıdır.[97] Tasavvuf, gerçeğe sarılmak ve halkın elindekilerden ümidi kesmektir.[98] Tasavvuf, arada hiçbir bağ olmadan Allah ile olmaktır.[99] Tasavvuf içinde sulh ve sükûn olmayan bir harbdir.[100] Tasavvuf, toplulukla beraber zikir, istima ile beraber vecd, kitap ve sünnete ittiba etmekle beraber bir ameldir.[101] O (tasavvuf) her güzel ahlâka girmek ve her kötü

[93] Kelâbâzî, *Ta'arruf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf) haz. Süleyman Uludağ ss. 61-62.
[94]Şihâbüddîn Sühreverdî, *Avârifu'l-Maârif*, (Gerçek Tasavvuf), terc. ve tah. Dilaver Selvi, İstanbul 2011, s. 74.
[95] Bkz. Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük,* Mektep Yayınları, İstanbul 2011, s. 687.
[96] Reşat Öngören, "Sûfî", *DİA,* XXXVII, İstanbul 2009, ss. 471-472; Haksever, *Tasavvufa Dair Güncel Meseleler,* s. 20.
[97]Kelâbâzî, *Ta'arruf,* (Doğuş Devrinde Tasavvuf), haz. Süleyman Uludağ, ss. 53-58; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss. 629-634.
[98]Ebu'l-Kasım Abdulkerim Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye,* tahk. Arif Billah Abdu'l Halim Mahmut, Mahmut b. Şerif, Daru'ş-şa'b, Kahire 1989, s. 469; İmam Ebu'l-Kasım Abdulkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdulmelik, *Kuşeyrî Risâlesi,* terc. Ali Arslan, Alperen Yayınları, Ankara s. 465; Sühreverdî, *Avârifu'l-Maârif*, (Gerçek Tasavvuf), terc. ve tah. Dilaver Selvi, s. 65; Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri,* çev. Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 307.
[99] Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye,* ss. 465-470; İmam Ebu'l-Kasım Abdulkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdulmelik, *Kuşeyrî Risâlesi,* terc. Ali Arslan, s. 465; Sühreverdî, *Avârifu'l-Maârif*, (Gerçek Tasavvuf), terc. ve tah. Dilaver Selvi, s. 65.
[100] İmam Ebu'l-Kasım Abdulkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdulmelik, *Kuşeyrî Risâlesi,* terc. Ali Arslan, s. 465.
[101] İmam Ebu'l-Kasım Abdulkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdulmelik, *Kuşeyrî Risâlesi,* terc. Ali Arslan, s. 465; Attâr, *Evliya Tezkireleri,* çev. Süleyman Uludağ, s. 406.

ahlâktan çıkmaktır.[102] Tasavvuf, bir arınmadır. Allah'tan başkasından arınan kimseye sûfî derler.[103] Tasavvuf, kulun içinde ikamete memur edildiği bir sıfattır.[104] Tasavvuf, Aziz ve Celil Allah'ın sendeki seni öldürüp kendisiyle yaşatmasıdır.[105] Tasavvuf, mâsivâyla bağı kesip ulu ve yüce Allah'la olmandır.[106] Tasavvuf, ilk önce zikirdir, sonra vecddir.[107] Yukarıdaki tanımlardan tasavvufun özünde ilim ve amelden yani ahlaktan ibaret olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Çünkü Cüneyd-i Bağdâdî tasavvufu ahlak olarak tanımlamaktadır. Bu konuda o şunları söylemektedir. "Tasavvuf şu sekiz haslet üzerine kurulmuştur: Sehâ, rıza, sabr, işaret, gurbet, sûf giyme, seyahat ve fakr. Sehâ İbrahim'e, rıza İshak'a, sabr Eyyûb'e, işaret Zekeriya'ya, gurbet Yahya'ya, sûf giyme Musa'ya, seyyahat İsa'ya ve fakr Muhammed'e (a.s.) aittir."[108] Yani onlara ait ahlaktır.

Günümüz tasavvuf çalışmalarında tasavvufun ilim ve amel, ilim ve ahlak olduğu tanımına onun yeni yönleri eklenmiştir. Meselâ tasavvuf İslami ilimlerin zirve noktası, zübdesi ve özüdür,[109] tasavvuf kâlbi yalnız Allah'a bağlayıp mâsivâdan ilgiyi kesmektir,[110] tasavvuf ilmî, tecrübî, subjektif ve bireysel deneyimlere özgü bir düşünce ve yaşam tarzıdır,[111] tasavvuf sûfîlerin bizâtihî yaşamaya çalıştıkları dînî bir hayat tarzıdır,[112] tanımlarında tasavvuf bir yaşam tarzı olarak amel ve ahlaktan ibarettir.

Yine tasavvuf bir gönül terbiyesidir. Gönül de insanda bulunduğu için tasavvufun konusu insandır, gayesi ise onun kâlbi ahlâki yönünü eğiterek, olgunlaştırarak kemal derecesine ulaştırmaktır,[113] tanımında tasavvuf bir eğitim işi ve eğitimle ulaşılan bir kemal derecesidir.

Tasavvuf bir bilgi değil bir düşünce tarzıdır, bir usuldür, metottur ve ancak o metodoloji izlenmek suretiyle bir tür bilgiye ulaşılır,[114] tanımında tasavvuf bir ilim

---

[102] İmam Ebu'l-Kasım Abdulkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdulmelik, *Kuşeyrî Risâlesi,* terc. Ali Arslan, s. 464.
[103] Attâr, *Evliya Tezkireleri,* çev. Süleyman Uludağ, s. 406.
[104] Attâr, *Evliya Tezkireleri,* çev. Süleyman Uludağ, s. 407.
[105] Attâr, *Evliya Tezkireleri,* çev. Süleyman Uludağ, s. 407.
[106] Attâr, *Evliya Tezkireleri,* çev. Süleyman Uludağ, s. 407.
[107] Attâr, *Evliya Tezkireleri,* çev. Süleyman Uludağ, s. 407.
[108] Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb,* (Hakikat Bilgisi) haz. Süleyman Uludağ, DergâhYayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010, s. 102.
[109] Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 17.
[110] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 29.
[111] Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi,* Nasihat Yayınları, Ankara 2008, s. 9.
[112] Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf,* s. 30.
[113] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 16.
[114] Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş,* Sûfî Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2012, s. 13.

olmasına ilaveten aynı zamanda bu ilmin yöntemi, usulü, ve metodolojisi durumundadır.

Tasavvuf İslâm mistisizminin adıdır.[115] Tasavvuf, temel olarak tüm dinlerdeki evrensel bir mistik özün İslâmî biçimidir,[116] tanımlarında tasavvuf evrensel bir mistisizm olup İslami biçimi ifade etmektedir.

3. Tasavvufun Konusu

Tasavvuf, İslam düşüncesinin kelam ve felsefe ile birlikte üç entelektüel geleneğinden birisidir.[117] Söz konusu gelenekler açısından baktığımız zaman tasavvufun konusunu genelde Allah, Âlem ve İnsanın oluşturduğunu söyleyebiliriz.[118] Özelde ise tasavvufun konusunu Kur'an-ı Kerim'i anlama, onu yaşayarak hayatımıza aktarma ve Peygamber efendimiz gibi yaşama çabasıdır.[119] İnsanın rûh ve nefis olması itibariyle yapısı, rûhun tasfiyesi, nefsin tezkiyesi ve ahlâkın yüceltilmesi de tasavvufun konusudur.[120]

Tasavvufun tariflerine baktığımız zaman tasavvufun konusunu şu iki terim ile ilişkilendirebiliriz. Birincisi Tahalluk, ikincisi Tahakkuk. Tahalluk, tasavvufun irade ve ihtiyara dayanan rûhî kuvvetler ve nefsî duyguların tezkiye ve terbiye tarzındaki eğitim boyutu ile insanî davranışlarını ahlâkî çizgiye çekerek onu mânen yükseltmek; tahakkuk ise bu mânevî yükselişten sonra imanın keşfen ve zevken duyulup yaşanmasıdır.[121] Kısacası tahalluk, İslam ahlâkını öğrenmek, tahakkuk ise bunu gerçekleştirip ahlâkî ve mânevî yükseliş sonucu bazı tahkiki bilgilere ulaşmaktır.[122]

4. Tasavvufun Gayesi

Klasik tasavvufî eserlerde ve günümüz tasavvuf çalışmalarında tasavvufun gayesine yer verilmektedir.

Tasavvufun ana gayesi, Peygamber efendimizin örnek kişiliğini model almak ve onun ahlakıyla ahlaklanmaktır. Âyette bu gaye yüce rabbimiz tarafından açıklanmaktadır. لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

---

[115] Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri,* Ötügen Neşriyat, 10. Basım, İstanbul 2011, s. 15.
[116] Kemal Sayar, *Sufi Psikolojisi,* Timaş Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2012, s. 190.
[117] İlhan Kutluer, "İslâm", *DİA,* XXIII, İstanbul 2001, s. 24; Kutluer, "Üç Perspektif: Kelam Felsefe ve Tasavvuf" İslam Felsefesinin Sorunları, haz. Mehmet Vural, Elis Yay. Ankara, 2003, ss. 25-32.
[118] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 57; Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi,* s. 6.
[119] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 634.
[120] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 57.
[121] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 621.
[122] Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi,* s. 5.

“Ey inananlar! And olsun ki, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Resûlullah (Allah'ın Elçisi) en güzel örnektir.”[123]

Tasavvufun bir başka gayesi de ihsan bilinciyle hareket etmektir. İhsan; Cenâb-ı Allah’ı görüyormuş gibi davranmak ya da onun bizi gördüğünü idrak etmektir.[124] Mânevî kirlerden arınarak Yüce Allah’a giden yolda temizlenmek, gaflet uykusundan uyanmak. Tasavvuf, insanın Allah’a yaklaşmasının bir vasıtası ve yöntemi, aynı zamanda bu yöntemin ilmidir.[125]

Kısacası tasavvufun gayesi; insanları kötü ahlaktan uzaklaştırıp, kötü ve çirkin huylarından arındırıp, yaratılış gayesine uygun yeryüzünün halifesi olduğunu hatırlatarak Peygamber efendimizin ahlakıyla ahlaklanarak, onun yaşadığı gibi yaşayan insân-i kâmil insanlar yetiştirmektir.[126]

5. Tasavvufun Metodu

Bilindiği gibi tasavvuf ilahiyatlarda bir ana bilim dalı olarak inceleme konusu olmaktadır. Temel İslam Bilimleri arasında yer alan tasavvuf ilminin doğru bir şekilde anlaşılması ve incelenebilmesi için öncelikle metodunu iyi bir şekilde kavramak gerekir. Bütün bilim dallarının mutlaka bir yöntemi vardır. Tasavvuf biliminin kullanmış olduğu metodoloji bilgi elde etme vasıtası olarak özellikle vahiy başta olmak üzere, aklın yanında keşf, sezgi ve ilhamdır.[127]

Vahiy, sözlükte “hızlı bir şekilde ve gizlice söylemek, işaret etmek, ilham etmek” anlamındaki vahiy, terim olarak “Allah’ın bir emri, bir hükmü veya bilgiyi peygamberine gizli olarak bildirmesi” demektir.[128] Bu anlamda Kur’an-ı Kerim bir vahiydir. Hadis ve Sünnet, onun açıklaması ve hayata uygulanmasıdır.

Akıl, sözlükte men’, hacr ve nehy manasınadır. İnsandaki idrâk kabiliyetine verilen addır.[129]

---

[123] Ahzâb 33/21.
[124] Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcâni, *Kitabu’t- Ta’rifât,* tahk; Abdulmun’im el-Hafnî, Dâru’r- Reşâd, Kahire ts., s. 68; Mustafa Çağrıcı,“İhsan”, *DİA,* XXI, İstanbul 2000, s. 544-546; Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf,* s. 52.
[125] Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi,* s. 7.
[126] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavuf ve Tarikatlar,* s. 58; Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf,* s. 51.
[127] Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf,* s. 52.
[128] Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 440; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 685.
[129] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 44.

Keşf ve Mükâşefe, sözlükte açığa çıkarma, örtülü olanı açma, sezme, tahmin etme gibi anlamları olan bir kelimedir. Keşf, bir şeyi örten perdenin kalkması anlamına gelir. Mükâşefe beden ve his perdesinin kalkması, ruh âleminin seyredilmesidir.[130] Mükâşefe marifetin derecelerinin ikinci safhasıdır. Şüphe söz konusu değildir. Kul ile gayba ait hususlar arasında perde yoktur. Ayne'l-yakîn diye de isimlendirilir.[131]

Sezgi, diğer bir ifadeyle hads, bir düşünce konusunun doğrudan doğruya, kasıt ve ihtiyar olmaksızın birden bire kavranmasıdır, aklî sezgidir. Sözlükte "bir işin veya olayın sonucunu tahmin etme, ölçüp biçme; doğruluğundan emin olmadığı beyanlarda bulunma; hızlı ilerleyiş, çabuk kavrayış" gibi anlamlara gelmektedir.[132]

İlham, Allah tarafından feyz yolu ile kâlbe doğan şeye denir.[133]

Bunların hepsi bir bütün olarak tasavvufun kullandığı metodoloji içerisinde yer alırlar. Bunların temelinde vahiy yer alır.

A. TAHALLUKA DAİR KAVRAMLAR

Tahalluk'un sözlük anlamı; ahlaklanma, bir tabiat, huy edinmedir.[134] Tahalluk, tasavvufun eğitim boyutu olup İslâm ahlâkını öğrenmektir. Tasavvufî hayat, tarîkat, mânevî makâmlar, seyr u sülûk ve âdâb gibi konuları kapsar. Tahalluk boyutu ile kâlbin tasfiyesi, nefsin tezkiyesi, yerilen sıfatların giderilmesi, övgüye değer vasıfların kazanılması, ziynetlenme, tecellî ve ahlâkın yüceltilmesi gerçekleştirilir**.**[135]

1. Zikir

Zikir, kelime olarak "z-k-r" kökünden gelir. Zikir kelimesi, masdar olup sülâsi'nin birinci bâbından gelmektedir.[136] Zikir kelimesi sözlükte; unutmamak, hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek, anmak demektir. Kuran-ı Kerim'de 256 yerde geçmektedir.[137] Kur'an-ı Kerim'de namaz[138] ve Kur'an[139] anlamlarında da kullanılır. Tasavvufun tahallukla ilgili en önemli kavramlarından bir tanesidir. Bu kavram

[130] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 366; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 222.
[131] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 102.
[132] Hayati Hökelekli, "Hads", *DİA*, XV, İstanbul 1997, ss. 68-69.
[133] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 305.
[134] Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1185.
[135] Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, s. 5.
[136] İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab,* IV, s. 308.
[137] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 162.
[138] Ankebût 29/45; Cuma 62/9.
[139] Hicr 15/9.

kelime-i tevhid yani Lâilâhe illâllah, Hû, Hay gibi Esmâullah zikirlerini içine almaktadır.

1.1. Lâ ilâhe illâllah ve Hû Zikri

Peygamberimizin sözlerinden en efdal ve üstün zikrin Lâ ilâhe illâllah zikri olduğunu öğreniyoruz.[140] Kadızâde, Lâ ilâhe illâllah kelâmının kavl-i sâbit diye isimlendirildiğini ve aynı zamanda Tevhid ve Kelime-i Şehadet denildiğini bundan başka, Kelime-i İslam-ı zâhiran, Kelime-i İmân-ı bâtınan da denildiğini beyan eder.[141] Kadızâde zikir konusunda Peygamberimizden "*Benim ve benden önceki Peygamberlerin en efdal sözü, Lâ ilâhe illâllah'tır"*[142] hadisini aktarmaktadır. Yine Kadızâde, bazı Allah dostlarının müridlerini doksan dokuz esmâullah ile bazılarının üç esmâ ile terbiye ettiğini nakleder. Ama şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî hazretlerinin şöyle buyurduğunu beyan eder. "Benim kemâl bulmam ancak Vâhid ismi ve Vâhid zikriyle oldu ki oda Lâ ilâhe illâllahtır." Sonra şeyhinin kendisine İsm-i Celâl zikrine izin verdiğini, bu zikrin beldeleri korumakla seçkin olan Evtâd'ın zikri olduğunu açıkladığını belirtir. Ali el-Bendenîcî'ye göre Hakk'ı, bu yüzden, yüce 'Hû' ismiyle zikretmek gerekir. Zira 'Hû' ismini zikretmek ibadettir. Bu isim, öyle gizli bir sırdır ki asla görülmesi mümkün olmayan ama bütün varlıkların onunla açığa çıktığı bir isimdir. Ali el-Bendenîcî 'Hû' ismi ile zikre devam ettiğini ve kemâlatı bununla tamamladığını aktarır. Ayrıca Ali el-Bendenîcî çoğu zaman Kelime-i Tevhid ile meşgul olduğunu belirtmektedir. Çünkü bir isimde kemâlat bulmadan başka isme geçmenin mümkün olmadığını, böyle yapılmadığında sülûkun noksan olacağını belirtir.

Kadızâde, şeyhinin bu anlattığı zikir ve sülûk yöntemini anlattıktan sonra bu konuda ki gözlemlerine yer vererek şöyle der. "Ben bazı insanlar gördüm ki izinli oldukları isimleri tamamlamadan değiştirmeye gayret ediyorlar." Böyle müridlerin muratları, insanlar desinler ki; 'şu adam makâmlardan falanca makâmlara çıkmış.' Kadızâde böyle bir adamın ne bir makâmda ne de bir isimde kemâl bulacağını, onun muradının nefsânî arzularına uymaktan ibaret olduğunu belirtmektedir. Bu kişi 'beş makâmda kemâle ermiş' diye nefsin esiri olur. Kadızâde'ye göre Allah'ın isimleriyle

[140] Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbni Mâce, *Sünenü İbni Mâce,* tah. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru ihyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ys. ts., "Edep"55; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 156.
[141] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 16a.
[142] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 16a.

meşgul olmak, kemâle ermek ve nefse esir olmaktan kurtulmak içindir. Kadızâde, Hû ismine gaybu'l-gayb,[143] ebtanü'l-bevâtın,[144] lâ-taʿayyün,[145] hüviyet-i sâriye[146] diye isimler verildiğini belirtir.[147]

1.2. Tevhîd ve Mertebeleri

Tevhid, Arapça bir kılma, birlemek, birleştirmek demektir.[148] Istılahta, Allah'ın zatını bütün tasavvurlardan, zihinlerdeki hayal ve evhamdan tecrid etmektir.[149]

Kadızâde, şeyhinden hareketle tevhid zikrinin Lâ ilâhe illâllah zikri olduğunu yukarıda belirtti. Çünkü bu mübarek kelimenin mânası bütün eşyadan ilâhlık vasfını alır. Sadece Allah'a ait olduğunu ifade eder. Bu mübarek kelimenin özelliğindendir ki şeriat ve örf ile Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eder. Bu tevhid kelimesi, varlığı zorunlu olan Cenâb-ı Hakk'ın vahdaniyetini ifade etmektedir.

Kadızâde, ayrıca eserinde tevhîdin mertebelerinden bahsetmektedir. Tevhîd üç kısımdır.[150] Birincisi Lâ maʿbûde bi'l-hakk mertebesidir. Bu mertebenin anlamı Allah'tan başka ibadete layık ve müstehak kimse yokturu anlama ve idrâk etme mertebesidir. İkincisi Lâ maksûde bi'l-maksûdi'l-hakîki illâllahû Teʿâlâ mertebesidir. Yani her gönülde kendisine ulaşılmak istenilen tek şeyin Allah Teʿâlâ olduğunu idrâk etmektir. Üçüncüsü Lâ mevcûde bi'l-vücûdi'l-hakîkî illâllahü'l-vâcibu'l-vücûdi

---

[143] Gayb, Gizli olan, göze görünmeyen şey demektir. Gaybu'l-gayb, gayb âleminden de ötede bulunan gizli âlem demektir. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 322; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 227; Fikret Karaman, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 200.

[144] Ebtanü'l-bevâtın, bevâtın, bâtının çoğuludur. Gizli, kapalı şeyler, bir şeyin içi anlamına gelir. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 105.

[145] Lâ-taʿayyün, taʿayyün, meydana çıkma, âşikâr olma; belirme anlamındadır. Buna göre Lâ taayyün meydana çıkmama âşikar olmama belirmeme anlamına gelmektedir. Lâ taayyün, vahdet-i vücuda göre varlığın mertebelerinin ilkini oluşturur. Vücud bu mertebede her türlü sıfat ve kayıttan münezzeh ve mukaddestir. Buna şu isimler de verilmiştir: Itlak, zat-ı baht, mertebe-i ehadiyet, gayb-ı mutlak, gaybu'l-gayb, zat-ı ilâhiye, munkatıu'l-işarât, hakîkatü'l-hakayık, hazret-i cemʿ, hazret-i vücud, mechulu'n-na't, gayb-ı hüviyet, amay-ı mutlak. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1177; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 618; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 266.

[146] Hüviyet-i sâriye, hüviyyet, bir şeyin hakîkatı, mahiyeti. Bütün varlıklara sirâyet eden mutlak varlık. Ağaç, kayıtsız şartsız çekirdeğin içinde bulunduğu gibi, gayb âleminde ki bütün hakîkatleri ihtivâ eden mutlak hakîkat. Sâriye, sözlük anlamı; bulaşan, bulaşıcı demektir. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 290; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, s. 1075.

[147] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 17a.

[148] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 659; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1284.

[149] Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü,* Ankara 2006, ss. 659-660.

[150] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 17b.

lizâtihi bi zâtihî yani ondan gayrı hakîki varlık yokturu anlamaktır.[151] Çünkü her varlığın hakîkati O' dur. Her şeyin varlığı O'nun varlığıyla oldu. Diğer varlıklarda olan varlık (vücûd) Allah'ın var etmesiyle olan varlıktır.

Kadızâde'ye göre bir ârif için önemli ve gerekli olan şudur. Ârif gönlünde Allah'tan başka bir varlık vardır kuruntusunu kaldırmalı, her bir varlığın zâhiran ve bâtınan Allah'ı gösterdiğini idrâk etmelidir. Bunu idrâk ettiğinde tevhidin mertebeleri tamam olur. Yoksa yalnız dil ile olan tevhid avâmın tevhidi olur. Oysa havâs için lazım olan tevhid kendi varlığını inkâr edip kabul etmemekle mümkündür. Yani tevhid sadece varlık olarak Allah'ın varlığını kabul etmekten ibarettir.

1.3. Kelime-i Tevhid Çekilirken Dikkat Edilecek Hususlar

Kadızâde, eserinde bir müridin kelime-i tevhid çekerken dikkat etmesi gereken hususlardan bahseder. Şeyh Mehmed Tâhir'e göre bir mürid, sülûkunun başlangıcında, nefs-i emmârede iken tevhid kelimesi ile meşgul olduğunda tevhidin yukarıda geçen üç anlamından birincisinin anlamını düşünmelidir.

Levvâme ve mülhime mertebelerinde, tevhidin ikinci mânasını düşünmelidir. Mutmainne, râdiye, mardiye ve sâfiye mertebelerinde, tevhidin üçüncü mânasını düşünerek zikretmelidir. Kadızâde'ye göre zikrin birinci yöntemi (yol) budur. Diğer bir yöntemi, emmâre mertebesinde birinci mâna düşünülmeli, levvâme ve mülhimede ikinci mâna, mutmainnede üçüncü mâna düşünülmelidir. Râdiye ve mardiye mertebelerinde ise 'İsm-i Celâl' ile meşgul olmalı, sâfiye mertebesinde 'İsm-i Hû' ile meşgul olmalıdır. Kadızâde "Bizim mesleğimiz budur ki; Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin yolu budur"[152] demektedir. Yani bu zikir yöntemi Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin zikir yöntemidir.

Kadızâde zikir yöntemiyle alâkalı olarak yöntemde icâzetin olup olmayacağı, aranıp aranmayacağı meselesini de tartışmaktadır. Tartışmasını şeyh Cemâleddîn bin el-Mecâsin Yusuf b. Abdullah b. Ömer el-Acemiyü'l-Gürânî'nin *"Reyhan fi't-tavassulü ila'l-mahbûb"* isimli risâlesine dayanarak yapmaktadır. Kadızâde zikir yönteminde icâzetin olması kanaatindedir. Bu kanaatini söz konusu risâleden aldığı Hazreti Ali'nin Hazreti Peygamberden aldığı zikir icazetine dayandırmaktadır. Hazreti Ali Hazreti Peygambere bir gün şu soruyu sorar. "Allah'ın kullarına en kolay ve Allah

[151] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 17b.
[152] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 18a.

katında da en faziletli olan ve onları Allah Teʿâlâ Hazretlerine en çok yaklaştıran yol nedir?" Hazreti Peygamber, "Yâ Ali! Yalnız olan yerlerde sen Hak Teâlâ hazretlerini zikre devam eyle" diye cevap verir.[153] Hazreti Ali tekrar Allah'ı zikretmenin rütbeleri arasında bir efdâliyet var mıdır? diye sorar. Peygamberimiz "Yâ Ali! Sus ve gözlerini kapa. Allah'a karşı zikrini dinle. Üç defa Lâ ilâhe illâllahı zikreyle ben işiteyim."

Peygamberimiz gözlerini yumduğu halde yüksek sesle zikretti. Hazreti Ali dinledi. Sonra Hazreti Ali dünyadaki her şeyden yüz çevirip, gözlerini kapadı ve üç defa yüksek sesle Lâ ilâhe illâllah dedi sevgili Peygamberimiz dinledi. Daha sonra Hazreti Ali bu zikri ve yöntemini Hasan Basrî Hazretlerine talim etti. Kadızâde "Bundan sonra, bu silsile yoluyla bu fakire kadar gelmiştir"[154] demektedir. Görüldüğü gibi Kadızâde'nin bu anlatımında zikir yapmak icazetle mümkündür.

2. Seyr u Sülûk

2.1. Sâlik

Tasavvuf araştırmalarında seyr u sülûkla ilgili kendisine yer verilen kavramlardan birisi sâlik kavramıdır. Kavram teknik terimle özneyi ifâde etmektedir. Özne hakîkati arayan, maʿrifetin ve ilmin yolunda olandır. Kadızâde'ye göre her ilmin bir maksadı bir amacı (matlabı) vardır. İlimden asıl maksat 'maksad-ı aksa ve matlab-ı aʿla' yani maʿrifetullâhtır. Maʿrifetullahı elde etmenin de yolları vardır. Sâlik maʿrifetullah yolunda olandır.[155] Maʿrifetin yollarına geçmeden yeri gelmişken tasavvufta özne karşılığı kullanılan diğer kavramları işaret etmemiz gerekmektedir. Çünkü bu kavramlar bir diğeri yerine rahatlıkla kullanılabilmektedir. Bunlardan biri mürîd diğeri tâlib ve vâsıl kavramıdır. Mürid, kelime anlamı olarak "isteyen, arzu eden ve talep eden" anlamlarına gelen bir kelimedir.[156] Tasavvuf ıstılahında ise tarîkata girip bir şeyhe bağlanan kişiye mürid denir.[157] Tâlib tarîkata girmeyi isteyen kişi; mürîd tarîkata kabul edilmiş kişi; sâlik, tarîkat yolunda seyr u sülûkuna başlamış kişi; vâsıl ise seyr u sülûkunu tamamlamış kişidir.[158] Böylece yolda olan özne için araştırmacılar dört kavram kullanmaktadırlar. Bunlara sûfîyi de ilâve etmemiz gerekmektedir.

---

[153] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 15a.
[154] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 15b.
[155] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 32a.
[156] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 454.
[157] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 261.
[158] Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi,* Sehâ Neşriyat, İstanbul 1995, s. 111.

Tasavvuf araştırmacıları sadece özne tanımı yapmamakta, ayrıca onlarla ilgili sınıflamalara da yer vermektedirler.[159]

Kadızâde eserinin yirmi altıncı bölümünde maʿrifetullaha gitmenin yollarını ele alırken sâlikle ilgili sınıflama yapmaktadır. Bunlar meczûb, sâlik, meczûb-ı sâlik ve sâlik-i meczûb'dur.[160] 'Sâir fi't-tarîk' dediği sâlik Kadızâde'ye göre ya meczûb, ya sâlik-i mahz, ya meczûb-ı sâlik veya sâlik-i meczûb'dur. Sâlikin ilki olan meczûb sülûku olmayan ama cezbeli olan şahıstır. Kadızâde cezbeyi kaydettiği bir hadise dayandırır. Ona göre cezbe Rahmân'ın cezbelerinden bir cezbedir ve bu cezbe insanların ve cinlerin ameline denktir. Yine bu cezbe kulun Allah'a intisâbı ve yakınlaşmasıdır, herhangi bir çaba ve külfete girmeksizin Cenâb-ı Hakk'ın inâyetiyle zat, sıfat ve esmâ-i ilâhiyeye yakınlaşmasıdır. Kadızâde'nin sözünü ettiği sâlikin ilki budur.

Sâlikin ikincisi 'sâlik-i mahz'dır. Bu sâlik sülûka girmiş ama cezbesi olmayan sâliktir. Kadızâde'ye göre sülûk Hak Teʿâlâ hazretlerine seyirden ibârettir. Yani sülûk Cenâb-ı Hakk'a gitmektir, sâlikte ona gidendir. Bu tür sâlik (sâlik-i mahz) gittiği cezbesiz sülûkunda etvâr-ı hamseden ileri geçemez. Bu beş tavır kâlıb, nefs, kâlb, sır ve rûh tavrıdır. Kadızâde'ye göre bu beş tavrın üst mahalli 'esmâ ve sıfattır'. Bunlara cezbeyle vâsıl olunur.

Sâlikin üçüncüsü 'meczûb-ı sâlik'dir. Bu cezbeli sâlik, şühûd-ı hak mertebesine vâsıl olduktan sonra hamse-i müridiyeye tenezzül edendir. Yani bu kimsenin mertebesi makâm-ı şühûda ulaşıp ol mertebeyle şereflenmektir.

Dördüncü sâlik ise Kadızâde'ye göre 'sâlik-i meczûb'dur. Bu tür sâlik cezbeli sâlikin döndüğü yer olan hamse-i müridiyede seyrine devam eden sâliktir. Bu sâlik cezbelidir ve esmâ, sıfat ve zâtda seyredicidir. Kadızâde dörde ayırdığı sâlik türlerinden sonra bir tespit yapmakta ve bir uyarıda bulunmaktadır. Son iki sâlikin yani cezbeli olanların kâmil mürşidlerden olmaları mümkün değildir. Buna mukâbil cezbesiz ve sırf sâlik olan (sâlik-i mahz) ile sülûksuz sırf meczûb olan sâlik bu ikisi gibi değildir. Bu sâliklerden cezbesiz sâlik mürşid-i kâmil olur. Diğerleri olamazlar.

[159] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi,* s. 166.
[160] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401*,* vr. 32a; Yücer, "Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarîkat'il-aliyye", s. 5; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 166.

Eğer mürşidlik ve halifelik iddiasında bulunurlarsa onlar sapıktırlar ve onlar kimseyi irşâd edemezler.

2.2. Sâlik'in Cenâb-ı Hakka Seyr u Sülûku

Sözlük anlamıyla "seyr", "yürümek, gezmek, gitmek" demektir.[161] "Sülûk" da "yola girmek, yol almak" demektir.[162] Mutasavvıfımız Kadızâde sülûku yukarıda da geçtiği gibi Hak Teʿâlâ hazretlerine seyrinden ibarettir diye tanımlamaktadır.[163]

Bir insan tek başına daha önce gitmediği bir yere giderken gideceği yeri iyi bilen bir rehbere ihtiyacı vardır. Rehber sayesinde sıkıntı çekmeden kolayca menziline ulaşır. Mânevî bir yolculuğa çıkan mürit de tek başına rehbersiz menziline ulaşamaz. Çünkü bu yol çok zor ve sıkıntılıdır. Müridin önündeki bütün engellere hicap denir. Sûfîler, müridin önündeki bu hicapların aslının dört tane olduğunu beyan eder. Onlar da şunlardır: Mal sevgisi, makâm sevgisi, taklit ve günah.[164] Özellikle en büyük engel, nefis ve şeytandır. Bu mânevi yolculukta insanın en büyük rehberi mürşid-i kâmil bir şeyhtir. Bu mânevî yolculuğa da seyr u sülûk denir. Seyr u sülûk tarîkatte tâkip olunan usûl, tarîkata giren kimsenin (sâlih) gerçek varlığa ulaşması için yaptığı mânevî yolculuğa denir ve dört mertebesi vardır. Mertebelerden birincisi Seyr ilâllah'tır, İkincisi Seyr fillâh'tır, Üçüncüsü Seyr maallâh'tır ve dördüncüsü Seyr anillâh'tır.[165]

Seyr ilâllah, sülûkun dört mertebesinden ilkidir. Allah'a doğru yolculuk yapmak demektir. Sâlik zikrederek Allah'a urûc (yükselme) yoluyla hareket eder. Bunun sonu, velâyet-i suğra (küçük velîlik) olup buna "fenâ fillâh" denir.[166] Fenâ fillâh'a ulaşan kişiyede insan-ı kâmil denir.[167]

Seyr fillâh, mânevî yolculuğun ikincisidir. Allah'ta seyr demektir. Buna sefer-i sâni (cemʿ) de denir. Allah'ın sıfatlarıyla muttasıf, isimleriyle mütehakkık olmak, ahlâklanmak, ufuk-ı âlâya ulaşmak, bütün bedenî özelliklerinden kurtulmak,

---

[161] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 564.
[162] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 587.
[163] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 32a.
[164] Azizüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi-İnsan-ı Kâmil-,* terc. Mehmet Kanar, Dertgâh Yayınları, İstanbul 1990, s. 47-51.
[165] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 164; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûğat,* s. 1105.
[166] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 565.
[167] Mustafa Tatçı, "Tasavvuf ve Rumûz", *Yesevîlik Bilgisi,* Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 26.

seyr-i fillâh'ı tanımlar. Bu seferin nihayetinde, sâlike vücûh-ı âlemden perdelerin kalkıp, ilm-i ledünnînin keşfolunduğu kaydedilir.[168]

Seyr maallâh, seyr u sülûk'un üçüncü basamağıdır. Allah ile seyretmek demektir. Buna "sefer-i sâlis" veya "fark baʿde'l-cem'" denir. Bu mertebede ikilik kalkar. Buna, makâm-ı "kâbe kavseyni ev ednâ"[169] adı verilmiştir. Seyr maallâh'ın sonu velâyettir.[170]

Seyr anillâh, sülûk'un dört mertebesinden dördüncüsüdür. Allah'tan seyr demektir. Buna "telvîn baʿde't-temkîn" (temkînden sonra telvîn) denir. Bu seyr, vahdetten (birlik), kesrete (çokluk) doğrudur. Bundan gaye, Hakk'dan halka terbiye ve irşâd için dönüştür. Bu yüzden, seyr-i anillah'a "bekâ baʿde'l-fenâ", "sahv baʿde's-sekr" veya "fark baʿde'l-cem" de denir. Bu durumda ki kişi, vahdette kesreti, kesrette vahdeti görür.[171]

Kadızâde, seyr u sülûk'un az önce tanımladığımız mertebelerini iki farklı bölümde ele alır. İlk önce yirminci bölümde seyr ilallâh ve seyr fillâh mertebelerinden bahser. İkinci olarak yirmi yedinci bölümde seyr maallâh, seyr fillâh ve seyr anillâh makâmlarını açıklar.

Kadızâde, seyr ilallâh, makâmını şu şekilde açıklar. *"Biz ona şah damarından daha yakınız."*[172] Biline ki rûhun, rûhlar âleminde perdesi yok idi. Kabiliyetine göre müşâhedesi var idi. Çünkü âlemlerin rabbinin komşuluğundan göç eyledi. O âlemi üns'ten bu âlem'i vahşete düştü. Ve o yakınlık âleminden bu uzaklık âlemine geldi.

Bilinsin ki rûh, yetmiş bin perdeyle perdelendi. Allah'ı unutup, bu vahşet âlemiyle ünsiyet etti. Allah'ın cemâlini müşâhededen perdelenip bu görünen renkler ile âşina oldu. Ne zaman ki Allah'ın yardımıyla daima saadete erip, *"İrci'î ilâ rabbiki"*[173] hitabını işitse derhal Allah Teʿâlâ'nın şevki canda görünür ve Cenâb-ı Hakk'ı yâd edip şevk ve zevkle tamamen Allah'a yönelir ve Allah'ın lütufları onu karşılayıp, bütün perdeleri bir bir aşıp Allah'ın cemâli görünür. Hakiki maksada ulaşınca ona seyr ilallâh derler.[174]

---

[168] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 564.
[169] Necm 53/9.
[170] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 565.
[171] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 564.
[172] Kâf 50/16.
[173] Fecr 89/28.
[174] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 24b.

Seyr mertebelerinden ikincisi olan seyr fillâhı Kadızâde şu ifadeleriyle açıklamaktadır. "Seyr fillâh oldur ki sâlik, yolculuğunu tamamladıktan sonra makâm, maʿrifet makâmına ayak basar ve ârif olur. Onun tecellîsini kendi vücûdunda bulur ki onu başka şeyde aramaya ihtiyacı olmaz. Zira insan her şeyi içinde toplayan büyük bir nüshadır. Ve mâna kesindir ki hepsini vasıtasız Cenâb-ı Hak'tan müşâhede eder. Ârif bu makâmda Allah'ın sıfatlarını müşâhede eder."[175] Yine bu makâmada *"Mâraeytü şey'en illâ veraeyte allâh kablehû ev ba'dehû ev me'ahû ev fîhi"*[176] mânasının sırrı bu makâmda görünür. Ârif bu geldiği yerde hakla görür, hakla söyler, hakla işitir. Nitekim buyurulmuştur. "*Küntü lehû sem'ân ve besar'ân ve yed'en ve lisân'en bî yesme'u ve bî yebsır ve bî yebdış ve bî yendık.*"[177] Sâlik bundan sonra yokluk makâmına yükselir. Kur'an-ı Kerim'de *"Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi rabbinin zâtı ise bâki kalır* buyurulmuştur.*"*[178]

Kadızâde'ye göre fenâ makâmı sâlik'in beşerî sıfatların yok olması, cehaletinin gitmesi ve gafletinden sıyrılmasından ibarettir. Sâlik, Cenâb-ı Hakk'a yakınlığı nefsânilikten rûhaniyete uçmakla, ihtiyari ölüm ile zorunlu ölümden kendiliğinden kurtulmakla, ezeli şaraptan içip, aşk elbisesini giymekle kazanır ve sonsuz hayata erer. İşte bu hâl fenâ makâmıdır. Kadızâde fenâ makâmını kendi tecrübelerinide katarak uzun uzun anlatır. [179]

Rûh hakîki yokluğu görüp, gerçek bekâ tecellîsini müşâhede eder ki bütün beşeriyet sûretlerinden tamamen sıyrılıp, makâm ve rütbe onun için yok olur. Kadızâde'ye göre fenâ makâmı iki çeşittir.

Fenâ makâmından birincisi, vuslattan önce sıfatların tecellîsi ile olur. Bu makâmın alâmeti, kişinin müşâhedesi esnasında basiret gözü, gayp nûrlarına nazar eder ve sıfatların nurlarının tecellisi ortaya çıkar. Sâlik bunu müşâhede eder ama bu hâl açıklanamaz. Çünkü aynıyla tabir etmek mümkün değildir. Belki anlamaya yakın olarak anlatıla bilir.

Fenâ makâmının ikincisi, vuslattan sonra hâsıl olan zâtın tecellîsini müşâhede etmektir.

---

[175] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 25a.
[176] Aslî hadis kaynaklarında bulunamamıştır.
[177] Ali b. Hüsâmeddin el-Müttekî, *Kenzü'l-Ummal,* Müessesetü'r-risâle, tah. Saffet essakâ, ys. 2008, I:231.
[178] Rahmân 55/26-27.
[179] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 25b-26a.

Müridin belirtilen bu beş yolla gerçekleştirdiği seyrine, seyr ilallâh denir ve bu seyr makâmına makâm-ı sâlik denir. [180]

Seyrin üçüncü mertebesi seyr maallâh demiştik. Seyr maallâh müride Allah'ın isimlerinin görünmesi mertebesine denilmektedir. Yukarıda geçtiği gibi sıfatların görünmesine de seyr fillâh denilmektedir. Buna aynı zamanda müşâhede makâmı denir, zâtın zuhuruna da seyrin dördüncü mertebesi olan seyr anillâhi ilallâh ve makâmü'l-istiğrak denilmektedir. Kadızâde mertebelerle ilgili bu yaptığı tanımlamalardan sonra bu mertebelerde elde edilen, ulaşılan bilgiye yer verir ve bu mertebelerin mâʿrifeti (bilgisi)[181] sekiz maʿrifetle elde edilmektedir.

Bilgi (maʿrifet) için gerekli şartlardan birincisi 'uzlet-i vahdet' etmektir. Yani uzlete çekilip yalnızlığı tercih etmesi, insanlarla bir arada bulunmaktan sakınmasıdır. Mürid sürekli inzivada olur. Zira insanlarla beraber olmak yolda yeni olana zarardır ve seyrini tamamlayana kemâldir. Ama şeyhinin hizmetinden uzaklaşmak caiz değildir. Belki şeyhe hizmet uzletin ta kendisidir. Müride layık olan, gassalın elinde yıkanan ölü gibi olmak, velîlik suyuyla nefsinin kirlerinden temizlenmektir. Kadızâye göre gerçek uzlet, halvet ile zâhiri hislerimizle görüp, etkileneceğimiz varlıklardan uzaklaşmaktır. Çünkü her fitne ve rûh âfeti, zâhiri duygulara ülfet sebebiyle olur. Ama halvet ile nefsin istekleri kesilir ve rûh ilerlemeye kabiliyet kazanır.[182]

Maʿrifeti elde etmenin şartlarından ikincisi 'sürekli zikir'dir. Zikir ise Allah'ın dışındaki şeyleri düşünmeye engel olur. Zikirden maksat, "tevhid" kelimesidir. "Tevhid", kelimesi nefy ile ispattan bileşiktir. Kadızâde'ye göre nefy ile bozuk (fâsid) maddeler yok olur ki bu bozuk maddeler, kâlp hastalığı, rûhun kayıt altına alınması ve nefsin kuvvetlendirilmesidir. Fâsid maddeler, nefsin kötü ahlak ile vasıflandırılmasına kuvvetli sebeptir. Hayvani şehvetlerin kuvvetidir. Nefy (Lâ ilâhe) ile bu fâsid maddeler yok olur. Yani illâllah isbatıyla kâlbin sıhhati meydana gelir. Rezîletlerden kurtuluş meydana gelir, rûhun Cenâb-ı Hakk'ı müşâhedesiyle Allah'ın nûru onda parlar. Böylece Zâtın tecellîsi ve sıfâtların tecellîsi meydana gelir. Dünyevî nefis Allah'ın nûruyla aydınlanır, nefsin sıfatları yok olur.

[180] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 26b.
[181]Kadızâde daha sonra maʿrifeti ele alacağından dolayı burada maʿrifetin ne olduğuna yer vermeyeceğiz. Bkz. s. 67.
[182] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 33a.

Kadızâde maʿrifet'in şartı olan zikrin yapılış şeklini de anlatmaktadır. Öncelikle Allah'u Teʿâlâ hazretlerine uygun yapılması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre zikir şöyle yapılmalıdır. Önce gusül abdesti alınmalı, bütün günahlarına tövbe edilmeli, elbisesini temizleyerek, kıbleye yönelmeli, iki elini dizleri üzerine koyup, gözlerini yummalıdır. Sonra iki gözünü yummalı zihnini iki cihanın anlamından arındırmalı ve münevver bir kâlple şeyhine yönelmelidir. Üçüncü aşamasında Allah'u Teʿâlâ'dan yardım isteyerek tevhidin nefy kısmı olan 'Lâ'yı göbeğinin altından derin bir nefes alarak çeker. 'İllâllah' isbatını sırasıyla ve tekrarıyla vurgulayıp ve uzatmalı, izʿan ve iman mahalli olan sol tarafımızdaki kâlbin üzerine şiddetle baskı yapmalıdır (darp). Kâlbe yapılan bu baskı ve vuruştan ortaya çıkan tevhid, bütün âzaya sirayet eder ve zihindeki bütün hâtıralar kesilir.[183]

Maʿrifeti elde etmenin şartlarından üçüncüsü Kadızâde'ye göre az yemektir. Az yemek müridin halvetinde ve uzletinde çoğu zaman oruçlu olmasıdır. Fakat az yemekten maksat uyuşukluk vermeyecek ve ibadete mâni olmayacak kadar yemektir. Yoksa az yemek tamamen riyazet demek değildir. Çünkü çoğu yemeklerde vücut harareti hâsıl olur. Vücutta hararetin yükselmesiyle zikre dönük şevk yok olur. Nefiste kendini beğenme ve ameline güvenme gibi duygular, düşünceler hâsıl olur. İşte bu tür duygu ve düşünceleri yok etmek ancak az yemek ile mümkün olur.

Maʿrifeti elde etmenin şartlarından dördüncüsü 'nefy-i havâtır'dır. Havâtır sözlükte hâtıralar, fikirler, düşünceler demektir.[184] Nefy-i havâtır düşünceleri, fikirleri yok etmektir. Tasavvufta havâtır, kâlbe gelen hitâba verilen addır.[185] Kadızâde'ye göre kâlbe gelen düşünceler kâlpten çıkarılmazsa zikir esnasında kâlp hakkın aynası olamaz. Kâlpteki düşünceler müridi kemâle ulaşmaktan alı koyar. Mürid, şeyhini düşünür ve ondan başkasını kâlbinden çıkarır.

Maʿrifeti elde etmenin şartlarından beşincisi 'râbıta-i kâlp' yani kâlbin bağlılığıdır. Bu bağlılık maʿrifetin en büyük şartlarındandır. Çünkü mürid, kâlbini şeyhine bağlamadığı vakit, Kadızâde'ye göre tam muhabbet meydana gelmez. Tam muhabbet ve kâmil bir bağ olmayınca yüksek mertebelere ulaşmak nasip olmaz. Çünkü yüce mertebelere ulaşmak terbiyeye bağlıdır. Terbiye, rabıta-i kâlbe bağlıdır.

[183] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 33b.
[184] Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 396.
[185] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 257.

Ne kadar rabıta fazla olursa, müridin seyri ve ilerlemesi o kadar fazla olur. Kadızâde'ye göre mürid, şeyhin mertebesine ulaşsa bile yine şeyhine muhtaçtır.[186]

Maʿrifeti elde etmenin şartlarından altıncısı 'sükûttur'. Zira sükût, Allah Teʿâlâ'nın terbiyesindendir. Nitekim ayeti kerimede *"Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız."*[187]buyurulmaktadır. Sükût iki kısımdır. "Ya hayır konuş ya sus" sözü gereğince sükûtun biri zahirîdir ki sözler ve fayda vermeyen seslerden susmaktır. Diğeri mânevidir. Mâsivallahtan gayrı kâlbi temizleyip kâlbi gayrullah ile meşgul etmemektir.

Maʿrifeti elde etmenin şartlarından yedincisi 'rızâdır'. Kadızâde'ye göre rızânın hakîkati, müridin, nefsinin emrettiği şeylerden çıkması, şeyhinin razı olduğu hallere girmesidir. Kendi insani sıfatlarından sıyrılması, mahbub-ı hakîki olan Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanması, daima nefsinin isteklerinin zıddıyla hareket etmesi ve nefsin isteklerinin zıddına razı olmasıdır. Rızâ makâmı çok büyük bir makâmdır, ama müride zordur.

Maʿrifetin şartlarından sekizincisi 'sürekli abdestli olmaktır (vudû-ı dâimi)'dir. Kadızâde'ye göre abdest mü'minin silahıdır. İnsan silahlı olduğu vakitte, düşmanları olan nefis ve şeytan ona karşı zafer elde edemez. Mürid, soğuk suyla abdest alsa, ibadete hazır olmak için günahları dökülür ve kâlp katılığı def olur. Eğer abdesti varsa, üzerine yine abdest alsa, nûr üstüne nûr olur, daima temizlik üzere olmuş olur. Dış temizlik, iç temizliğe vesile olur. Sözün özü sürekli abdestli olmak ferahlığa ve kâlbin cilalanmasına sebep olur ve şeytan ona galebe edemez.

2.3. Sâlik'e Gereken Şeyler

Kadızâde, sâlike gerekenin önce İman ve İslam şeriatı üzerine riayet edip,[188] Hakk'ın ve halkın hukukuna riayet etmesi, zâhirini güzel amellerle tezyin etmesi, şeriat-ı Muhammediye'ye ittibâ etmesi, dört hak mezhepten birine yönelmesi, amel ve akâidini tashih etmesi, Ehli Sünnet mezhebi üzere itikat etmesi, ilâveten bâtınını temizlemek için bir mürşid-i kâmil bulması ve ona teslim olması gerektiğinden bahseder. Çünkü Kadızâde'ye göre "tahsil-i irfân ve vuslat-ı illallah" çok amel işleyerek elde edilemez. Kadızâde'ye göre bunlar "ahlak-ı hamide"yi tahsil ile ve

[186] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 34a.
[187] A'râf 7/204.
[188]Yücer, "Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarîkat'il-aliyye", s. 6.

“ahlak-ı zemîme”yi gidermekle olur. Bunlar ise şeriat-ı Ahmediye’ye ve siyret-i Muhammediye’ye ittibâ ile ilâveten nefis terbiyesine çalışmakla şeyhlere hizmet ve hürmetle, kâlp ve lisanın zikriyle Allah’u Teʿala’nın isimlerini tefekkür etmek, Allah’ın rahmetine nimetlerine tedbirine ibret nazarıyla bakmakla olur. Kadızâde bu duruma *“Ve'büd rabbeke hattâ ye’tiyeke’l-yakîn.”*[189] Hicr sûresi doksan dokuzuncu âyetini delil gösterir.

2.4. İnâbet ve Râbıta

İnâbet ve râbıtayı Kadızâde, kırk birinci fasılda ele almaktadır. İnâbet, sözlükte günahlara tövbe edip Hak yoluna dönme; bir mürşide başvurup tarikata girme demektir.[190] Tasavvuf ıstılahında ise inâbe, mânevî eğitim almak isteyen kişinin, bir mürşîde başvurup, tevbe ederek ona bağlanmasına denilmektedir.[191]

Kadızâde’ye göre inâbet murat eyleyen sâlik, tam bir temizlik ve hâlis niyet ile kâmil şeyhin huzurunda oturur. Mürşid olan kimse müridin sağ eline yapışıp, pençe tutar gibi veya fukarâ-i tarikden iki kimsede başı ucunda durur. Mürşidi kıraat eder. Euzü Besmele çekip evvela üç defa Fâtihâ-i Şerife’yi okur, sonra gizli olarak Fetih Sûresinin *“İnnellezîne yübâyi'ûneke innemâ yübâyi'ûnellahe yedüllâhi fevka eydîhim femen nekese feinnemâ yenküsü 'alâ nefsihî vemen evfâ bimâ 'âhede 'aleyhullâhe feseyü’tîhi ecran 'azîymâ”*[192] onuncu âyetini okur. Bundan sonra şeyh, “Estağfirullâh el-ʿazîm ve etûbü ileyh min cemiʿî’z-zünûbi” diye üç defa tekrar okur. Şeyh: “Eşhedü enlâ ilâhe illâllâh ve enne muhammeden ʿabdühû ve rasûlühû ve eşhedullâhe ve melâiketehu ve enbiyâehu ve rusulehû vel hâzırun min halkihî innî tâibun ilâllâhi ve rasûlihi min cemiyʿî’z-zünübi vel hatâya râğibun fî evamirillâhı teʿâlâ ve rasûlihî mücteniben meharimühu müctehiden ʿalâ tâʿatihî münîben ileyhi müvâdiben ʿalâ hidmeti’l-fükara-i ve’l-mesâkîni bi hasebi’t-tâkati ve enne seyyidenâ ve şeyhanâ ve kudvetenâ ilâllâhi teʿâlâ eşşeyh Muhyiddin ʿAbdülkâdiri’l-Geylânî şeyhunâ fi’d-dünya ve’l-âhirati vallahu ʿalâ mâ nekûlü vekîlun” okur, sâlik tekrarlar. Bundan sonra İbrâhîm sûresi “*yüsebbitu’l-lâhüllezîne âmenû bil kavli’s-sâbiti fil hayati’d-dünya ve fil âhirati ve yüdı’l-lüllahü’z-zâlîmîne ve yef'alü’l-lâhü mâ yeşâ’’*”[193] yirmi yedinci âyeti okur.

---

[189] Hicr 15/99.
[190] Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 500.
[191] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 310.
[192] Feth 48/10.
[193] İbrâhîm 14/27.

Bundan sonra şeyh ve sâlik "el-yedü yedü Muhyiddin Abdülkâdir r.a. ve'l-ʿahdü ʿahdü rasûlillâh (s.a.v.)" diyerek biatlaşırlar. Bundan sonra şeyh üç defa kelime-i tevhidi okur sâlik tekrarlar. Kelime-i Tevhid'ten sonra Fâtihâ-i Şerife'yi okuyarak inâbeti tamamlarlar.

İnâbetin arkasından Kadızâde râbıtaya yer vermektedir. Râbıta, tasavvuf literatüründe müridin zihnî planda, tefekkür ve muhayyile gücünü kullanarak mürşidiyle "beraberlik" hâlinde olmasını ifade eder.[194] Kadızâde'ye göre sâlik zikirde tahâreti kâmile ile şeyhine yönelir zikri şeyhin huzurundaymış gibi yapar ve onunla râbıta kurar. Râbıtada iki dizi üzerine oturur, ellerini dizleri üzerine koyar, gözlerini yumar, şeyhini karşısında farz eder. Onun ötesinde Hazreti Peygamberde sona eren Abdülkâdir Geylânî'yi ve pîrini düşünür. Kadızâde'nin sâlik için belirttiği râbıta budur.

Kadızâde sâlik için râbıtanın değerini de anlatır ve bu anlatımında râbıta yerine murâkabeyi kullanır. Murâkabe, sözlükte, bakma, gözetme, gözaltında bulundurma demektir.[195] Tasavvuf ıstılahında ise Allah'ın, her zaman, her yerde hâzır ve nâzır olduğunu; kendini görüp, işittiğini bilinç olarak yaşamak demektir.[196]

Kadızâde'nin şeyhlerinden olan Seyyid Ali el-Bendenîcî murâkabe konusunda şunları söylemektedir."Mürid, şeyhi uzak yerde olsa bile daima şeyhini düşünmelidir. Şeyhini öyle görüp gözetmeli ki şeyhinin rûhanî yardımının kokuları ortaya çıksın. Bu sayede şeyhinin rûhanîyetinden kendisine yardım erişir."[197] Kadızâde'ye göre murâkabe olmadığı vakit şeyh ile mürid arasında nisbet ve münasebet, müridin şeyhe ittisâli ve yakınlığı sabit olmaz ve şeyhi tarafından Allah Teʿâlâ'nın feyzi müridde ortaya çıkmaz. Yine Seyyid Ali el-Bendenîcî *Kaside-i Ayniye* şerhinde "Mürid, şeyhinin sohbetine daima istekli olmalı ve diğer şeyhlerin sohbetini terk etmelidir. Çünkü mürşide itaat, Peygamberimize itaattir. Peygamberimize itaat, Allah'a itaattir." Kadızâde sâlikin bu murakabesine "*Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin, sizden olan ulü'l-emre de."*[198] âyetini delil olarak göstermektedir. Çünkü âyette geçen ulül emirden murat Ehlûllah katında mürşid-i kâmil olan zatlardır. O nedenle mürid, şeyhine gayet güzel yapışmalı, itaat etmeli ve ona teslim olmalıdır.

[194] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 507.
[195] Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 798.
[196] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 445.
[197] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 57b-58a.
[198] Nisâ 4/59.

Mürid, şeyhinin tarîkine tam îtimat etmeli, şeyhine taalluku tam eylemeli ve tereddüt etmemelidir. Şeyhinin velâyetini yani Allah'ın velî kullarından olduğunu tasdik etmeli ve anlamalıdır. Şeyhinin asrında olan şeyhlerden kendi şeyhinin daha efdal olduğuna inanmalı, müridin kâlbine her ne hâtıra gelirse, isterse aleyhine olsun, gizlemeyip, daima her ne meydana gelirse şeyhine söylemelidir. Tarîkata yabancı olanlara sırlarını söylemeyip, daima hâlini şeyhine anlatmalıdır. Daima hakkın ibadetine devam üzere olmalıdır. Haramlardan uzaklaşmalıdır. Nefsânî şehvetler ve haramlardan sakınmalı ve nefsin hazlarını kesmelidir. Reislik ve dünyevî sevgileri içinde barındırmamalıdır. Dünya lezzetlerini terk etmeli, mürid olan kimse daima Allah'ın kitabı ve rasûlünün sünnetiyle amel etmelidir. Mürid, beş vakit namazı cemaatle kılmaya çalışmalı, daima farzlarını cemaat ile eda etmelidir.

Kadızâde şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî'den yaptığı alıntıyla "Allah zülcelâl hazretlerinin kullarının, gerek Peygamber, gerek melek, gerek velî, gerek zâhid ve takvâ sahibi kullarına lazım olan amelleri öğretecek bir muallim ve bir üstad lazımdır"diyerek mürşidin herkese lazım olduğunu ifade eder. Ona göre zâhirî ilimleri öğreten, amelî ilimleri öğreten, îtikadı ilimleri öğreten, bâtınî ilimleri öğreten de kâmil bir mürşide muhtaçtır. Mürşid kulları edeplendirecek ve irşat edecek noktalarda nefis terbiyesi, kâlp, rûh, hafî, ahfâ ve sır makâmlarını gösterecek Allah'u Zülcelâl'i rıza-i âliyeleri olan makâmlara ulaştırma sebeplerine rehber olacak, hak yolu ve sırât-ı müstakime kendilerine ulaştıracak, zâhiri sebepler ve bâtını vesilelerin başka başka yollarını kendilerine gösterecek bir merd-i kâmilin ve şahs-ı vâsılın vücûduna muhtaçtır. Müride lazım olan terbiyesine gireceği şeyhini araştırmaktır. Şeyh olmaya kabiliyeti var mıdır? Ona uymak caiz midir? Yoksa değil midir? İyice araştırmalıdır. Bunun gibi zâhirî ilimler tahsilinde dahî üstadı güzelce teftiş etmek gerekir. İlmini, hüsn-ü itikadını, derse devamlılığını, anlattıklarını ve sâir hallerini etraflıca bilmek ve hoşlanmak tahsil erbabına lazımdır.[199]

Yine Kadızâde bu konuda *Ta'limü'l-Müte'allim* kitabına müraacatla mürşidin hâline tamâmen vâkıf olmadan tövbe almak ve inâbet etmenin caiz olmadığını[200] belirtmektedir. Çünkü Allah korusun eğer mürşid diye îtikat etmek istediğin kişi dinsiz adamlar tâifesinden olursa, sülûk edeyim derken dinini ve imanını telefe, vücûdunu

[199] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 59b.
[200] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 59b.

cehenneme sevke sebep olursun. Kadızâde bu anlamda dervişlik ve şeyhlik davasında bulunan, yoldan sapmış ve zındık tâifeden uzak durulmasını istemektedir.

Bu tâifelerden birincisi, cebredicilerdir. İkincisi, şol fakirlerdir ki görüntüleri halim selimdir, ama içleri gâfil olup dünya sebebi için zenginlere riyâkarlık eden kimselerdir. Üçüncüsü, şu sofilerdir ki diline gelen saçma sapan şeyleri söylerler ve söyledikleri yorumlanabilir şeyler değillerdir. Onların kesinlikle makâmlardan ve hallerden haberleri yoktur. Kâmil kimselerden değillerdir. Bundan başka bu tür adamlar hem haktan sapmış hem de insanları saptırmışlardır.[201]

Kadızâde sâlik mürşid ilişkisine âdetullaha göre yürüyen bir terbiye olarak bakmaktadır. Yani zâhirî ilimler ve bâtınî ilimlere tâlim ve taallüm, terbiye ve irşat bir üstat ve mürşid ile hâsıl olur. Buna "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"*[202] *"Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır."*[203] âyetlerini delil olarak göstermektedir.

3. Şeyh-Mürşid

Şeyh ve Mürşid kavramları tasavvufun tahalluka dair kavramlarından bir diğeridir. "Şeyh" sözlükte yaşlı adam, ihtiyar, kabile başkanı, önder anlamına gelen bir kelimedir.[204] Çoğulu şüyûh ve meşâyih şeklinde gelir.

Nübüvvetin kesilmesinden sonra insanları irşad eden, onlara rehber olan Allah'ın velî kullarına mürşid denmektedir. Mürşidlik yukarıda da geçtiği gibi Cenâb-ı Allah tarafından verilen, âdetullah gereği tahakkuk eden bir görevdir.[205] Tasavvuf ıstılahında şeyh ve mürşid kavramlarının yanında kullanılan bir diğer kavram "pîr, tarîkat pîri"[206] kavramıdır.

3.1. Şeyhlik Mesleği ve Meşrebi

Şeyhlik Kadızâde'ye göre bir meslektir. Bu meslek Cenâb-ı Hakk'a ulaşmada bütün yaratılmışların nefisleri sayısıncadır. Kadızâde bunlara irfan yolları demektedir.

---

[201] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 60a.
[202] Zümer 39/9.
[203] Yûsuf 12/76.
[204] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* ss. 609-610.
[205]İmam-ı Rabbani Ahmet Faruk es-Sirhindi, Mektubat, terc. Abdulkadir Çiçek, Akit Yayınları, İstanbul 1998, I, s. 347; Necdet Tosun, *İmam-ı Rabbanî*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 94.
[206] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 183.

Bunların hepsi hak yol olmada birdir. Farklılık meşrep yönüyledir. Meselâ hafî zikri Hazreti Ebubekir Sıddık (r.a.) telkin buyurmuşlardır.[207]

İkinci olarak Kadızâde, cehrî zikri Hazreti Ali'ye (r.a.) Peygamberimizin öğrettiğini ifade eder. O da Hasan Basrî hazretlerine öğretir. Hasan Basrî'den sonra cehrî zikir elden ele aktarılarak gelmiştir. Kadızâde bu hafî ve cehrî zikir mesleklerinin birer tarîk olduğunu ve bunlarında çoğaldığını belirterek bunlara Kâdirîye, Rufâiye, Ahmediye ve Desûkiye'yi örnek verir. Kadızâde kendi meşrebinin Abdülkâdir Geylânî'nin tarîkatı ve mesleği olduğunu belirtir. Bu tarîkat Geylânî'nin oğlu es-Seyyid Abdülaziz'in icâzet nâmesiyle kendisine geldiğini belirtmektedir.[208]

Kadızâde kendi şeyh ve mürşidlerini şu ifadeleriyle tanıtmaktadır. "Benim şeyhim eş-şeyhu'l-hakkâni, sâhibu'l-kerâmât ve'l-meânî el-Hâc Muhammed Ahrâk el-Bağdâdî hazretleridir. Ve onların şeyhinin şeyhi ve bi'l-fiîl dahî hizmetlerinde olduğu sultânü'l-arifîn ve gavsü'l-vâsîlîn eş-şeyh Seyyid Ali el-Bendenîcî hazretleridir ki hece harfleri üzerine kurulu *Kasâyid-i Adîde*'leri vardır. Kendileri *Kasîde-i Ayniye*'lerini şerh eylemişlerdir."[209]

Kadızâde'nin yukarıda tarîkata girişinde verdiğimiz gibi şeyhinden aldığı şeyhlik usûlünü burada hatırlatmamız gerekmektedir. Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin eserinden alıp anlattığı usûl kendi ifadeleriyle şöyledir. "Ben ancak yedi tavr-ı Kelime-i Tevhid ile gördüm. Yolculuğumu onunla tamamladım. Sonra şeyhim İsm-i Hû verdi. Fakat araştırmalarım ve tespitim Kelime-i Tevhid ile oldu. Bu fakirin şeyhim es-Seyyid Muhammed Ahrâk el-Bağdadi hazretleridir ki; onun büyüklüğü hakkında bazı ârifler buyururlar. Şeyh Ahrâk'tır ki can cismini yaktı. Aşk ateşine onun gibi giren yoktur."[210]

3.2. Allah'ın Velî Kulları

Evliyâ 'velî' kelimesinin çoğuludur. Velî kelimesi, 'v-l-y' ya da 'velayet' kökünden türemiştir. Sözlük anlamı olarak sevmek, yardım etmek, yönelmek, yakın olmak, dost olmak, yardımcı, düşmanın zıddı, herhangi bir kişinin işini üstlenmek gibi anlamlara gelir.[211] Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde velî kelimesi kullanılmaktadır.[212]

---

[207] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 13a-13b.
[208] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 14a.
[209] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 14a.
[210] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 14b.
[211] İbn-i Manzur*, Lisanü'l-Arab*, "Velî", XV, s. 404.
[212] Bakara 2/257; A'râf 7/196; Âl-i İmran 3/68; Fussilet 41/31.

Tasavvufî ıstılahta ise velî kelimesi Arapça olup 'dost' anlamındadır.[213] Kadızâde eserinin otuz sekizinci bölümünü efrâd-ı evliyâullah konusuna ayırmıştır. Bu bölümde Kadızâde, efrâd-ı evliyâullah yani Allah'ın velî kullarının fertleri hakkında açıklamalarda bulunur. Açıklamalarını şu âyet-i kerime ve hadisi şerifle desteklemektedir. *"Ticaretinde, satımında kendilerini Allah'ı anmaktan alı koymadığı."*[214] *"Benim dostlarım izzetim kubbelerimin altındadır. Benden başka kimse bilemez."*[215]

Kadızâde Allah dostlarını temkin makâmında olanlar olarak anlatır. Bunlar gizlidirler. Onları Allah Teʿâlâ'dan başkası bilemez. Allah dostlarının bazısı Allah Teʿâlâ'nın rızasıyla hak yoluna tâlib müridlerin, kâbiliyetlerinin bazısına terbiyeye Allah tarafından vazifeli olduklarından makâm-ı telvîne çekerler ve sonra makâm-ı temkînde karar ederler. Makâm-ı telvînde olanlara birçok nûrlar, hakîkatler, keşfler ve hâller Allah dostlarına hâsıl olur. Bu makâm bir hâlden bir hâle bir makâmdan bir makâma geçme durumunda olmaya denir. Bu makâm telvîn makâmıdır.[216] Temkîn makâmı visâlullah'a vâsıl olma makâmıdır. Bu makâm mânevi hâl ve makâmları geçip, kemâle ererek karar bulma makâmıdır.[217] Makâm-ı temkînin sonu yoktur.[218]

Velî ile kast edilen onların bedenleri, zâhir ilimleri ve cisimleri değildir. Velîden kast edilen Cenâb-ı Akdes'ten feyz alan ilâhi nûrlardır ki; ona latîfe-i hakîkiye denilmektedir. Tâlib ve mürid, nûrani perdelerden geçtikten sonra Hakk'ı idrak eder ve velâyetle vasıflanır. Zira bu latîfe her insanda öyle kemâl kesb edemez o nedenle gerçekte velî ve Allah dostu bu kimsedir. Kadızâde, şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin "Ehlisünnetin Akaid kitaplarında sabit oldu ki; velînin kerâmeti zâhir olmaz ve görünmez. Ancak kendi derecesinde olan velîye görünür sözüyle ve *"Allah onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"*[219]âyetiyle destekler.[220]

Kadızâde'ye göre velîler zâhirde halkla iç içe olurlar, ama bâtınında Allah'tan başkasına ilgisizdirler. Bazısı insanlarla konuşurken başka sûrette bulunurlar. Kadızâde *Feteva-yı Behçet*'ten Peygamber hazerâtından başka Allah dostlarından olan

[213] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 697.
[214] Nûr 24/27.
[215] Aslî hadis kaynaklarında bulunamamıştır.
[216] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 649.
[217] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 649.
[218] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 48b.
[219] Bakara 2/257.
[220] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 49a.

kimseler bir aylıktan daha fazla mesafeye bir günde varmalarına ve gelmelerine itikadın câiz olup olmadığı fetvasında câiz olduğu görüşünü aktarır. Yine velîlerin bazısı vardır ki gözden kaybolurlar ve göz onları göremez. Yanan mumun vücûdu gözden kaybolduğu gibi, bunların cismide bir mertebede letâfet kesb eder ki; onlara göz taalluk etmez göremez. Onların cisimleri rûhlarına tâbi olur.

Velîler insanlar arasında halk içinde olurlar. Halk onları göremez, deryaya uğrarlar, derya onlara yer gibi olur. Onlara perde olmaz. Her ne yerde azmetseler yol olur. Onlar ateşte gezer, ateş onları yakmaz. Çünkü onların cisimleri rûhânîdir. Bu tür velîlere Kadızâde, Büdelâ adını vermektedir. Bunların gözden kaybolması veya kaybolmaması kemâllerine mâni değildir.

Kadızâde'ye göre velî aklî ve hissî kerâmetleri olan kimsedir. O, bu düşüncesini yine şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin *Kaside-i Ayniye'*sinden alıntı yaparak anlatır. Velîlerin kerâmetlerini Peygamberlerin mûcizelerine benzetir. Kerâmetleri onların seçkinliğine delil gösterir. Meselâ şu sözler ile örnek verebiliriz. "Muhammed Mustafa sallâllahu aleyhi ve sellem hazretlerinin mânevi vasıfları en yüce olduysa, pek çok mucizeleri akliye, bazı mucizeleri hisse ait olmuşsada, ümmeti Muhammedin fazla zekâ ve akılları ve anlamaya tam kudretleri olduğu içindir. Muhammed Mustafa sallâllahu aleyhi vesellemin şeriatı kıyamete kadar bâki olduğundan, Hazreti Muhammed Mustafa aleyhisselam'ın aklî mucizeler ile seçkin olmuştur. Tâ ki o mucizeleri basîret sahipleri görsün. Çünkü Aleyhisselatü Vesselam hazretlerinden diğer peygamberlerden zuhûr eden mucizeler ondan dahî zuhûrundan başka, ziyadesiyle mübarek ellerinden meydana gelen apaçık mucizeleri herkes bilir ve zikre gerek yoktur. Özellikle aklî mucizeler ile mümtaz oldular. Hatta onun ümmetlerinden evliyâ olanlarından meydana gelen kerâmetler dahî mucizelerinin cümlesindendir."[221]

Kadızâde, bu mucizeler konusunda peygamberlerin mucizelerine atıf yaparak onların hepsinin cisimlerde tasarruf ettiğini belirterek verdiği örneklerle diğer peygamberlerin mucizelerinin hissi mucizeler olduğunu asırlarının geride kaldığından mucizelerinin söndüğünü belirtir. Meselâ Musa aleyhisselam'ın âsası, Salih

[221] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 50b.

aleyhisselam'ın devesi, Süleyman aleyhisselam'ın mührü ve havada uçması, İbrahim aleyhisselam'ın ateşte yanmaması mucizeleri gözle görülen hissî mucizelerdir.[222]

Kadızâde'ye göre bütün velîler, Allah'ın peygamberlerinden birinin kademindedir. Hazreti Muhammed Mustafa sallâllahu aleyhi ve sellem'in kademi üzere olan velîlerin çoğunun kerâmetleri akli kerâmetlerdir ve kıyamete kadar bâkidir. Evliyânın kerâmetinin aklî olduğuna misali; Hazreti Şeyh Abdülkâdir Geylânî Hazretleri'nin kerâmetidir. Kadızâde'nin bahsettiği bu kerâmet Abdülkâdir Geylânî'nin Hazreti Muhammed'in kademi üzere olmasıdır. Bu kerâmeti Kadızâde Abdülkâdir Geylânî'nin bir kasidesinden aktarmaktadır. "Hazreti şeyh efendimiz murat ederler ki; bizden evvel ve bizlerden başka evliyâullah hazerâtı diğer insanlar üzerine güneş gibidir, fakat sonra batar. Yani kutbiyyetten azl olurlar. Fakat bana Allah Teʿâlâ inâyet ve kerem buyurmuştur ki; atam Muhammed Mustafa'nın kademi üzere olduğumdan benim güneşim batmaz. Yani ben kutbiyyetten azl olmam. Yani demektir ki hazreti şeyhin tarîkatı zayıf olmaz, kıyamete değin bâkidir."[223]

Abdülkâdir Geylânî tarîkatının devamlılığını zayıflamamasını zayıflayıp yok olmamasını Hazreti Peygamberin kademini sürdürmesine bağlar. Onun çocukluğunda büyük şeyhlerden biri "Ya Abdülkâdir veledi yani her bir horoz öter sonra susar. Ancak senin horozun susmaz." demiş yani gâlip olarak murad-ı şerifleri bu ola ki her evliyânın halifeleri, fakirleri ve tarîkatı birer zaman, sülûk ve seyr-i ilallâh'a çalışırlar. Sonra zamanı geçmesiyle sönerler. Ancak senin halife ve müridlerin sönmez[224] diye müjde vermiştir. Kadızâde'ye göre Abdülkâdir Geylânî'nin vefat ettikten sonra bile tasarrufu devam etmiş, tarîkatı yok olmamıştır. Kadızâde, velîlerin kerâmetlerine yırtıcı hayvanların itaat etmesini tayy-i mekân, zaman, yer yarma ve suya dalmasını peygamberin kademinde olamasına delil gösterir.[225]

3.3. Allah Dostu Velîlerin Halleri

Kadızâde otuz dokuzuncu bölümde, "Allah dostu (evliyâullah) şeyhlerin hallerini beyan edelim" diyerek klasik tasavvufun "ricâlü'l-gayb" teorisine yer vermektedir. Onları kâlb kavramı üzerinden anlatmaktadır. "Rivayet olunmuştur ki Allah için yeryüzünde üç yüz kâlb vardır ki Allah Teʿâlâ onların kâlbini Âdem

[222] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 51a.
[223] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 51a-51b.
[224] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 51b.
[225] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 52b.

safîyullah kâlbi üzere halk etmiştir. Kırk kâlb vardır ki Hak Teʿâlâ onların kâlplerini Hazreti Musâ aleyhisselam'ın kâlbi üzere halk etmiştir. Yedi kimse vardır ki onların kâlbini Hazreti İbrahim aleyhisselam'ın kâlbi üzere yaratmıştır. Üç kimse vardır ki onu Mikâil aleyhisselam'ın kâlbi üzere yaratmıştır. Bir kimse vardır ki Hak Teʿâlâ onun kâlbini İsrafil aleyhisselam'ın kâlbi üzere yaratmıştır."[226] Kadızâde Ricâlü'l-gayb teorisinde Nükebâ, Nücebâ, Büdelâ, Efrâd, Kutb-u âlem, Evtâd, Abdürrab, Abdülmelik isimlerine yer vermektedir.

Ricâlü'l-gaybın içinden üç yüz kimseye Nükebâ[227] demektedir. Gökte bunlara gizli bir nesne yoktur. Bunlar halka nasip dağıtırlar. Ricâlü'l-gaybın kırkına Nücebâ[228]ismini vermektedir. Nücebâ halkın ağır yüklerini çekmekte ve halkı ıslah etmektedirler. Yedisine Büdelâ,[229] beşine Efrâd[230] ismini vermektedir.[231] Efrâd, cihandaki yağmuru yağdırmakta, bitkiler bitirmektedir. Yine bunlar insanların kâlbine muttalidirler. Ricâlü'l-gaybın içinde bir kimseye de Kutb-u âlem[232] adını vermektedir. Büdelâ kutbun mülâzımlarıdır. Ricâlü'l-gaybın dördüne Evtâd adını verir. Bunlar cihanın dört köşesini muhafaza ederler. Meselâ kutupların kutbuna taht-ı velâyette ve işlerin düzenlenmesinde mutasarrıftırlar. Kutupların kutbuna her ne feyz erişirse bu feyzi Evtâd doğu, batı, kuzey ve güneye yayarlar. Bunlar cihanın sükûnetinin sebebidirler ve dağlar yerin sükûnu ve cihânın çivisi olduğu gibi bunlar cihânın çivisidirler.

Kadızâde Ricâlü'l-gaybın ikisine Emân adını vermektedir. Bunlar kutb-u âlemin vezirleridir. Biri onun sağ tarafındadır ve ismi Abdürrab'tır. Diğeri sol tarafındadır ve ismi Abdülmelik'tir. Her ne zaman kutb-u âlem vefat edip ahirete gitse sol tarafındaki vezir kutup olur. Vezirliği Büdelâ'dan biri doldurur. Sırasıyla Büdelâ'nın yerine Nükebâ'dan biri, Nükebâ'nın yerine Nücebâ'dan biri, Nücebâ'nın yerine salihlerden biri doldurur. Kıyamet gününe kadar bu kanun bunların arasında devam eder ve sistem kesintiye uğramaz.

Kadızâde sâliha hatunların bu sistemde yükselip yükselemeyeceği meselesinde şunları söylemektedir. "Ve bazı meşâyih buyurmuşlar ki sâliha hatun kırk

[226] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 52b.
[227] Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 490.
[228] Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 490.
[229] Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 11.
[230] Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 184.
[231] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 52b.
[232] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 385.

makâmın bulurlar ve anlara ilhâk olurlar. Amma ol makâmdan ilerü terakkî idüb tasarrufa mâlik olamaz, lâkin bu fakir tabakât-ı şernûbide gördüm. Nisvandan kutub olmuş vardır. Lâkin pek nadirdir"[233] Yani Kadızâde kadınlarında şeyhlerin zirvesi kabul ettiği kutb-u âleme yükselebilecekleri kanaatindedir.

4. Kutb-u âlem

Kutub yukarıda geçtiği gibi şeyhlerin ve velîlerin zirve makamıdır. Kutub için Gavsu'l-aʿzam adı kullanılmaktadır. Gavsu'l-aʿzam'ın ismi Abdullahtır.[234] Kadızâde'ye göre onun kâlbi İsrafil aleyhisselam'ın kâlbi üzerinedir. Sûra üflemek, mânevi rûhlar ve rabbâni sırların hoş, latif rüzgârını üflemektir. Onun menzili evliyâullah arasında İsrafil aleyhisselam gibidir. Melekler ortasında nokta gibidir ki âlemin ıslah dairesi onun merkezinde gerçekleşir. Hazreti rasûl-ü ekrem sallâllahu aleyhi ve sellem hazretlerinin temiz rûhuna mânen varis olmuştur.

Evliyâ arasında kutubtan yüce makâm yoktur, cihanda bütün işler onun eliyle olur. Velîler arasındaki hiyerarşide görevden alma ve atama onun elindedir. Cenâb-ı Allah'ın bütün sıfatlarına mazhar olmuştur. Hak Teʿâlâ hazretleri bütün âleme kutbun gönlünden tecellî eder. Hak Teʿâlâ, âlemde güneşin döndüğü gibi, kutbu devr ettirir. Sema ufkunda bütün evliyâ, kutbun tasarrufundadır. Evliyâya haktan feyz tecellî eder, tecellî âlemin kutbu vasıtasıyla olur. Bütün varlıklar onun hükmündedir. Çünkü Allah'a tam mazhar olmuştur ve zamanın mânevî varisidir. Kutub ve gavslar Peygamberimizin neslinden olur.

Kadızâde Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin *Kaside-i Ayniye* şerhinde bu makâmı araştırdığını aktarır. Müridlerin faydalanıp, derece ve mertebelerini bilmeleri için Türkçe açıklar.

Kadızâde şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin 1150/1738 senesinde gördüğü bir rüyayı aktararak onun kutb-u âlem olduğunu, Gavs-u aʿzam rütbesinin Allah tarafından müjdelendiğini belirterek kutubu, "Kutub diye şu kimseye derler ki üzerine âlemin dairesi daire olur" kutubu daire sözüyle tanımlar. Fakat kutubların kutbu hepsinin merkezidir. O kutub yedidir. Bu yedi kutubtan her biri yedi iklimden bir iklime tasarruf ve hükmeder. Bu yedi kutubtan her biri için semâvatın iç yüzünde ve arzda tasarruf vardır. Onlardan bazısı Zühal'in, Müşteri gezegeni, Merih gezegeni,

[233] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 53a-53b**.**
[234] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 226.

Güneş yıldızı, Zühre gezegeni, Ütarün gezegeni ve Ay'ın tasarrufu ile tasarruf ve hükmeder ve bunlara Efrâd-ı vâsılîn derler.[235] Onların hükmü kutublardan ayrıdır. Bunlar Allah'tan başkasına iltifat etmezler. Allah'ın katında Allah'a gayet yakındırlar. Bunlardan bazısı kutub derecesinden daha ileri gitmiştir. Bazısına ilâhi cezbe ulaşıp bir makâmda durmayıp hakîki maksatlarına ulaşmışlardır. Zira kutubluk halkla muameledir.

Kadızâde Efrâd-ı vâsılîni kutubtan kabul eder ve Mehdiyyun denilen meleklere benzetir. Bu melekler Hak Teʿâlâ'nın cemâli ve sonsuz güzelliğinin müşâhedesi deryasına dalmışlardır. Allah'tan gayrı hiçbir şey görmezler. Bunların kemâlini yazmak mümkün değildir. Kadızâde, yeryüzündeki devlet yöneticilerini (sultan) Kutb-u âleme benzetir. Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Gölgeden murat, mazhar ve halife mânâsınadır. Yani Hak Teʿâlâ hazretlerinin saltanatı sıfatına mazhar olmuştur. Yani saltanat sıfatları sultanlarda zâhir olmuştur.[236] Bu sıfat, insanları koruma ve onları işleyip, adalet üzere olup, mazhar olduğu ilahi isminin hakkını yerine getirip, Allah'ın kullarına adalet ve şefkatle yönetirlerse, tecellî etmiş olur. Bu sıfatın tecellî ettiği sultan Cenâb-ı Akdese yakın olup, yeryüzünde Hak Teʿâlâ'nın halifesi olurlar.

5. Halvet ve Şartları

Tasavvufun tahallukla ilgili kavramlarından bir tanesi halvettir. Halvet (yalnızlık) halktan alâkayı kesmekle olur. Halvet sözlükte Arapça kökenli olup "halâ" kökünden gelir. Kelime anlamı yalnız kalmak, tenha bir yere çekilmek, birisiyle konuşmak için içeriye birisini almamak anlamında kullanılır.[237] Bir derviş uygulaması olan halvetin kökeni, Hazreti Muhammed'in (s.a.v.) tefekkür etmek için Hira Dağı'nda mağaraya çekilmesine dayandırılmaktadır.[238]

Kadızâde, eserinin yirmi dokuzuncu bölümünde, halvetin şartları ve âdabı hakkında bilgi vermekte ve bu kavramı şu âyet ve hadisle açıklamaktadır. *"Musâ ile kırk gece (için) vaadleştik"*[239] *"Men ahlasallahu erba'ine sabâhan zahartü yenâbî'ül*

[235] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 55b.
[236] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 56a.
[237] Cebecioğlu*, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 249; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* s. 713; Seyyid Şerif Cürcanî*, Ta'rifât*, Mektebet'ü Lübnan, Beyrut 1985. s. 155; Şemseddin Sami, "Halvet", *Kamus-u Türkî*, Akdem Matbaası, Dersaadet 1317, s. 587.
[238] Mıchaela Mihriban Özelsel, *Halvette 40 gün,* Kaknüs Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2008, s. 190.
[239] Bakara 2/51.

hikme ilmi min kâlbina 'alâ lisanihi"[240] Kadızâde'ye göre halvetin on şartı vardır, bu şartlara riayet olunursa, Allah'ın yardımıyla halvet olunur.

Şartlardan birincisi, halvete girilen yer temiz ve karanlık olmalıdır. İkincisi, sürekli abdestli olmalıdır. Üçüncüsü, Tevhid kelimesine devam etmelidir. Dördüncüsü, düşüncelerini bütün meşguliyetlerden boşaltmalı ve onlardan sıyrılmalıdır. Beşincisi, sürekli oruçlu olmalıdır. Altıncısı, az konuşmalıdır. Yedincisi, yardım talebi için kâlbini denetlemelidir. Sekizincisi, Allah Teʿâlâ hazretlerine karşı kötü niyetleri terk etmeli, kendisine bir acı ve tutukluk meydana geldiğinde, şeyhini bütün şeylerden yüce bilmeli, kusuru her zaman kendisinden bilmeli, şeyhine hiçbir yönle itiraz etmemeli, tam bir teslimiyetle, güzel bir inanç üzere olmalıdır. Dokuzuncusu, Allahtan gayrısını terk etmeli, sadece Cenâb-ı Hakk'a yönelmelidir. Onuncusu, şiddetli sıkıntılara sabretmelidir.[241] Sâlik bu şartlara riayet ettiğinde halvetini tamamlamış olur.

Kadızâde, halvetin dört edebi olduğunu belirtir. Birincisi sâlikin, insanı tâkatten düşürmeyecek kadar az yemek yemesidir. İkincisi, az uyuması, fazla uykusu gelirse, otururak uyumasıdır. Üçüncüsü, kâlbinin zikirle meşgul olması, zikrullahtan ayrılmamasıdır. Dördüncüsü, halvetten çıkmayıp, devamlı halvette oturmasıdır.

6. İnsan

6.1. İnsan Önce İnsan Olarak Yaratılmıştır

Kadızâde, eserinin yedinci bölümünde insanın bir tür olarak yaratılışına yer vermektedir. Kadızâde'ye göre insan, "nüsha-i kübrâ-i câmiʿ"dir.[242] Eserinde insanın rûhlar âleminde ve lâhûtî âlemde her şeyden münezzeh olan Allah'ın tecellîlerine kabiliyetli olduğunu ifade eder. Çünkü mahlûkatın yaratıcısı olan Allah, bütün rûhları yarattığında, bütün rûhlar temiz, parlatılmış ve rabbânî tecellîlere kabiliyetli ve her şeyi üstlenebilecek durumdaydı. Bu hal insanın yaratılışının ilk devresidir. İkinci devrede rûh, cisimler âlemi olan bu âlemde maddî ceset içerisine girdi. Karanlıkta kalıp, hissettiği şeyler ile dostluk ve alışkanlık kurup, şehvet ve öfke gibi duygular ile

[240] Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa,* el- Mektebetü'l-İslamiyye, 3. Baskı, tah. Abdurrahman Yahya, Beyrut 1407.
[241] Onuncu madde 06 Mil Yz 7032/1. Numaralı nüshada bulunmaktadır. İ.B.B.A.K. 401 Numaralı nüshada bulunmamaktadır.
[242] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 25a.

kuvvet bularak Cenâb-ı Hak'dan uzaklaştı. Oysa yaratılışı gereği insan güzel ahlaklı olmalıydı.

Kadızâde'ye göre güzel ahlakın elde edilmesi, farzları, vacipleri, nafileleri edâdan sonra olur. Yine Allah'ın yakınlığını kazanmak, iç temizliği ve kâlbinden Allah'tan gayrı varlıkların sevgisini çıkararak, Hazreti Muhammed sallâllahu aleyhi ve sellemin ahlakıyla ahlaklanıp, temiz bir gönül, huzura ermiş bir kâlp ve rahmâni kâlp rütbelerine ulaştığında, ilâveten aslî yaratılışındaki saf ve temizliğine döner.[243]

6.2. İnsanoğlu Dört Kısımdır

Kadızâde, eserinin üçüncü bölümünde, insanları Enbiyâ aleyhi's-selâm, Evliyâ rahimehullah, Avâm-ı mü'minler, Münafık ve Kâfirler olmak üzere dört kısma ayırır. Kadızâde'ye göre Allah'ın "*Ben sizin rabbiniz değil miyim?*"[244] Sorusuna, önce Nebiler, sonra velîler, sırasıyla diğer insanlar "*Evet, sen bizim rabbimizsin!*"[245] cevabını vermişlerdir. Yeryüzüne gönderilen bu insanlar bir imtihandan geçirilmişler, yani rûhlar âleminde vermiş oldukları sözlerinde samimi olup olmadıklarını anlamak için rabbimiz bunları çeşitli musîbet ve belalarla imtihan etmiştir. Allah'ın kulları sâlikler bu imtihanın rabbinden geldiğini bilip, sebat edip Allah'ın rızasını kazanmalı, kulluk görevini yerine getirmelidirler.[246]

6.3. İnsanın Mânevî Yapısı

6.3.1. Kâlp

Filozoflar ve sûfîler insanın mânevî yapısında "kâlp, nefs, rûh ve akıl" olmak üzere dört önemli özellik üzerinde durmaktadırlar.[247] Kâlp iç ve öz demektir. Birşeyin altını üstüne getirmektir. Kavram olarak iki mânâsı vardır. Kâlbe gönül anlamı veren Kadızâde'ye göre hâlden hâle dönüştüğü için kâlp denilmiştir. Kâlp insan bedeninin merkezidir. Kâlp iyi olursa, bütün beden iyi olur. Peygamberimiz buyurmuşlardır ki *"İnsan cesedinde bir et parçası vardır, o ıslah olursa bütün ceset ıslah olur, o bozulursa bütün ceset bozulur."*[248] Kâlbin yeri sol memenin altındadır. Tasavvufta

[243] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 9b.
[244] A'râf 7/172.
[245] A'râf 7/172.
[246] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 4a-5a.
[247] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Taîkatlar,* s. 306; Filozoflarda kâlb ve insan tasavvuru için bkz. İrfan Görkaş, "Farabi'nin İnsan Tasavvuru*", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S.50 (2013), ss. 289-304.
[248] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 12a.

kâlp, insanın mâhiyeti, madde ile mânânın birleştiği yer, akıl, rûh, Allah'ın tecellî ettiği mahâl, ilâhî latife gibi çok yönlü mânâları ifade eder.[249]

Kadızâde kâlbi, insanın iç-mânevî yapısını oluşturan beş letâiften birisi olarak vermektedir. Bu letâiften birisi olan rûh, sözlükte; rûh, can, nefis, vahiy, Kurân-ı Kerim, Cebrâil (a.s.), esas, öz, hayalet, mânâ anlamlarına gelir.[250] Kâşâni, bunu mücerred (soyut) insan latîfesi olarak tanımlar; el-Bennâcî ise rûhu, "Histen daha latif bir cisim olup ona dokunulmaz, insanların büyük çoğunluğu onu anlamaz" diye tarif eder.[251] Latîfelerden sır ise, sözlükte; sır, giz, esrar, asıl, öz, iç, orta, gerçek sebep, gizlilik anlamlarına gelmektedir.[252] Tasavvuf ıstılahında sır, kâlpte bulunan Rabbâni bir latîfedir. Rûh sevginin, kâlp maʿrifetin, sır da müşâhedenin mahallidir. Rûhânî bir nûr olup, nefsin hâletidir. Sır olmaksızın nefs, iş yapmaktan aciz kalır. Nefs'in beraberinde, sırrın himmeti olmazsa, bir fayda elde edilmez. Sırra, kâlbin bir buududur diyenler olduğu gibi, rûh'tur ve rûhtan daha yüce ve daha latîf bir rûh buududur, diyenler de vardır.[253] Hâfî sözlükte, gizli, saklı, gizlenmiş, sır, bilinmeyen, gizem, görünmeyen, anlaşılmaz, kapalı, gizemli, esrarengiz anlamlarına gelmektedir.[254] Hafî'yi tasavvuf ıstılahında Tehânevî, mahiyeti gizli olması nedeniyle rûha, hafî denilir, diye tarif eder.[255] Ahfâ ise sözlükte, en gizli anlamında kullanılır.[256]Nakşibendiyye ıstılahındandır. Beş letâifin sonuncusudur. Rengi yeşil olup, Hazreti Rasûlullah (s.a.v.)'ın ayağı altındadır.[257]

Kadızâde'ye göre bu ulvî latîfelerin yeri sadırdır. Kâlp, sol memenin altındadır. Rûh sağ meme ve karaciğer tarafında olup, yeri göğüstür. Sır kâlbe yakındır. Hafî sadrın sağındadır. Ahfâ ortalarındadır. Nefs-i nâtıka yaratılmış latîfelerden olup yeri beyindedir. Ulvî latîfeler emir âleminden gelen latîfelerdir. Bu ulvî latîfelerin her birinin yaratılmış latîfelerden yani unsurlardan biriyle alâkası vardır. Meselâ rûhun ateş unsuruna alâkası vardır. Hafînin hava ile ahfânın su ile alâkası vardır. Sırrın

[249] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 341.
[250] Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük,* s. 507.
[251] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 522.
[252] Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük,* s. 563.
[253]Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 569.
[254] Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük,* s. 347.
[255] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 241.
[256] Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 18.
[257] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 37.

toprakla alâkası vardır. Kâlpte nefsin mukâbilidir. Ulvî latîfeler kâlp ile beş olmaktadır. Yaratılmış latîfelerden dört unsur da nefis ile beş olmaktadır.[258]

Kadızâde nefs-i nâtıkayı (konuşan, düşünen nefsi) muhakkik âlimlerin, lügat mânâsı haricinde istidatlı (kabiliyetli), anlayışlı olan şey ve latîf unsurlardan oluşmuştur diye beyan ettiklerini belirtir. Kadızâde'ye göre nefs-i nâtıka**,** bir insanın cüz'i iradesinin kendi tasarrufunda olmasıdır.[259]

İnsanın mânevî yapısını oluşturan dört unsur nefs-i nâtıka ile beş oldu. Yani Kadızâde bu beşinci unsurdan hem nefis hem nefs-i nâtıka olarak söz etmektedir. Bu beş unsura karşılık olarak emir âleminden beş yüce latife vardır ki düşünen nefis ile tam bir alâkaları vardır. Yüce latîfeler arşın üstündedir. Bunun gibi süflî duygular arşın altındadır. Düşünen nefsin benlikte ısrarı ve inadı vardır.

Kadızâde'ye göre kâlp, rûh, sır, hafî ve ahfâ beş ulvî duygudur. Bunlar ile nefis arasında aşk bağı vardır. Bu yüce latîfeler nefs-i nâtıkaya âşıktırlar. Çünkü âşık mâşuka mağlub ola gelmiştir. Bunlar nefs-i nâtıkanın mağlubu olduğu itibarıyla nefse, emmâre denilmektedir. Kadızâde'ye göre benlik davasında nefis bu ulvî latîfelere üstün olursa bu nefis sahibi kimse en aşağı kimsedir. Bu kimse kendisini yaratan Allah ile bağını idrak edemez, o nedenle Peygamberler gönderilmiştir ve kitaplarda varlığı zorunlu olan Allah, fiilleri ve sıfatlarıyla bildirilmiştir.

6.3.2. Nefs ve Mertebeleri

Yukarıda beş unsur içerisinde nefse yer vermiştik. Nefis kavramı sözlükte Rûh, can, kan, benlik, kâlb, iç, kimse, büyüklük, yücelik, cevher, nefret, irade, kem göz gibi anlamlarda kullanılır.[260] Tasavvufî olarak kendisinde irâdî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latîf bir cevherdir. Kadızâde'ye göre nefis, hayat kuvveti olan, iradesi ve gücü bulunan hoş bir buhardır.[261] Buna hayvânî rûh denilmektedir. Nefsin yeri gönül ile beden arasındadır. Kadızâde'ye göre Allah'ı bilmek nefsini bilmeye bağlıdır. Kadızâde, bunuda şu hadisle destekler. *"Nefsini bilen rabbini bilir."*[262]

---

[258] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 12b.
[259] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 3a.
[260] İbn-i Manzur, *Lisanü'l-Arab,* Beyrut 1995, s. 355.
[261] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 472.
[262] İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs ammâ iştehera mine'l-Ahâdîsi alâ El sineti'n-nâs,* Mektebetu'l-Kuds, ys. ts., II:262.

Kadızâde, öfke ve şehvetin nefsin sıfatları olduğunu beyan eder. Bütün kötü sıfatlar onlardan kaynaklanır. Hatta temizlenmesi onları vasata getirmekle olur. Zira nefsânî arzular, tecavüz eylese ondan şehvet, hırs, emel, cimrilik, zina, gıybet ve diğerleri meydana gelir. Ama hevâ sıfatı istikamet üzere olsa ondan nefiste hayâ ve cömertlik, muhabbet, şefkat ve sabır zâhir olur.[263] Eğer öfke sıfatı istikamet üzere olsa tevazu, hilm, mürüvvet, kanaat ve bezl meydana gelir. Eğer bu nefsin iki sıfatları istikamet üzere olsalar nefis temizliği meydana gelir.

Kadızâde, eserinde nefsin özelliklerine de değinmiştir. Bu özellikler emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râdiye, mardiye, sâfiye özellikleridir. Kadızâde bunlara nefis mertebleri de demekte ve Nefs-i emmâre, Nefs-i levvâme, Nefs-i mülhime, Nefs-i mutmainne, Nefs-i râdiye, Nefs-i mardiye ve Nefs-i sâfiye gibi isimler vermekte onları Kur'an âyetlerine dayandırmaktadır.[264]

Nefsin mertebelerinden birincisi Nefs-i emmâredir. Nefs-i emmâre kötüyü, günahı emreden nefistir.[265] Kadızâde'ye göre nefsin yedi sıfatından birincisi Nefs-i emmâre'dir. Nefs-i emmâre, sahibini sırf harama meylettirir. Kötü ahlakın ve yaramaz işlerin ve sıfatların kaynağıdır. Kibir, hırs, hased, cehalet, zulüm, şehvetlere esir olma gibi kötülüğe yönelten sıfatları vardır.[266] Kur'an-ı Kerim'de yüce rabbimiz şöyle buyuruyor. *"Çünkü nefis, rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder."*[267] Nefsin mertebelerinden ikincisi, Nefs-i levvâmedir. Nefs-i levvâme Allah'tan kaçan gönül bu nûr ile nûrlansa yani sâlik bu mertebeye ulaşsa ve nefsi bu hâl ile hâllense, süslense, gaflet uykusundan uyanır, ama her zaman kendisinden hoş olmayan bir fiil ve yaramazlık meydana gelir. Anında kendisine pişmanlık gelir. Bu makâmda sâlik tövbe ve istiğfar kapılarına yönelip, kendini kınamaya başlar. Kadızâde'ye göre buna da şu âyet işâret eder. *"Öyle değil kendini kınayan nefse yemin ederim."*[268] Bu âyetin tefsirinde merhum Elmalılı Hamdi Yazır bu kınamayı şöyle açıklar: Önce başkasını kınayan nefis, sonra kendini kınayan nefis. Elmalılı Hamdi Yazır, nefsin bu pişmanlığından dolayı ahirette çok pişman olacağını beyan eder.[269] Nefsin mertebelerinin üçüncüsü olan nefs-i mülhime mübah olan şeylere meyl eder.

[263] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 43b.
[264] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 11a-11b.
[265] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 164.
[266] Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi,* Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1986, s. 45.
[267] Yûsuf 12/53.
[268] Kıyâme 75/2.
[269] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1982, VIII, s. 5473.

Mübah olan şeylerin terki ona daha evlâ ve daha güzel olur. Nefs-i mülhime sâlikin masivâyı terk ettiği bir aşamadır.[270] Bu aşamaya gelen nefis, Nefs-i mülhime mertebesindedir. Bu mertebedeki nefis, ilâhî keşf ve nûrlara erişir. Bu keşf ve nûrları Cenâb-ı Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak elde eder. Kadızâde bu mertebeyi insanın iyiyi kötüden ayırt edebildiği bir aşama olarak tanımlar. Sâlik, buna ilahi aşkla ulaşır.[271] Kişi Nefs-i mülhime mertebesine ulaştığında artık onu nefsi değil rûhu idare eder.[272] Nefs-i mutmainne mertebesi nefsin dördüncü mertebesidir. Kadızâde'ye göre Nefs-i mutmainne, gönül huzura kavuşma nûru ile tamamı nûrlansa ondan bütün kötü sıfatlar yok olup en güzel ahlak ile ahlaklanıp kâlp tamamıyla Allah'a yönelir. Bu mertebede gönül kutsî âleme ilerler. Bundan önceki mertebeleri sâlik kendi çabasıyla elde eder. Fakat bundan sonraki mertebeler ilâhi lütuflarla elde edilir.[273] Nitekim buyurulmuştur. *"Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan, sen ondan razı, oda senden hoşnut olarak rabbine dön."*[274] Nefsin beşinci mertebesi olan Nefs-i râdiye Kadızâde'ye göre razı olunan bir makâmdır. Bu makâma gelen sâlik, Allah'ın emir ve yasaklarına tam anlamıyla uyar.[275] Nefis bu mertebe sayesinde bütün kötülüklerden korunur ve Cenâb-ı Allah'ın velîsi durumuna yükselir. Sâlike kâlb-i mutmain sahibi denilir, bu mertebeye ulaşan sâlik gayb âlemine tâlibtir. Nefsin altıncı mertebesi Nefs-i mardiyedir. Nefs-i mardiye, Allah'ın kendisinden razı olduğu nefistir.[276] Kur'an-ı Kerim'de Rabbimiz şöyle buyuruyor. *"Sen ondan razı, O da senden hoşnut olarak rabbine dön."*[277] Kadızâde'ye göre bu rütbeye ulaşan kimsenin lâhuti âleme tâlib olduğunu ve sahibine kâlb-i selim sahibi denilmektedir. Bu mertebe sayesinde Cenâb-ı Allah sâlik'ten razı olur. Artık nefis bu mertebede bütün kötülüklerden sıyrılmıştır. Nefsin mertebelerinin sonuncusu Nefs-i Sâfiyedir. Kadızâde'ye göre bu mertebede olan sâlik Cenâb-ı Hak'ta fâni olmakta ve ona gayıpların gaybı ve sahibine kâlb-i rahmânî denilmektedir. Nefs-i Sâfiye'nin diğer bir ismi Nefs-i Kâmile dir. Mertebelerin en yükseği ve en sonuncusudur. En güzel sıfatlar onundur. Bu kimse velîler makâmına ulaşmış olduğu için her an her şeyiyle ibadet halindedir.[278]

---

[270] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 475.
[271] Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 136.
[272] Mehmet Bayraktar, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989, s. 39.
[273] Ahmet Ögke*, Kur'an'da Nefs Kavramı*, s. 93.
[274] Fecr 89/27-28.
[275] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 475.
[276] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* s. 166.
[277] Fecr 89/28.
[278] Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi,* s. 48.

6.3.2.1. Tezkiye-i Nefs

Tezkiye Arapça'da arıtmak, temizlemek gibi anlamlara gelir. Tezkiye, nefsi yerilen ahlâktan, övülen ahlâka yükseltmeye denir.[279] Kadızâde eserinin otuz beşinci bölümünde, nefsin mânevi kirlerinden arındırılmasını anlatır. Kur'an-ı Kerim'de *"Nefse ve onu (insanın özü olarak) şekillendirip düzenleyene; ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini verene! Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir."*[280] Yine Kurân-ı Kerim'de Yüce Rabbimiz, Peygamberimizin görevlerinden birisini de "Tezkiye" olduğunu haber veriyor. *"Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler."*[281]

Kadızâde yüksek makâmlara kolay ulaşılamayacağı, ancak tezkiye-i nefs, tahliye-i kâlp ve tasfiye-i rûh ile ulaşılacağını belirtir. Bizzat kastedilen rûhun tahliyesidir. O ise ancak kâlbin temizlenmesiyle meydana gelir. Nefis terbiyesi sâlikin, vâcip ve lâzım olan şeyleri yapmasıyla olur. Bazı şeyhler tezkiye-i nefs, tasfiye-i kâlp ile hâsıl olur demişlerdir. Çünkü nefis terbiyesi, kısa zamanda gerçekleşmez ancak uzun zamana ve mücâhedeye muhtaçtır. Ancak kâlbin temizlenmesiyle meşgul olsa, kısa sürede nefis temizliği meydana gelir. Çünkü sâlik, her ne işlerse gerek hayır ve gerek şer kâlbinde görünür. Sâlik, onun ortadan kaldırılmasıyla meşgul olursa bu sûrette tezkiye-i nefs meydana gelir. Nefis, bir şehvetler kuvvetidir, tüm bedenden insanın seviyesine göre alâkalı ve kötü sıfatlara kaynak olur. Sâlikin temizlenmesi nefsini arındırıp güzel sıfat ile sıfatlanmaktır. Allah'a yakınlaşmak çok amel ile olmaz. Belki güzel ahlak ile olur diye bütün Allah dostları açıklamıştır.

6.3.3. Rûh ve Tedbir

Yukarıda rûhun sözlük anlamlarını verdik. Kadızâde, eserinin otuz altıncı bölümünde, insanın mânevî yapısını oluşturan rûh tahliyesinden bahseder. Kadızâde şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin *Kaside-i Ayniye* şerhinde yapmış olduğu rûh tanımını aktarır. Seyyid Ali el-Bendenîcî rûh tanımını şöyle yapar. "Rûhun mânâları çoktur. Birisi bütün canlıların sebebi olan can, diğeri Kur'an-ı Kerim'de, Kur'an mânâsınadır. Birisi melek mânâsınadır. Bütün meleklerden en büyük olandır. Birisi Cebrail aleyhi's-selam mânâsınadır. Birisi şânı yüce olan Allah'ın emriyle yarattığı

[279] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 661.
[280] Şems 91/7-8-9.
[281] Cum'a 62/2.

rûh mânâsınadır."[282] Kadızâde rûh hakkında şu âyeti delil gösterir. *"Sana rûh hakkında sorarlar. De ki: rûh rabbimin emrindendir."*[283]

Kadızâde'ye göre Peygamberimize rûh hakkında soru sorulduğu zaman, Peygamberimiz rûhun mahiyetini açıklamamıştır. Çünkü rûhu takdis (kutsiyetini yüceltmek) için ve âvam olan insanların anlayışından rûhun büyüklüğünü tenzihe işaret için açıklamamışlardır. Peygamberimiz soru soran kimseye şu âyet ile *"Rabbimin emrindendir rûh"* [284]cevap vermiştir. Dolayısıyla Peygamberimiz, rûhun sırrını açıklamamış ve rûhu tarif etmemiştir. Kadızâde'ye göre rûh nûrani latîf bir cevher olup, yeme içmeden berî ve zengindir. Yüceltmeye muhtaç değildir. Kadızâde bazı insanların rûh hakkındaki şu sözlerini beyan eder. "Rûh, insan sûretiyle şekillenmiştir. Her bir insanın rûhu cesedinin sûretinde şekillenmiştir. Rûh emir âlemindendir. Bundan dolayı ne çokluk nede keyfiyet vardır." [285]

Kadızâde'ye göre rûh üç kısımdır. Birincisi rûh-ı sultâniyedir. İkincisi rûh-ı rûhaniyedir. Üçüncüsü rûh-ı cismâniyedir. Rûh-ı sultâniyenin yeri kâlptir. Rûh-ı rûhâniyenin yeri karaciğer ve göğüstür. Rûh-ı cismâniyenin yeri kan, et, kemik ve damarlar arasındadır.

Kadızâde'ye göre insan uyuduğu vakit rûh çıkar mı çıkmaz mı?diye bir soru sorulursa, evet rûh çıkar denilirse gerçekte hatadır. Eğer çıkmaz denilirse yine hatadır. Sorunun asıl cevabı şudur. Kul uyuduğu vakit cismânî rûh çıkar. Yer ile gök arasında yürür ve seyahat eder. Vakti güzerânında (dolaşırken) eğer akıl rûhla beraberse uykusunda gördüğünü görür ve anlar. Sonra anlatmaya muktedir olur. Eğer akıl rûhla beraber değilse gördüğünü anlamaz. Çünkü akıl rûh ile beraber değildir. Eğer ameli insaniyete münasebeti olursa, rûh insan aynasında kendi cesedinin sûreti üzere şekillenir. Eğer ameli insanlığına uygun olmazsa, köpek sûreti ve eşek sûreti üzerine şekillenir. Bazı kere de domuz sûreti üzerine şekillenir. Özetle ameli hangisine uygun ise o sûret ile şekillenir.[286]

Kadızâde'ye göre rûhun beş hâli vardır. Birincisi, hâlet-i adem'dir. Kur'an-ı Kerim'de buyurulmuştur. *"Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan*

[282] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 44a.
[283] İsrâ 17/85.
[284] İsrâ 17/85.
[285] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 44a.
[286] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 45a.

bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir."[287] Rûhun ikinci hâli, rûhlar âlemindeki vücût hâlidir. Peygamberimiz sallâllahu aleyhi vesellem buyurmuşlardır. *"Allah cesetlerden önce rûhları yarattı."*[288] Üçüncüsü, taalluk hâlidir. Nitekim buyurulmuştur. *"Ona rûhumdan üflediğim vakit."*[289] Dördüncüsü, rûhun mufârakat (ayrıklık) hâlidir. Nitekim buyurulmuştur. *"Külli nefsin zâikatü'l-mevt."*[290] Beşincisi, rûhun iʿâde ve ircâʿ hâlidir. Nitekim buyurulmuştur. *"Biz onu hemen eski hâline döndüreceğiz."*[291]

Kadızâde rûhun bedenlenmesi meselesine şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî'den alıntı yaparak yer verir. Seyyid Ali Bendenîcî'ye soruldu ki; insân rûhunu bu cesede koymanın sırrı nedir? Bu latîfe-i lâhûtiyeyi kesâfet-i nâsûtiyeye yerleştirmenin nedeni nedir? Bunun cevabı "*men arafe nefsehû fekad arafe rabbehû* hadîsi şerîfinin esrârındandır" diye cevap verdi. Yani kişinin kendisini, nefsini tanıyarak rabbine ulaşması, O'nu bilmesidir. Bu hadiste on delil bulunmaktadır.

Birinci delil, bu insan vücûdu, cismânî heykeldir ki dört unsurdan oluşmuştur. Bu heykel, bir müdebbire (düşünerek tedbir alana) muhtaçtır ki tedbir eyleye ve bir muharrike muhtaçtır ki harekete geçe; o müdebbir ve muharrik rûhtur. Yine bu âlem için bir müdebbir ve muharrik vardır. Âlemin müdebbir ve muharriki Allah Teʿâlâ hazretleridir. Tedbir sözlükte, bir şeyi temin edecek veya önleyecek yol, çare,[292] tasavvuf ıstılahında ise, hayırlı olduğunu bilmekle bir şeyin sonu üzerinde düşünmek, işleri, sonlarını bilmek sûretiyle yapmaya çalışmak anlamına gelmektedir. [293] Müdebbir ise, tedbir alan, tedbirli, düşünce ile hareket eden, düşünceli anlamına gelmektedir.[294] Muharrik sözlükte, tahrik eden, hareket getiren, oynatan, anlamına gelmektedir.[295]

İkinci delil, insan cesedinde, müdebbir ve muharrik bir olduysa, evvel ki rûhtur. Bu delilden anlaşılan bu âlemin müdebbir ve muharriki birdir ve o Allah Teʿâlâ

[287] İnsân 76/1.
[288] eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa,* s. 382.
[289] Hicr 15/29.
[290] Âl-i İmran 3/185; Enbiyâ 21/35; Ankebut 29/57.
[291] Tâha 20/21.
[292] Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1228; Ayrıca tedbir için bkz. Fahrettin Atar, "Tedbir", *DİA*, XL, İstanbul 2011, ss. 258-259.
[293] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 642.
[294] Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 827.
[295] Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 779.

hazretleridir. Bunun delili Kur'an-ı Kerim'den *"Eğer yerlerde ve göklerde birden fazla ilah olsaydı kâinat vücûda gelmezdi."*[296] Âyetidir.

Üçüncü delil, ceset hareket etmez, ancak rûhun iradesiyle hareket eder. Bu delilden anlaşılan âlemin her zerresi ancak Allah'ın kaza ve kaderiyle hareket eder.

Dördüncü delil, ceset ancak rûhun bilmesi ve hissetmesiyle hareket eder. Cesette hareket olmaz. Ancak ceset rûhun ilmiyle ve onun şuuruyla hareket eder. Bu delilden anlaşılan Allah Teʿâlâ bütün eşyayı bilir. Arzda ve semevâtta zerre miktârı şey ilminin dışında değildir.[297] Beşinci delil, bu karanlık (kesif) cesede rûhtan daha yakın bir şey yoktur. Bu delilden anlaşılan âleme Allah'tan daha yakın hiçbir şey yoktur. Allah Teʿâlâ'ya mekân sabit olmaz. Allah Teʿâlâ herşeye aynı seviyede yakındır. Cenâb-ı Hak buyurmuştur. *"Biz insana şah damarından daha yakınız."*[298]

Altıncı delil, cesedin vücûdundan evvel rûh mevcut olduysa, ceset yok olduktan sonra rûh mevcut olmaya devam ediyorsa, Allah' da bu âlem'i yaratmadan önce mevcut oldu. Bu âlem yok olduktan sonra da mevcuttur yok olmaz. Zira O, evvel ve âhirdir.

Yedinci delil, ne zaman ki rûhun cesette keyfiyeti bilinmiyorsa, Allah Teʿâlâ Hazretleri de keyfiyetten ve eşyaya benzemekten uzaktır delilidir.[299] Sekizinci delil, rûhun cesette mekân ve tahayyüzü (yer kaplaması) bilinmezse, Allah Teʿâlâ Hazretleri de mekândan ve yer tutmadan münezzehtir ve eşyalardan bir şeye hulül etmemiştir. Gerek o şeye sirâyet etmesiyle ve gerekse yakında bulunmasıyla olunsun Allah hulülden münezzehtir. Allah Teʿâlâ hiç bir şeyden hâlî değildir. Yani Allah her şeye her şeyden daha yakındır ve her şey Allah'tan sonsuz uzaktır. Dokuzuncu delil, ne zaman ki rûh, cesette his olunmayıp ve dokunulamayıp bunlardan berî olduysa, Allah Teʿâlâ Hazretleri dokunulmaktan ve duyumlanmaktan münezzeh ve müberradır. Onuncu delil, ne zaman ki rûh cesette göz ile bilinmez ve sûret ile temsil olunmazsa, Allah Teʿâlâ Hazretlerini gözler idrak edemez ve onu fikirler kuşatamaz delilidir. Güneş ve Ay ona teşbih olunmaz. İşte bu on delilden anlaşılan hakîkatler ve anlaşılması güç olan şeyler *"Men 'arefe nefsehû fekad 'arefe rabbehû"* hadisi şerifinin

[296] Enbiyâ 21/22.
[297] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 46b.
[298] Kâf 50/16.
[299] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 47a.

mânâlarının sırlarındandır. Buna da maʿrifet derler. Nefsini, rûhunu ve Allah Teʿâlâ Hazretlerini böyle bilmek maʿrifetullah'tır. Sahibine ârifi billah derler.

6.3.3.1. Rûh-ı Muhammedî

Kadızâde eserinin ilk bölümünde Rûh-ı Muhammedî'den bahseder. Kadızâde konuyla alâkalı olarak şeyhinin şeyhi Ali el-Bendenîcî'nin *Kasîdetü'l-Ayniye*[300] şerhinde Rûh-ı Muhammedî hakkında yazdıklarını aktarır. Ona göre Allah Teʿâlâ ilk önce Peygamberimizin rûhunu yaratmıştır. "Allah Tebâreke ve Teʿâlâ Hazretleri sâir ervâhı halk ve îcâdından evvel Muhammed Mustafa sallâllahu ʿaleyhi vesellem hazretlerinin rûhu şerifini halk ve îcâd iyledi." Allah Teʿâlâ Peygamberimizin rûhunu kendi nûrundan yaratmıştır. "Ve dahî maʿlum ola ki Hak Subhâne ve Teʿâlâ habibinin rûh-ı mütahharasını kendü nûr-ı mukaddesesinden bilâ-cism velâ-resm vücûda getürdü. Baʿdehu ol pâk-i münevver ve mutahhar nûr-ı Muhammedînin bir nûrundan sâir mevcûdât-ı bi hasebil istîʿdâd müktezâ-yı hikmet üzere vücûda getürdü."[301]

Üçüncü olarak Kadızâde, nûr-ı Muhammedî'nin nübüvvetle şereflendirilerek Mele-i ʿâlâya bildirildiğini belirtmektedir. "Meleü'l-ʿâlâya iʿlâm içün rûhunu nübüvvet ile müşerref kıldı. İmdî rûhuna nübüvveti sıfat vâkîʿ oldu. Ve sıfat-ı nübüvvet ba'del mevti bâkiydür. Hazreti Muhammed sallâllahu ʿaleyhi vesellem dîni tekmîlinden sonra vahyin inkitâ-ı dahi muzır değildir."

Kadızâde rûh-ı Muhammedî'ye nübüvvet verilmesine "*Küntü nebiyyen ve Âdem-ü beyne'r-rûhi ve'l-cesedi*"[302] hadisini delil gösterir ve Ali el-Bendenîcî'nin rûh-ı Muhammedî'yi tahkik ettiğini belirterek dördüncü bir nitelik olarak onu Kur'an-ı Kerim'deki 'sirâcen münîrâ' kavramıyla 'nûr-ı hakîkat' olarak açıklar. "Benim bu ʿanâsırdan mürekkeb olan vücud-ı cismânim ve kıyâfeti kesâfim mişkât gibidir. Ânun içün hârice tarik yokdur. Bi misbâhi rûhihî cemîʿ ervâha kendisünden istimdât iylediği rûh-ı Muhammedîyenin sirâcı nûrîyle mudîun nûr-ı hakikatdir. Şemsin ve kamerin ve nücûmun nûr-ı gibi"[303]

Kadızâde'ye göre bütün peygamberler ve evliyâlar rasûlullahtan, rasûlün ilim denizinden bir avuç su talep edicilerdir. Yine Kadızâde'ye göre ruh-ı Muhammedî

---

[300] *Kasîdetü'l-Ayniyye* Abdulkerim el-Cîlî (ö.832/1428)'nin *ed-Dürretü'l-ayniyye* olarakta bilinen eserinin diğer adıdır.
[301] Tôkâtî, *Risâle-i N3uriye,* nr. 401, vr. 22a.
[302] "*Ben Peygamberiken Âdem rûh ile ceset arasında idi."* Aclûn'i, *Keşfu'l-Hafâ*, II:129.
[303] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 2b.

bütün 'hakâyık-ı sûrîye ve mâneviye'yi cem eden bir hakîkattir. Bu câmî hakîkat 'arş'tır. Kadızâde bu hususa "Evvelü mâ halakallâhu'l-kaleme"[304] hadisinden hareketle Allah Teʿâlâ'nın ilk olarak yarattığı şeyin kalem olduğunu ve bu kalemin de rûh-ı Muhammedî'ye olduğunu belirtmektedir. Rûh-ı Muhammedî ise Rûh-ı ʿazamdır. Bütün rûhlar ondan zuhûr ve istifâza ederler ve ondan nûrlanırlar.[305]

Bir mastar olarak "nübüvvet" kelimesi Arapça kökenlidir. Şan, şeref, yücelik anlamındadır.[306] "Haber ve haber verme" anlamında kullanlan "nebe'e" den,[307] "yükselmek, elçi olmak" anlamına gelen (n-b-v) fiilinden türemiştir.[308] Bir sûfî olan Hâkim Tirmîzî'ye göre nübüvvet, perdenin kalkması ve gaybın sırlarına muttali olmak sûretiyle Aziz ve Celil olan Allah'ı bilmektir.[309] Aynı anlamda olan "Resul" kelimesi ise yine Arapça kökenli bir kelimedir ve "Rsl" kökünden türemiştir.

Nübüvvetin fail formu olan "Nebi" kelimesi, Allah tarafından yeni bir kitap ve şeriatle gönderilmeyip, önceki bir resulün kitap ve şeriatını tebliğ eden görevli Peygamberlere verilen isimdir. Resul kavramı nebi kavramına oranla daha kapsamlıdır. Dinî literatürde resul kavramı, Allah tarafından yeni bir kitap ve yeni bir şeriat ile bir topluma ve tüm insanlığa gönderilen kimsedir.[310] Tekraren ifâde etmek gerekirse Kadızâde, Peygamberimizin vefatından sonra da nübüvvet sıfatının bâkî olduğunu nakleder. Peygamberimizin nebi olduğunda, ilk insan Âdem aleyhi's-selam'ın rûh ile ceset arasında olduğunu beyan eder. Peygamberimizin nûrunun hakîkat olduğu ve bütün Peygamberlerin, evliyâların onun ilim denizine ve ilim yağmuruna muhtaç olduklarını ifade eder.[311] Buna göre Rûh-ı Muhammedî ilk var olandır. Beşeri ilmin ve mümkün varlığın kaynağıdır. Çünkü bütün rûhlar ve cisimler ondan nûrlanmıştır. Bunun delili Peygamberimizin "*Ben Allah Teâlâ'nın tecellî nûrundan, mü'minler de benim nûrumdan yaratılmıştır"*[312] hadisidir.

Kadızâde eserinin ikinci bölümünde, aynı konuyu anlatmayı sürdürerek, Rabbimizin Rûh-ı Muhammedî'yi kendi cemâlini seyretmek için, bu rûhun da bir kılıfa

[304] Allahın ilk yarattığı şey kalemdir.
[305] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 3a-3b.
[306] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 490.
[307] İbn-i Manzur, *Lisanü'l-Arab,* XIV, ss. 8-9.
[308] İbn-i Manzur, *Lisanü'l-Arab*, XIV, ss. 29-30.
[309] Hâkim Tirmizî, *Hatmu'l-evliyâ,* (Velîliğin Sonu Velayet- Nübüvvet Tartışması), haz. Salih Çift, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, s. 97.
[310] Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü,* s. 552.
[311] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 2b.
[312] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 3a.

muhtaç olduğundan dolayı Hazreti Âdem'i bir avuç topraktan yaratıp meydana getirdiğinden bahseder. Rabbimizin insanı diğer mahlûkattan şerefli yarattığına değinir. Akıllı ve olgun olan bir kimsenin bir mürşid-i kâmil temin etmesi gerektiğini ifade eder. Bir insanın cüz'i iradesinin kendi tasarrufunda olduğunu ve ona da nefs-i nâtıka dendiğini söyler.[313]

6.3.3.2. Peygamberimizin Rûhaniyetinin Yüceliği

Kadızâde eserinin on yedinci bölümünde, Cenâb-ı Hakk'ın ehadiyet ve samediyetine mazhar, yani varlıkların başlangıcı kâinatın kendi rûhundan halk edildiği sevgili Peygamberimizin rûhaniyetinin yüceliğini beyan eder. Bu yüceliğe *"Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Rasûlü ve nebîlerin sonuncusudur,"*[314] âyetini delil gösterir. Cenâb-ı Hak kendi ulûhiyetinin büyüklüğü ve kudret lisanıyla Peygamberimizin temiz ve yüce rûhuna salavat getirmiş ve övmüş iken, hangi dilin onu yani Rûh-ı Muhammedi'yi övmeye ve yüceliğinden söz etmeye gücü yeter?[315] Kadızâde Rûh-ı Muhammedi'nin yüceliği konusunda şu âyetleri de zikreder. Cenâb-ı Hak buyur. *"Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin."*[316] *"Allah ve melekler Peygamber'e salât ediyorlar."*[317] Kadızâde'ye göre bütün mahlûkat toplansa, her birinin yüz bin dili olup yokluktan vücûda geldiği zamanda *"Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir."*[318] âyetinin tecellîsine kadar o Peygamberimizin methini ve vasfını söyleseler, onun nihayetsiz, vasıflar deryasından bir damla beyan edemezler. Mahlûkatın hepsi acz okyanusunda boğulup onun övgüsünden noksandırlar. Sâliklere ve müminlere lazım olan Allah'ın sevgilisinin temiz nûrlu rûhuna salavat getirip, kendisinin bağışlanması için Cenâb-ı Hakk'a şefaatçi olup 'ümmetim' diye söylemesini beklemektir.

Kâdızâde'ye göre Cenâb-ı Hak kendi mukaddes nûrundan sevgili Peygamberimizin temiz nûrunu vücûda getirdi. Peygamberimiz için bir hadiste *"Ey habibim sen olmasaydın, bu kâinatı yaratmazdım"*[319]buyurulmuştur. Kadızâde

[313] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 3a.
[314] Ahzâb 33/40.
[315] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401,vr. 20a.
[316] Kalem 68/4.
[317] Ahzâb 33/56.
[318] Rahmân 55/26.
[319] Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ,* II:164.

konunun anlaşılması için açıklamasını sürdürür. Gerçekte Peygamberimizin temiz rûhu ay misalindedir. Çünkü ay parlak ve temizdir. Ay ışığını ancak güneşten alarak nûrlanır. Gerçekte Ay'ın nûru güneşin aksidir. Karşı karşıya gelme sebebiyle nûrlanıp nefsiyle parlayıp nûr alır.[320]

7. Etvâr-ı Sebʿa

Tavr sözlükte, hal, edâ, gidiş; davranış anlamlarına gelmektedir.[321] Etvâr-ı sebʿa, Arapça yedi tavır demektir. Seyr u sülûk usûllerine göre tarîkatlar rûhânî tarîkatlar ve nefsânî tarîkatlar olmak üzere ikiye ayrılır.[322] Nefsânî yol sûfînin mücâhade ve riyazetler ile nefsini terbiye etmesidir. Nefsânî tarikatlarda nefis için yedi perde esas alınmıştır.[323] Tasavvufî eğitimin kademelerini sûfîler "Nefsin Mertebeleri" başlığı altında incelemişlerdir.[324] Bu mertebeleri daha önce yukarıda nefs ve mertebeleri başlığında açıkladık. Bu mertebeler Nefs-i emmâre, Nefs-i levvâme, Nefs-i mülhime, Nefs-i mutmainne, Nefs-i râdiye, Nefs-i mardiye ve Nefs-i sâfiye'dir. Nefsin bu yedi derecesine göre değişen hallere, etvâr-ı sebʿa denilmektedir.[325] Kur'ân-ı Kerim'de *"Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır"*[326] âyetinde etvâr sözünden kast edilmek istenen insanın yaratılışındaki safhalardır. Bu âyetten yola çıkarak sûfîler insanın yedi mertebesinin bulunduğunu, "Etvâr-ı Sebʿa" kavramının bu yedi mertebeyi ifade ettiğini belirtmişlerdir. Sûfîler, Allah'ın insanı yedi durumda yarattığına dikkat çekerek, bu durumları, yedi kat semaya, yedi gezegene, yedi vadiye ve yedi iklime benzetmişlerdir.[327] Sûfîlere göre insanın yaratılış sürecinde geçirdiği yedi aşama Hakk'ın taayyününden yani mutlak varlığın (vücûdun) zuhûrundan ibâret olan yedi mertebeye tekâbül etmektedir.[328] Sâlik, Cenâb-ı Allah'ın kudretinin zuhûr ve tecellî yoluyla belirmesinden sonra insan-ı kâmil mertebesine ulaşarak seyr u sülûkunu tamamlar. Sâlik, bu süreçte kendi nefsine doğru bir yolculukta bulunur ve çeşitli makâm ve mertebelere ulaşır. Özellikle Halvetiyye tarîkatına mensup sûfîler tarafından bu mertebelerin her biri için husûsî yöntemler ortaya konmuştur. Rûhânî yol ise sûfînin latîfelerini tasfiye ederek rûhunu güçlendirmek sûreti ile Hakk'a vâsıl olmasını hedeflemektedir. Etvâr-ı

---

[320] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 21a.
[321] Güneş, *Arapça- Türkçe Sözlük*, s. 734; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1214.
[322] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 232.
[323] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 325.
[324] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 164.
[325] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 198.
[326] Nûh 71/14.
[327] Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991, s. 65.
[328] Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı seb'a Metodu,* (basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Blimler Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 109.

sebʿa Nakşîbendiye gibi rûhânî tarîkatlarda letâif-i hamse veya letâif-i sebʿa diye isimlendirilir. Bu yöntemi benimseyen sûfîler rûhânî yolun mahiyeti hakkında şu bilgileri vermektedir: İnsanda on latîfe vardır. Bunlardan beşi âlem-i halk olarak isimlendirilen yaratılış (madde) âlemine mensuptur. Bu beş latîfe dört unsur hava, su, toprak, ateş ve nefistir. Dört unsur insan bedeninin karşılığıdır. Diğer beş latîfe ise âlem-i emr olarak isimlendirilen ruhlar âlemine mensuptur. Bu beş lâtîfe kalp, rûh, sırr, hafî ve ahfâdır.[329] Bunları daha önce yukarıda açıkladık.

Kadızâde şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin eserinde yedi tavrı Kelime-i Tevhid'le gördüğünü ve yolculuğunu onunla tamamladığını beyan eder.[330] Kadızâde'ye göre nefsin sıfatları görünüşte yedi ise de hakîkatte, nefsin sıfatları dörttür. Bu sıfatlar emmâre, levvâme, mülhime, mutmainnedir. Nefis, mutmainne sıfatıyla sıfatlansa kötü ahlaklar güzel ahlaklara dönüşür.[331] Her biri için işaretler ve alâmetler vardır. Nefs-i emmârenin yedi kötü sıfatı vardır. Bunlar, hevâ-i nefs, gadabü'n-nefs, şehvet, hırs, buhl, ucb ve kibirdir. Kadızâde, bu yedi kötü ahlaktan kurtulmanın diğer yedi güzel ahlak ile olacağını bildirir. Bunlarda şunlardır:

Birincisi, cû'dur. Yani az yemektir. Tasavvufta nefis terbiyesinden birisi de az yemektir. Az yemek yenmesinin amacı mânevî yükselmelere engel olacak derecede çok yemeyi engellemek ve sûfîlerin kanaat sahibi olmaları içindir. "Kanaat" kavramı Arapça kökenli bir kavramdır. "ikna olmak, yetinmek, razı olmak, rıza göstermek gibi manalara gelir.[332] Sûfîler, bazen iki günde bir, üç günde bir, kırk günde bir yemek yiyerek nefis terbiyesi yapmışlardır.[333] Açlık, sûfilerin niteliklerindendir. Mücâhedenin rükünlerinden biridir. Sülûk erbabı, yemekten kaçınma ve açlığı huy edinme yolunda adım adım ilerlemişlerdir. Hikmet pınarlarını açlıkta bulmuşlardır.[334] Zünnûn-i Mısrî'ye göre, dervişler ekmek bulamadıkları için aç kalmazlar aksine onlar açlığı tercih ederler.[335] Nefsin arzu ettiği şeyleri yemek kâlbi katılaştırır, sırrı bağlar, ince düşünme gücünü yok eder, uykuyu ve gafleti çoğaltır, hırsı güçlendirir ve ulaşılamayacak hedefler peşinde koşmaya sebep olur.[336] Yahyâ b. Muâz'a göre eğer

[329] Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı seb'a Metodu,* (basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Blimler Enstitüsü, İstanbul 2015, ss. 47-48.
[330] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 14b.
[331] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 30a.
[332] İbn-i Manzur, "Kanaat", *Lisanü'l-arab*, Dar-ı İhyaü't-Türasü'l-Arabi, Beyrut 1999, XI, s. 321.
[333] Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb,*(Hakikat bilgisi) haz. Süleyman Uludağ, s. 387.
[334] Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 258.
[335] Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, s. 157.
[336] Abdülkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbani,* çev. Osman Güman, Gelenek Yay., İstanbul 2011, s. 338.

açlık pazarda satılan bir nesne olsaydı ahirete tâlip olanların pazara girdiklerinde ondan başka alacakları bir şey olmazdı.[337]

İkincisi, az konuşmaktır. Tasavvufta nefis terbiyesinden bir diğeri az konuşmaktır. Rabbimiz ağzımızdan çıkan her sözün yazıcı melekler tarafından kaydedildiğini bize haber veriyor.[338] Üçüncüsü, az uyumaktır. Uyku insanın hayatını düzenli yaşayabilmesi için bir zarûrettir. Cenâb-ı Allah geceyi insanların dinlenmesi için yaratmıştır. İbrahim Hakk'ı Hazretleri Mârifetnâme adlı eserinde bu konuyla alâkalı olarak şunları söyler: "Az uyuma Allah'a dönüştür, çok uyumak gaflettir, gaflet ise kâlbi karartır; irfan ehline gece uyumak haramdır, çünkü onun dileği Allah'a kavuşmaktır, seher âşıklara nimettir, ârifin uykusu müşâhede ve murâkabedir."[339] Peygamberimiz günahsız olduğu halde gece kalkıp namaz kılması kendisine emredilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetlerinde gece ibadet edilmesi istenmiştir.[340] Dördüncüsü, yalnızlığı tercih etmektir. Yani çoğu vakitlerde halvette olmak, insanlarla karışmaktan sakınmaktır. Özellikle başkaları ile ülfet etmekten sakınmaktır. Beşincisi, tevhid zikrine devam etmektir. Altıncısı, mürşid-i kâmil olan zâttan yardım almaktır. Yedincisi, mürşid-i kâmilin emrine uymak ve tam itaat etmektir. Bu güzel ahlak sebebiyle sâlik yedi kınanmış ahlaktan kurtulur.

Kadızâde'ye göre envâr-ı kudsiye-i ilâhiye, semâvat ve arzı nûrlandıran Allah Teʿâlâ hazretlerine mahsus nûrdur. Bu nûr 'Nûr-ı mutlak'tır. Anâsırın gözü ile görünemez. Belki basîret nûru kuvvetiyle görünür ve idrak olunur. Bu nûr için şekil yoktur. İlk nûr (Evvelki Nûr) asıl nûrdur. Bâkisi olan nûrlar hususi renk ile görünür. Sâlik sülûkun başlangıcında ve sülûkun sonunda bu nûrları farklı renklerle müşâhede eder. Kabiliyetine göre dört unsur itibariyle dört mertebesi vardır.[341]

Birincisi, toprak unsuru tesirindedir. Alâmetleri ve işaretleri şudur. Sâlik, yaşadığı hallerinde dağlar ve imar edilmiş araziler ve benzer nesneler görür. İkincisi, su unsuru tesirindedir. Temiz sular ve canlılara ait sular ve onlara benzer şeyler görür. Üçüncüsü, hava unsuru tesirindedir. Alâmetleri şudur. Havada uçma gibi şeyler görür. Dördüncüsü, ateş unsuru tesirindedir. Alâmetleri şudur. Sâlik, sülûkunda ateş, meşale,

---

[337] Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 259; Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, tahk. Abdülhalîm Mahmûd-Abdülbâkî Sürûr, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, Mısır, 1380/1960, s. 269.
[338] Kaf 50/17.
[339] İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, sad. M. Fuad Başar, Kit-San, İstanbul 1984, ss. 277-288.
[340] İnsan 76/26.
[341] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 29b.

kıvılcım misâli şeyler görür. Sâlik, bu tavırları tamamladıktan sonra nefis tavrına geçer. Kadızâde'ye göre bu dört unsur nefs-i letâif-i süfliyedir.

7.1. Tavr-ı Rûh

Kadızâde eserinin yirmi beşinci bölümünde, Tavru'r-rûh ve mâʿrifetullâh hakkında bilgi verir. Etvâr-ı sebʿa'dan birisi tavr-ı rûh'tur. Kadızâde'ye göre sâlik, seyrinde sır mertebesinden ileriye gitse tavr-ı rûh'a yükselir. Nûru sarı olur ve sâlike bu mertebede Peygamber rûhları ve melekler görünür. Kabiliyetine göre bu mertebede tecellî-i rûh açığa çıkar.

Kadızâde'ye göre mürşid-i kâmil, sâliki bu beş mertebede terbiye ve tasarruf eder. Sâlik, bu beş mertebeden ve altı tavırdan ileri gidemez. Fakat sülûku tarîkatsız bir cezbe ile olsa bu istisnadır. Eğer sâlik, cezbeye kapılıp beş tavırdan ve altı tavırdan ileriye gitse o zaman sâlik, tavr-ı hafî tarafına gider. Bu ise tecellîyât-ı esmâiye ve efʿaliye nûrlarının tavrı mahallidir. Bu tavrın keşfleri ve tecellîyâtı çoktur. Bu makâm tavrının nûru siyah binektir, yeri sırların sırrıdır. Zât-ı akdesin tecellîyatı yeridir.

Kadızâde'ye göre bazı sâlikler sülûku sebebiyle ve cihadıyla bu mertebeye ulaşır. Bazısı aykırı kayıtlar sebebiyle bu mertebeye ulaşamaz. Bu makâma erişemeyen sâlik, terbiyesine sahip olamaz ve kâmil değildir, belki noksandır.[342]

7.2. Tavr-ı Kâlp

Tavr daha öncede ifâde ettiğimiz gibi sözlükte, hal, edâ, gidiş, davranış anlamlarına gelmektedir.[343] Kadızâde, eserinin yirmi dördüncü bölümünü, tavru'l-kâlp konusuna ayırmıştır. Ayrıca Kadızâde bu bölümde, kâlbin yedi mertebesinden bahseder. Ona göre, müridin kâlp tavrında, nûru kırmızı olur.

Kadızâde'ye göre kâlbin yedi mertebesinden birincisi madenü'l-İslamdır. Ona "Sadr" denilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de *"Allah kimin gönlünü İslam'a açmışsa"*[344] âyetini delil gösterir. İkinci mertebesi madenü'l-imandır. Ona "Kâlp" denilir. Kur'an-ı Kerim'de buyurulmuştur. *"İşte Allah bunların kâlplerine imanı nakşetmiş."*[345] Üçüncü mertebesi madenü'l-muhabbet ve'l-ʿışktır. Ona "Şeğaf" denir. Nitekim buyurulmuştur.*"(Yûsuf'un) sevdası kâlbine işlemiş."*[346] Dördüncü mertebesi

[342] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 31b.
[343] Güneş, *Arapça- Türkçe Sözlük*, s. 734; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1214.
[344] Zümer 39/22.
[345] Mücâdele 58/22.
[346] Yûsuf 12/30.

madenü'l-müşâhede ve yeri rü'yeti ilâhiyedir. Ona "Fuâd" denir. Beşinci mertebesi Hazreti İlâhiyenin (Allah'ın nûrlarına maden olandır.) Ona "Cennetü'l-kâlp" denir. Altıncısı mertebesi madenü'l-mükâşefâti'l-gaybiye ve mahall-i teʿallümü'l-esmâdır. (isimlerin öğrenildiği mahâl) bunada "Süveydaü'l-kâlp" denilir. Nitekim *"Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti."*[347] Yedincisi mertebesi tecellîyat-ı asâriye ve efâliyenin zuhûruna mâden olan şeydir. Ona "Behcetü'l-kulûb" (kâlplerin sevinci) denilir. Bunlardan her birinin alâmetleri vardır. Sâlik, bu mertebeleri tamamlasa seyri tavr-ı sır da olur. Nûru beyaz olur. Bu sır tavrında gizli şeyler sâlike Allah'ın yardımıyla görünür ve güzel kokular meydana gelir.[348]

B. TAHAKKUKA DAİR KAVRAMLAR

Tasavvufun tahakkuk boyutu ise sâlikin ma'rifet, işâret ve bilgi edinme sürecidir.[349] Tahakkuk boyutunda elde edilen bilgiler ve duygular genellikle vehbîdir ve hak vergisidir. Bu bakımdan tahakkuka dair kavramlar kalbî ve vicdânî olanlar ilim ve maʿrifete dair olan kavramlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Vecd ve istiğrak, cezbe, aşk ve muhabbet, havf ve recâ, kabz ve bast, heybet ve üns, gaybet ve huzur, mahv ve isbat, sekr ve sahv, fenâ ve bakâ, cem ve fark kalbî ve vicdânî olan kavramlardır. Maʿrifet ve irfan, îkan ve yakîn, keşf ve mükâşefe, ilham, muhâdara ve müşâhede, feth ve feyz, levâih, tavârık ve levâmî, tecellî, vâridât ve havâtır, vâkıa-vâkıât maʿrifet ve bilgi kavramlarıdır.[350] Kadızâde'nin eserinde kalbî ve vicdânî kavramlara yer verilmediğinden biz burada maʿrifet ve bilgi kavramlarından olan Kadızâde'nin maʿrifet, mükâşefe, müşâhede, tecellî ve vâkıʿat kavramlarını ele alacağız.

1. Mâʿrifet

Tahakkuk kavaramlarından bir tanesi anlaşıldığı gibi maʿrifet kavramıdır. Maʿrifet, sözlükte "tanımak, bilmek" demektir.[351] Tasavvufta, Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında şüphe götürmeyecek bir bilgiye sahip olmak demektir. Maʿrifetin kaynağı kâlp, rûh, ilham ve keşiftir.[352]

---

[347] Bakara 2/31.
[348] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 31a.
[349] Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi,* s.5.
[350] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf veTarikatlar,* bakz: içindekiler
[351] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf veTarikatlar,* s. 221.
[352] Fikret Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü,* s. 409.

Kadızâde eserinin yirmi ikinci bölümünde mâʿrifet makâmını ele almaktadır. Zümer sûresi dokuzuncu âyeti *"De ki: hiç bilenlere bilmeyenler bir olur mu?"*[353]Zikrederek ilmin üç kısma ayrıldığını, birincisinin ilme'l-yakîn, ikincisinin ayne'l-yakîn, üçüncüsünün hakkâ'l-yakîn olduğunu beyan eder.[354]

İlme'l-yakîn, tereddüde mahal vermeyen kesin bilgi; Ayne'l-yakîn, bir şey hakkında gözle görerek elde edilen kesin bilgi; Hakkâ'l-yakîn, bir şey hakkında o şeyi yaşayarak elde edilen kesin bilgidir.[355]

Kadızâde'ye göre ilme'l-yakîn, görme ve delillerden hâsıl olur. ilme'l-yakîn iki kısımdır. Birinci kısmı, bütün zâhirî ilimleri çalışmayla elde edilir. Bu ilimler sebebiyle ve kuvvetiyle Allah'ın birliği inancına sahip ve kâdir olur. Bu mertebeye ilme'l-yakîn derler. Bu çeşit topluluğa muvahhidîn-i kâmilîn derler. Ama mânevi zevkleri tam tadamazlar.

Kadızâde'ye göre ilme'l-yakînin ikinci kısmı, ibadet kuvvetiyle, meşakkatli riyâzetle, yalnızlık bereketiyle meydana gelen ve keşfe dayanan ilimdir. Meşakkatli riyâzet kuvvetiyle beşeriyet karanlıkları yok olur, gönül gözü açılır, perdeler ortadan kalkar, her gördüğü sanat eserinden sanatkâra bir delil görür.

Kesin (yakîn) bilginin ikinci kısmı ayne'l-yakîndir. Bu ilimde iki kısımdır. Birinci kısmı, gözle keşiftir ki ona müşâhede derler. Bunu bazı ârifler *"O perdeler kâlbinden riyâzet ve ibadet kuvvetiyle kalktı"* sözüyle tarif etmişlerdir.[356] Ayne'l-yakînin ikinci kısmı, keşfi hakîkidir. Ona hakk-ı keşf ve şuhûd-ı zâti derler. Bu kısımda Hak Teʿâlâ zâtının tecellîsiyle kulundan tamamen benliği kaldırır ve o insan kâmil insan olur ve muradına ulaşır.

Kadızâde'ye göre kesin bilginin üçüncü kısmı, hakkâ'l-yakîndir. Ayne'l-yakînin ikinci kısmı olan keşfi hakkıdır ki buna hakkâ'l-yakîn ve ilm-i ledünnî adını vermektedir.

Kadızâde'ye göre ilme'l-yakîn, ilim kuvveti ve akıl yardımı ile elde edilebilir. Aynel-yakîn keşf ile hâsıl olur. Keşf tamam olunca hakka'l-yakîn hâsıl olur. Bunun adı da makâm-ı vahdet-i mutlaktır. Bu makâmda senlik ve benlik kalmaz. Sâlik, hakkal-yakîn rütbesine ulaştığında mürşidi kâmil olur. Bu rütbeye makâm-ı rızâ da

[353] Zümer 39/9.
[354] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 28a.
[355] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 222.
[356] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 28b.

derler. Bundan sonra sâlik, Allah'ın cemâline ve inayet-i rabbaniyeye muhtaçtır ki çalışma ve talep fayda vermez. Bu makâmdan ileriye ayak basan kimse, iki cihan halkının isteklerini bir nefeste kendisinde bulur. Her saat ve her nefes ona gücü yeter. Bütün halk ondan yardım ister. *"Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler"*[357]hitabı, Kadızâde'ye göre bu makâma adım atan büyük zâtlar içindir.[358]

2. Mükâşefe

Keşf sözlükte, açma, ortaya çıkarma, gizli bir şeyi bulma, bir sırrı öğrenme, bir şeyin olacağını önceden anlama, Allah tarafından ilhâm olunma, gibi anlamlarda kullanılır.[359] Keşf, perdenin açılmasıyla gizli olanın çıkması, gayb âleminin görülmesidir.[360] Mükâşefe, sözlükte açığa çıkarmak, âşikâr hâle getirmek anlamına gelir.[361] Mükâşefe, tasavvufta velîlerin kalblerindeki gaybî işlerin ortaya çıkması, beden ve his perdesinin kalkması, rûh âleminin sırlarının hakîkat ehline görünmesi, kalbin Hakk'ın huzurunda oluşu, açık şekilde ilâhî tecellîleri temâşâ, keşfin açılması, ayne'l-yakîn mertebesi, muhâdara derecesinden sonra gelen mertebe, iyanın tehlikesinde sırrın hayret içinde kalmasına denir.[362] Kadızâde, eserinin otuzuncu bölümünde mükâşefât beyanında bilgi verir. Nitekim buyurulmuştur. *"İşte senden perdeni kaldırdık. Artık bugün senin görüşün keskindir."*[363] Kadızâde'ye göre keşf, hicâbın arkasında olanı kâlbin idrâk edemediğini idrâk etmektir. Hicâb ise sahibinin idrâkine ve fehmine engel olan şeye derler. Hangi yönle olursa olsun engeller sebebiyle kul Hazreti Hak'tan perdelenir. Nitekim buyurulmuştur. *"Nitekim Allah Teâlâ yetmiş bin perde ile karanlık ve nûrdan perdelenmiştir."*[364]

---

[357] Yûnus 10/62.
[358] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 29a.
[359] Güneş, *Arapça- Türkçe Sözlük*, s. 1020; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* s. 588; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 366.
[360] Kelâbâzî, *Ta'arruf,* (Doğuş Devrinde Tasavvuf), haz. Süleyman Uludağ, s.290; Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 739; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi,* s. 222.
[361]Fikret Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü,* s. 492; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* s. 837.
[362]Kelâbâzî, *Ta'arruf,* (Doğuş Devrinde Tasavvuf), haz. Süleyman Uludağ, s. 293; İmam Ebu'l-Kasım Abdulkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdulmelik, *Kuşeyrî Risâlesi,* terc. Ali Arslan, s. 167; Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 741; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb,*(Hakikat bilgisi) haz. Süleyman Uludağ, s. 432. Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 222; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* s. 837; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 452.
[363] Kâf 50/22.
[364] eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa,* s. 450.

Kadızâde'ye göre keşf, beş çeşittir. Onlar da şunlardır. Akla ait olan keşf, kâlbe ait olan keşf, sırra ait keşf, rûha ait keşf ve hafîye ait olan keşftir. Keşf-i aklî, sâlik mücâdele ve riyâzetlerle meşgul olduğunda kendisinden cihâdı miktarınca perdelerin kalkmasıdır. Her bir perdenin kalkmasında kendisine akılla bilinebilir şeylerin mânâları görünür ve mümkinâtın (varlıklar) sırlarını anlar. Buna keşf-i aklî ve nazarî derler. İkincisi, keşf-i kâlbîdir. Sahibine farklı farklı nûrlar görünür.[365] Buna keşf-i şühûdî derler. Üçüncüsü, keşf-i sırrîdir ki keşf sahibine bütün varlıkların sırları görünür. Buna keşf-i ilhamî denilmektedir. Dördüncüsü, rûha ait keşftir ki sahibine cennet, cehennem ve melekler görünür. Sâlikin nefsâni kirlerden tamâmen rûhu temizlendiğinde salike sayısız âlemler görünür, zaman ve mekân perdeleri kalkar. Geçmiş ve gelecek haberleri ona açılır. Buna keşf-î rûhanî denilmektedir. Beşincisi, keşf-i hafîdir ki sâlike Allah Teʿâlâ sıfâtıyla tecellî eder. Celâl ve Cemâl ile makâmlar ve hâller sâlike kabiliyetince görünür. Kadızâde'ye göre bu hafî, soyut ve has bir rûhdur ve Allah Teʿâlâ hazretlerinden ilâhi bir hediyedir. O dilediği kullarına yardım eder. Buna keşf-i sıfâtî demektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de buyurulmuştur. *"İşte Allah bunların kâlplerine imanı nakşetmiş ve onları katından bir rûh ile desteklemiştir."*[366] Âyetteki bu rûhu, Kadızâde rûh-u hafî diye yorumlamaktadır.

3. Müşâhede

Tasavvufun tahakkuk kavramlarından bir tanesi de müşâhededir. Müşâhede, Arapça bir kelime olup, sözlükte, bir şeyi görme, temâşâ ve seyr anlamına gelmektedir.[367] Tasavvufta Hakk'ın kâlpte hazır olmasıdır.[368] Hücvirî'ye göre müşâhede kavramını sûfîler şöyle tanımlar: "Sûfî taifesinin 'müşâhede' sözünden muradı (Allah'ı ve O'nun tecellilerini) kalp ile görmektir (didâr-ı dil). Çünkü müşâhede halinde bulunan zat, halâda da melâda da, tenha yerde de, topluluk içinde de Hakk Teʿâlâ'yı kalp (gözü, çeşm-i dil) ile görür.[369] Müşâhede, mâʿrifetin derecelerinin üçüncü safhasıdır. Bu safhada artık bütün perdeler kalkmıştır. Tecellî nûrları bol bol kalbe akmaktadır. Benlik yok olur, Hak var olur.[370] Cüneyd-i Bağdâdî

[365] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 37b.
[366] Mücâdele 58/22.
[367]Fikret Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü,* s. 505; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* s. 883.
[368]Kelâbâzî, *Ta'arruf,* (Doğuş Devrinde Tasavvuf), haz. Süleyman Uludağ, s.293; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 223; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 457.
[369] Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb,*(Hakikat bilgisi) haz. Süleyman Uludağ, s. 393.
[370] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 102.

müşâhede'nin hakkı "Hakk'ın varlığı (o'nun gayrısından) yok olmanla olur..." diye açıklar.[371] Tûsî, "müşâhede, kalblerin gaybdan yine gayb ile mülâkî olduğu şeydir. Ancak gözle görür ya da vecd ile hisseder gibi değildir. Müşâhede, gözle/ıyânen görmekle kalble görmek arasında bir vasl noktasıdır. Çünkü yakîn perdesinin açılması ânında kalblerin görmesinde tevehhüm izi artar" diye tanımlamaktadır.[372] Kadızâde, eserinin otuz üçüncü bölümünde müşâhede beyanında açıklamalarda bulunur. Bunuda şu âyetle destekler. *"Gözün gördüğünü kâlp yalanlamadı."*[373]

Müşâhede esnasında sâlikin ayna gibi olan kâlbi, tevhid kelimesinin cilâsıyla beşeri kirlerden temizlense, sâlike kâlp temizliği miktarı, gayp nûrları görünür. Hatta sülûkun başlangıcında şimşek gibi parıldayan şeyler görünür. Kâlp temizliği arttıkça kandiller, mum ve meşâle gibi şeyler görür. Bundan böyle kâlbi arındıkça yıldızlar, hilal, güneş ve soyut nûrlar salike görünür. Yani hayâlinden temiz nûrlar meydana gelir. Bazısı yeşil, beyaz, sarı ve bunlar gibi nûrlar ona görünür.[374] Eğer rûhun nûru, kâlp temizliğiyle karışırsa nûr yeşil olur. Eğer kâlp, tamâmen temizlik ile nûrlanırsa güneşin ışığı gibi nûr görünür. Her ne zaman Hakk'ın nûru, rûhun nûruna aksederse, müşâhede şühûdî zevk ile karışır. Bazı kere sâlike, Hakk'ın nûru görünür ki rûh ve kâlbin vasıtası olmaksızın bu sûrette sâlikten keyfiyet yok olur. Perdeler kalktığında sâlike bu makâmda şu âyetin mânâsı zâhir olur. *"Allah ve Allah için olan başka her şey yok olur."*[375] Bu müşâhede esnasında sâlike görünen nûrlar Cemâl sıfatlarıdır ki lütuf âleminde görülür. Ama Celâlî sıfatların nûrları, kahır âleminde görünür ki o makâm yaratılmışlardan berî olmayı bütün vücûd ve resimlerin, şekillerin ortadan kalkmasını gerektirir.

4. Zâtın Tecellîsi

Tecellî sözlükte, ortaya çıkmak ve görünme, belirme, kader, tâlih, Allah'ın lütfuna tâlip olma demektir.[376] Tasavvufta gaybdan gelen ve kâlpte ortaya çıkan nûrlar;

---

[371] İmam Ebu'l-Kasım Abdulkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdulmelik, *Kuşeyrî Risâlesi,* terc. Ali Arslan, s. 168.
[372] Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lümâ'*, (İslâm Tasavvufu) çev. H. Kâmil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul 2016, s. 67.
[373] Necm 53/11.
[374] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 42a.
[375] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 42b.
[376]Güneş, *Arapça- Türkçe Sözlük*, s. 169; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* s. 1224; Fikret Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü,* s. 640; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 224.

Allah'ın isim ve sıfatlarıyla sûfînin kâlbinde tezâhür etmesi demektir.[377] Daha doğrusu, Allah Teʿâlâ'nın ârifin gönlünde zâhir olmasıdır.[378]

Kadızâde'ye göre fenâ makâmının ikinci ve son bölümüdür. Zâtın tecellîsi iki türden oluşmaktadır. Birincisi Sıfatın tecellîsidir ve vuslat öncesi makâmdır. İkincisi, zâtın tecellîsidir ve vuslat sonrası fenâ makâmıdır. Dolayısıyla tecellî-i zât makâmı fenâ makâmının ikinci aşaması olmaktadır. Fenâ makâmından önce yukarıda geçtiği gibi maʿrifet makâmı vardır. Yine tecellî rabbâni ve rûhânî olmak üzere ikiye ayrılır.

Kadızâde, eserinin yirmi birinci bölümünde, Zâtın tecellîsi konusunu işlemiştir. Kadızâde bütün konularda yaptığı gibi burada da konuyla ilgili âyet ve hadise yer vermektedir. *"Rabbi o dağa tecellî edince onu paramparça etti; Musa da bayılıp düştü."*[379] âyeti ile *"İnnellâhe halaka âdem fetecellâ fihi."*[380] Hadisini vererek zâtın tecellîsi konusuna başlamaktadır. Kadızâde, Âraf sûresinde zikredilen bu âyetten ve belirttiğimiz hadisi şeriften yola çıkarak varlıktaki tecellînin, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının ve şuʿunâtı[381] ile Zâtının tecellî etmesini anlamaktadır. Ona göre zâtın bu tecellîsini anlatmaya kelimeler kifâyet etmez. Ama tecellînin alâmetlerinden söz edilebilir.

Kadızâde zât tecellîsinin alâmetlerini şöyle anlatır; Sâlik nûr-ı celâli müşâhede ettikten sonra makâm-ı fenâya erse sonra da nûr-ı cemâl zâhir olsa sıfat nûrları galebe eder. Bundan sonra sâlik herhangi bir şey göremez gayb âleminden bir âlem görünür ki hayal ve idrâk kalkar, mekân ve yön yok olur, hayrette kalıp vücûdunun yok olmasını ister. Bütün enbiyâ ve evliyâ bu makâmda hayrette kaldığından "*Sübhâneke mâ arafnâke hakka mârifetik*" virdini çeker. Zât-ı hüviyetinden hiç kimse bahsedemez. Çünkü misli ve benzeri yoktur. Zât-ı bîçûnun tecellîsi ârifin vücûdunda toplandıktan sonra onun için zâhir ve bâtın bir olur. Renk kalmaz, insanın varacağı son nokta tecelli-i zâttır. İlerisine kimse için izin verilmemiştir.[382] Zât-ı bîçûn tecellî edip makâmlar ve yollar tamamlanır ve Sâlik ârif olur.[383]

---

[377]Kelâbâzî, *Ta'arruf,* (Doğuş Devrinde Tasavvuf) haz. Süleyman Uludağ, s. 180; Fikret Karaman vd., *Dînî Kavramlar Sözlüğü,* s. 640.
[378] Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 197.
[379] Aʿrâf 7/143.
[380] Aslî hadis kaynaklarında bulunamamıştır.
[381] Sıfatların özündeki kutsi mânâlar ve Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz her şeyi yapabilme kabiliyeti.
[382]Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr 26a-28a; Yücer, "Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarîkat'il-aliyye" s. 19.
[383] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 27a.

Kadızâde'ye göre Zâtın tecellîsiyle kastedilen, bütün tecellî nûrlarının, ârifin vücûdunda toplanmasıdır. Artık gelmek ve gitmek yok olmuş, görünen, görünmeyen bir olmuştur. *"Nefsini bilen Rabbini bilir"*[384] mânâsı açığa çıkar. Hatta "*Mâraeytü şey'en illâ veraeytullahe kablehû ev ba'dehû evme'ahû ev fîhi"*[385] sırrı bu makâmda gerçekleşir. Allah'ın nûr âleminden beyaz, daha beyaz, yeşil, hem sevah bir makâma varır ki örneksiz olur. Ondan kâlbine Hakk'ın zevki düşer. Maddenin karanlıkları, sekiz cennetin süsleri ona arz olunsa, o kabul etmez ve bunlara değer verip bakmaz. Aksine bütün nakışlar onun gönlünden kaybolup gider, Tecelli-i Zât onun kâlbinde yerleşir. Onda ne zaman kalır, ne renk kalır. Ne dedikodu kalır, ne gece gündüz kalır. Bu makâmdaki Allah'ın kuluna ne akşam ne de sabah vardır. Bu bir doğuştur batışı yok ve bir açığa çıkmadır sonu ve kenarı olmayan bir okyanustur. Cehli olmayan bir ameldir ve perdesi olmayan bir güzelliktir. Bütün sıfatlar onda yok olmuştur.

Kadızâde'ye göre insanın kemâlata ermesinin sırrı, Tecelli-i Zât'tır. Bundan ilerisine gitmeye izin yoktur. Bu makâmda bütün renkler renksiz olur. Renksizlikten başka bir nesne kalmaz. Ârif bu makâmda varlıkları yokluk üzere müşâhede eder.

5. Hâlât ve Vâkıʿât

Vâkıʿâtın tekili olan vâkıʿa, Arapça bir kelime olup, "v-k-a" kökünden türemiştir. Vukû bulmak, düşmek, bir yere doğru süratle gitmek anlamlarına gelmektedir. Vâkıʿa kelimesi ise sözlükte, şiddetli hâdise, musibet, belâ, terslik, kaza, savaş, çarpışma, gerçek, hakikat, olan, düşen, olagelen, rastlayan gibi anlamlara gelir.[386] Tasavvuf ıstılâhında, zikir sırasında ve Allah ile beraberliğinde, hislerini kaybedecek şekilde gaybete düşen sâlikin gördüğü şeydir; bu uyku ile uyanıklık (yakaza) arası bir haldir; sâlikin huzur ve uyanıklık halinde gördüğü şeye mükâşefe denilir.[387] Yine vâkıʿa, sâbit ve daim olan hâtır, ilham, müşâhede kerâmet anlamında kullanılır.[388] Gayb âleminden kalbe ya misal yoluyla, ya da hitap sûretiyle gelen mânâlar, müjdeli mesajlar hakkında kullanılır.[389]

Kadızâde vakıʿat kavramına eserinin otuz ikinci bölümünde yer verir. Kadızâde'ye göre sâlik, riyâzet ve nefisle ne zaman mücâdeleye başlasa sâlik için

---

[384] *Keşfu'l-Hafâ,* II:262.
[385] "*Ben Allahtan önce ve sonra veya onunla beraber veya onun için ondan başka hiçbir şey görmedim."* Aslî hadis kaynaklarında bulunamamıştır.
[386] Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* s. 1323; Güneş, *Arapça- Türkçe Sözlük*, s. 320.
[387] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 686.
[388] Kelâbâzî, *Ta'arruf,* (Doğuş Devrinde Tasavvuf) haz. Süleyman Uludağ, s. 305.
[389] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* s. 225.

âlem-i mülk ve melekûte geçiş meydana gelir. Her bir makâmda kendisine hâller ve olaylar zuhûr eder. Kadızâde'ye göre ism-i âlem-i itlak, ya lügat mânâsınadır veyahut örfî anlamdadır. Âlem, ilimden türemiştir ve âlemler sonsuzdur. Çünkü her bir varlık bir isme bir âlemdir. Örfte âlem varlıkların parçalarının toplamına isim olarak verilir. Arş, kürsi, cisimler ve bir araya gelmiş varlıkların sûretleri, maden, bitki ve hayvanlar gibidir.

Kadızâde'ye göre âlem-i gayb, âlem-i şehadet, ulvî ve süflî varlıklarda bütünün (küllün) kısımlara ayrılması mümkün olduğundan âlem-i gayb üç kısımdır. Âlem-i hâzır iki kısımdır. Ehli keşf ve şuhûd indinde küllî âlemler beş kısımdır.[390]

Beş âlemden birincisi, âlem-i hüviyet, gayb-ı mutlak âlemi dir ki âlemlerde mevcut olan gizlilikleri kuşattığı için ona hakîkatü'l-hakâyik ve vâhidiyyetü mutlaka derler. İkincisi, âlem-i ceberûttur. Üçüncüsü, âlem-i melekûttur. Dördüncüsü, âlem-i mülktür. Beşincisi, âlem-i insandır.

Melekût âlemi gayb âlemidir. Rûhlara ve nefislere hasdır. Âlem-i mülk, doğal duyumlananlar dünyası olan âlem-i şehâdettir.

Kadızâde varlığın cisimlenmesini (tecessüd) tenezzülât kavramıyla ifade ederek onun dört çeşit olduğunu belirtir. O tenezzülü uzayan bir noktadan (nokta-i imtidâdiye)den başlatır. Bu başlangıç için Hazreti Ehadiye kavramını kullanır. İlk tenezzül Hazreti Ehadiye'den Hazreti Vâhidiye'ye gerçekleşir. İlk tenezzülün zuhûru ve vukûu, âlem-i ceberrûtta gerçekleşir. Bu tenezzül akılların ve soyut nefislerin sûretleriyle ve zâtî sıfat hazerâtının ve ilâhi esmânın sûretleriyle vukû bulur.

İkinci tenezzül nokta-i imtidâdiyenin bu hazretten melekût âlemine tenezzülüne işarettir. Bu âlem, âlemü'l-emir ve rûhlar âlemi diye isimlendirilir. Bu tenezzülün vukûu etvâr-ı melekûtiyede olur. Bu âleme uygun nefisler (nüfûs-ı müntabika), tümel madde (heyula-i külliye) ve rûhânî hakikatlerin sûretleri iledir.

Üçüncü tenezzül, melekût âleminden mülk âlemine inmeye işarettir. Bu âleme, âlem-i his ve şehadet denir.

Dördüncü tenezzül, nokta-i imtidâdiyenin nihayeti olan en kutsal feyze (feyz-i akdesiye) tenezzülüne işarettir. Bu tenezzülün vukûu görünen âlemde (ʿÂlem-i nâsut), bu küllî insanda zuhûr eder.[391] Varlıkla ilgili hakikatlerin suretleri ile ilâhi

[390] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 40a.
[391] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 40b.

isimlerin ve rabbânî sıfatların yansımasıyla hayat, irade, kudret, sem, basar, sıfatları vukû bulur.

Kadızâde hâlât ile vâkıâyı eş anlamda kullanarak bunun sâlik için üç faydası olduğunu söyler. İlk faydası sâlikin nefsinin hâllerine muttalî olmasıdır. Vecd, şevk, menziller, makâmlar, dereceler yönünden olur. Şeytâni, hayvâni, nefsâni vâkıâlara muttalî olur. Bu vâkıâlar hırs, haset, kibir, düşmanlık, öfke ve şehvet gibi hâllerdir. Bunların hangisi nefsinde galip gelirse kendisine zâhir ve mâlum olur.[392]

Meselâ müride hırs sıfatı üstün gelse rüyasında fare sûreti zâhir olur. Eğer cimrilik sıfatı üstün gelse maymun ve domuz sûreti zâhir olur. Eğer kin (hıkd) sıfatı üstün gelirse yılanlar ve akrep zâhir olur. Kahır gâlip olursa kelb sûreti, kibir sıfatı üstün olsa eşek sûreti zâhir olur. Eğer sıfatu's-sebʿiyyet yedi sıfat üstün gelse yırtıcı hayvan sûretleri zâhir olur. Arslan ve kaplan sûreti gibi. Eğer hile sıfatı üstün gelse tilki ve tavşan sûreti zâhir olur. Eğer bu şeyler kendine itaat eder görürse sâlik onlara üstün gelmiş demektir. Eğer sâlik akan nehirler, bahçeler, gümüşler ve benzerini görürse güzel ve sâlih hanımlar, semaya çıkan şeyler görürse, mânâların keşfi, dini ilimler, yıldızlar, ay ve temiz semalar gibi şeyleri görürse, bu kâlbî hâller ve sıfatlardır. Eğer nûrlar, rûhlar ve melekler gibi şeyler görürse, rûhânî hâllerin başlangıcıdır ve övülmüş sıfatlardandır. Kadızâde bu anlatımını sürdürerek envâr-ı kâlp ve mükâşefâta ulaşır. Bunların görülmesini ahlâk-ı rahmâniye ile adlandırır ve bunları tahalluk olarak isimlendirir.[393]

İkinci faydası, kâlbî ve rûhânî faydalardır. Bu vâkıâlar zevk ile hâsıl olur. Üçüncü faydası, bazı sâlikin terbiyesine memur olursa halk ile karışması vukû bulur. Bu hâl üçüncü faydasıdır.

[392] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 40a.
[393] Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye,* nr. 401, vr. 41b.

SONUÇ

Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, 18. Yüzyılın ikinci dönemi ile 19. Yüzyılın birinci döneminde yaşamış, Tokatlı bir âlimdir. Tokat'ta ve İstanbul'da eğitim almıştır. Müderrislik, Şeyhülislamlık ve Kâdirî şeyhliği yapmıştır. Osmanlı imparatorluğu'nun yüz dördüncü şeyhülislamıdır. Padişah II. Mahmut zamanında görev yapmıştır. Şeyhülislamlık görevini iki buçuk yıl sürdürmüştür. En büyük hizmeti devlete karşı isyan eden yeniçeriler hakkında vermiş olduğu fetvasıdır. Bektâşî muhibbanı Mekkîzâde Mustafa Asım Efendi'den sonra şeyhülislamlık yapmış, yeniçeriliğin kaldırılması hakkındaki fetvaya imza atmıştır. Onun bu göreve getirilmesinde ve yeniçeriliğin kaldırılmasının kabulünde en büyük etken, onun kâdîri meşrep olmasının yattığı kanaatindeyiz. Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, devlet adamı yani bürokrat olmasının yanında, ayrıca fakih ve mutasavvıftır. Kadızâde Mehmed Tahîr mantık, fıkıh ve tasavvufla alâkalı eserler yazmıştır. Bunların en meşhuru tasavvufla ilgili olan *"Risâle-i Nûriye"* adlı eseridir.

Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, Seyyidü'l-Muhakkikîn diye adlandırdığı Seyyid Ebûbekir Rûmîden, onun evinde Kadı Beydavî Tefsîri dersleri alırken, Fâtihâ sûresi "*İyyâke na'büdü ve iyyâke neste'in*" âyetini okuduğunda tasavvufa yönelir. Kâdirî Tarîkatı şeyhi Şeyh Muhammed Ahrâk el-Bağdâdî'yi bulur ve ona intisap eder. Kadızâde tasavvufa girerek sadece seyr u sülûku gerçekleştiren biri değil, aynı zamanda bu konuda eser yazan ve öğrenci yetiştiren biridir. Tespit edebildiğimiz öğrencilerinden birisi es-Seyyid Hâfız Muhammed Saîd el-Kâdirî'dir.

Tasavvufla ilgili tek eseri olan ve Kâdirîliğin ıstılahlarından oluşan *Risâle-i Nûriye*, tasavvufî eğitimi amacıyla yazılan bir eserdir. Kadızâde, kırk bir fasıldan oluşan eserinin girişinde, Kâdirî tarîkatına mensup olan tarîkat ihvanına, özellikle de kendisinden yed-i tevbe alan mânevî evlatlarına seyr-u sülûklarını kolaylaştırıp, onları bid'at ve dalâletten uzak durmaları için yazdığını söylemektedir. Kadızâde, eserinde tasavvufun eğitim boyutu ve İslâm ahlâkını öğrenmek olan tahallukla ilgili ıstılahlara yer verdiği gibi sâlikin ma'rifet, işâret ve bilgi edinme süreci olan tahakkuk (nazarî-fikrî) ıstılahlarına da yer vermektedir. İlk tecellî ve tenezzül (hakîkat-i Muhammediye) ile başlayan eser, zâtî, sıfâtî, fiilî tecellîler Ceberût, Melekût âlemlerinden bahsetmesi nedeniyle vahdet-i vücûdun ontolojik yapısını oluşturan hazerât-ı hams veya tenezzülât-ı sebʿa risâlesi özelliği göstermektedir. Eserin bölümleri arasında nefsin sıfatları, tezkiye ve tasfiye, şerʿî esaslara yapışmanın gereği gibi bahislerle eğitici,

öğretici genel tasavvuf klasiklerine benzemekte ve onları çağrıştırmaktadır. Yine "*men 'arefe nefsehû fekad 'arefe rabbehû*" hadîsinin izah edildiği otuz yedinci bölüm tamamen kelâmcıların kullandığı bir dil ve mantık örgüsü içinde kaleme alınmış, Allah'ın varlığına on ayrı şekilde delil getirilmiştir. Kadızâde bu görüşlerini âyet ve hadislerle desteklemiştir. Kâdirîyye tarîkatında Halvetîyye'deki gibi halvet, Nakşîbendiyye'deki gibi râbıta uygulaması vardır. Kadızâde eserinde bu konular üzerinde durmuştur. Kadızâde, zikir yaptıracak şeyhte icâzetinin olması gerektiğini söylemektedir. Kanaatimizce zikirde icâzete vurgu yapmasının sebebi, onun fakih ve şeyhülislam olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü eserini şeyhülislamlık görevindeyken yazmıştır. Ayrıca kadınlarında şeyh olabileceğini hatta şeyhlerin zirvesi kabul ettiği kutb-u âleme yükselebileceklerini belirtmektedir. Fakat bir fakih ve şeyhülislam olarak kutub teorisinden söz etmesi mâkul görünmemektedir.

Bilindiği gibi Kâdirîlik, Allah'ın isimlerini anmayı benimseyen bir sistemdir. Kâdirîlikte seyr u sülûka Allah'ın isimlerinin anılmasıyla başlanır. Kadızâde ise seyr u sülûkuna, Kelime-i Tevhid ile başlamış, İsm-i Hû zikriyle kemâlatını tamamlamıştır. Yetmiş yaşında görevinden ayrılan Kadızâde, seksen yaşında vefat etmiştir.

KAYNAKÇA

Akkuş, Mehmet; "İsmâil Rûmî", *DİA,* XXIII, İstanbul 2001.

Atar, Fahrettin; "Tedbir", *DİA*, XL, İstanbul 2011.

Attâr, Feridüddîn; *Evliya Tezkireleri,* çev. Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2005.

Altıntaş, Hayrani; *Tasavvuf Tarihi,* Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1986.

Arslan, Mehmed; "Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebî Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnâmesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 3, Sivas 1996.

Altınsu, Abdulkadir; *Osmanlı Şeyhülislamları,* Ay yıldız matbaası, Ankara 1972.

Azamat, Nihat; "Hacı Bayrâm-ı Velî" *DİA*, XIV, İstanbul 1996.

Azamat, Nihat; "Kâdiriyye", *DİA,* XXIV, İstanbul 2001.

Bayraktar, Mehmet; *Tasavvuf ve Modern Bilim,* Seha Neşriyat, İstanbul 1989.

Boleli, Nusrettin; "Fâtıma bint Saʿd el-Hayr", *DİA*, XII, İstanbul 1995.

Cebecioğlu, Ethem; *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

Cevad, Ali; *Memalik-i Osmaniye Tarih ve Coğrafya,* İstanbul Kasbar matbaası, 1317.

Cevdet, Ahmed; *Tarih-i Cevdet*, XII, İstanbul 1309.

Cevdet, Muallim; *Fetevâ Mecmûası,* İ.B.B.A.K. nr., K.576.

Cürcâni, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, *el-Kitabu't- Ta'rifât,* tah. Abdulmun'im el-Hafnî, Dâru'r-Reşâd, Kahire ts.

Cürcanî, Seyyid Şerif; *Ta'rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1985.

Çağrıcı, Mustafa; "İhsan", *DİA*, XXI, İstanbul 2000.

Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 30. Baskı, Ankara 2013.

El-Aclûnî, İsmail b. Muhammed; *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs ammâ iştehera mine'-Ahâdîsi alâ El sineti'n-nâs,* Mektebetu'l-Kuds, II, ys. ts.

El-Bağdâdî, İsmail Paşa; *Hediyyetü'l-Ârifîn,* c. II, İstanbul 1955.

El-Müttekî, Ali b. Hüsâmeddin; *Kenzu'l-Ummal,* Müessesetü'r-risâle, tah. Saffet essakâ, ys. 2008.

El-Vicdânî, Ebu Rıdvan Mustafa Sadık; *Tomâr-ı Turûk-ı aliyye,* Matbaʿa-ı âliyye, ys. 1338-1340.

Ertan, Veli; "Yeniçeri Ocağının İlgasına, Askerlerin Kavuk Yerine Miğfer Giymelerine Fetva Veren Şeyhülislam Mehmed Tâhir Efendi (Kadızâde)", *Türk Yurdu*, IV/317(Kasım 1965)

Eraydın, Selçuk; *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

Eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed; *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, 3. Baskı, tah. Abdurrahman Yahya, Beyrut 1407.

Et-Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc; *el-Lüma'*, tah. Abdülhalîm Mahmûd-Abdülbâkî Sürûr, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, Mısır, 1380/1960.

Et-Tûsî, Ebû Nasr Serrâc; *el-Lümâ'*, (İslâm Tasavvufu) çev. H. Kâmil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul 2016.

Geylânî, Abdülkadir; *el-Fethu'r-Rabbani,* çev. Osman Güman, Gelenek Yayınları, İstanbul 2011.

Görkaş, İrfan; "Farabi'nin İnsan Tasavvuru*", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S.50 (2013)

Güngör, Erol; *İslâm Tasavvufunun Meseleleri,* Ötügen Neşriyat, 10. Basım, İstanbul 2011.

Gürer, Dilaver; *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf,* Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.

Gürer, Dilaver; *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri,* İnsan Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2013.

Haksever, Ahmet Cahid; *Tasavvufa Dair Güncel Meseleler,* Anıl Grup Matbaacılık, Ankara 2015.

Hökelekli, Hayati; "Hads", *DİA*, XV, İstanbul 1997.

Hücvirî, Ebü'l Hasen Ali b. Osman b. Ebi Ali el-Cüllabî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (Hakikat Bilgisi), haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

İbni Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b.Yezîd el-Kazvînî; *Sünenü İbnü Mâce,* tah. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru ihyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ys. ts.

İbn-i Manzur, Ebu'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrem*; Lisanü'l- arab*, XI, Dar-ı İhyai't- Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1999.

İbrahim, Hakkı*; Marifetnâme*, sad. M. Fuad Başar, Kit-San, İstanbul 1984.

İlmiye salnamesi; İ.B.B.A.K., Matbâ-ı âmire, İstanbul 1334.

İmam-ı Rabbanî, Ahmet Faruk es-Sirhindî; *Mektubât-ı Rabbânî,* Akit Gazetesi yayınları, İstanbul 1998.

İpşirli, Mehmet; "Kadızâde Mehmed Tahir", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.

İpşirli, Mehmet; "Kazasker", *DİA*, XXV, Ankara 2002.

Karaca, Filiz; "Teşrîfat" *DİA*, XL, İstanbul 2011.

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 2011.

Kara, Mustafa; *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

Kara, Mustafa; *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatler,* Sır Yayıncılık, İstanbul 2008.

Karaman, Fikret vd; *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Kavşut, Fatma *Kadınların Hadis ilmindeki yeri (Hicrî IX. AsırMemlûkler Dönemi)*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

Kelâbâzî, Ebubekir Muhammed b. İshak Buharî; *Ta'arruf,* (Doğuş Devrinde Tasavvuf) haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1992.

Kılıç, Hulusi; "Bağdatlı İsmâil Paşa", *DİA,* IV, İstanbul 1991.

Kılıç, Mahmud Erol; *Tasavvufa Giriş,* Sûfî Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2012.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdulkerim; *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye,* tah. Arif Billah Abdu'l Halim Mahmut, Mahmut b. Şerif, Daru'ş-şa'b, Kahire 1989.

Kutluer, İlhan; "İslâm", *DİA,* XXIII, İstanbul 2001.

Kutluer, "Üç Perspektif: Kelam Felsefe ve Tasavvuf" İslam Felsefesinin Sorunları, haz. Mehmet Vural, Elis Yay. Ankara 2003.

Lütfi, Ahmed; *Târih-i Lütfî*, I, İstanbul 1328.

Muslu, Ramazan; *Anadolu'da Tasavvuf Yolları,* Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

Müstekimzâde, Süleyman Sadeddin Efendi; *Devhatü'l-Meşâyih,* İstanbul ts., İ.B.B.A.K. nr. 922.

Nesefî, Azizüddin; *Tasavvufta İnsan Meselesi-İnsan-ı Kâmil-*, terc.: Mehmet Kanar, Dertgâh Yayınları, İstanbul 1990.

Tirmizî, Hâkim; *Hatmu'l-evliyâ*, (Velîliğin Sonu Velayet- Nübüvvet Tartışması) haz. Salih Çift, İnsan Yayınları, İstanbul 2006.

Tôkâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Resâi'l-Fıkh,* Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445.

Tôkâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Risâle fi's-Secde,* Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/1.

Tôkâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Risâle fî Sıhhati'l-İstibdal,* Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/3.

Tôkâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Risâle fî Hakki'l-İrs,* Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/4.

Tôkâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Risâle fî'l-Elif ve'l-Lam bi'l-İcmalit-Ta'rif,* Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/5.

Tôkâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Risâle fî Hakki's-Siyam,* Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/6.

Tôkâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Risâle-i Nûriye,* Ankara Mil. Küt. Sedat Barı, nr. 06 Mil. Yz. A. 7032/1.

Tôkâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Hâşiye alâ Tahrîri'l-Kavâ'idi'l-Mantıkîye,* Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 1612/5.

Okumuş, Ömer; "Câmî, Abdurrahman", *DİA,* VII, İstanbul 1993.

Öngören, Reşat; "Sûfî", *DİA,* XXXVII, İstanbul 2009.

Öngören, Reşat; "Başlıca Tarikatlar", Tasavvuf El Kitabı, ed. Kadir Özköse, Ankara 2012.

Ögke, Ahmet; *Kur'an'da Nefs Kavramı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

Özköse, Kadir; *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi,* Nasihat Yayınları, Ankara 2008.

Özelsel, Mıchaela Mihriban; *Halvette 40 gün*, Kaknüs Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2008.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* MEB. Yayınları, İstanbul 1993.

Pekolcay, A. Necla – Uçman, Abdullah; "Eşrefoğlu Rûmî" *DİA,* XI, İstanbul 1995.

Sahaflar Şeyhizâde, Esad Efendi; *Tarih*, haz. Ziya Yılmazer, İstanbul 2000.

Sami, Şemseddin; *Kâmûs-ı Türkî*, Akdem Matbaası, Dersaadet 1317.

Sayar, Kemal; *Sufi Psikolojisi,* Timaş Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2012.ş

Süreyya, Mehmed; *Sicil-i Osmâni 4,*Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul Haziran 1996.

Sühreverdî, Şihâbüddîn; *Avârifu'l-Maârif*, (Gerçek Tasavvuf), terc. Dilaver Selvi, Semerkand Yayın, İstanbul 2011.

Tahir, Bursalı Mehmed; *Osmanlı Müellifleri,* Matbâ-ı âmire, İstanbul, 1333.

Türer, Osman; *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1995.

Tatçı, Mustafa; "Tasavvuf ve Rumûz", Yesevîlik Bilgisi, Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

Tosun, Necdet; *İmam-ı Rabbanî*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

Uludağ, Süleyman; "Abdülkâdir-i Geylânî" *DİA,* I, İstanbul 1998.

Uludağ, Süleyman; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.

Usta, Muhiddin; *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı seb'a Metodu,* (basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Blimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

Unan, Fahri; "Mevleviyet*" DİA*, XXIX, Ankara 2004.

Vesemî, Samed Kazım; "Risale Mendelî", http://hifati.yoo7.com/t4135-topic [13.04.2018]

Yavuz, Yusuf Şevki; "Vahiy", *DİA*, XLII, İstanbul 2012.

Yazır, Elmalılı Hamdi; *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1982.

Yücer, Hür Mahmut; "Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarîkat'il-aliyye"*Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi,* Bişkek 2007.

Yılmaz, H. Kâmil; *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar,* Ensar Yayınları, İstanbul 2011.

Yücer, Hür Mahmut; *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl,* İnsan Yayınları, İstanbul 2004.

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Yozgat'ta doğan Mustafa KARACA, ilk, orta ve lise öğrenimini sırasıyla Yozgat Merkez Hamzalı köyünde, ortaokul ve liseyi Yozgat imam hatip lisesinde tamamlamıştır. 2008 yılında kazandığı Anadolu üniversitesi ilahiyat ön lisans programından 2010 yılında mezun oldu.

Aynı yıl Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tamamlama programını kazanarak, 2012 yılında başarıyla tamamlamıştır. 2007 yılında imam hatip olarak göreve başlamıştır. Halen Yozgat İsmail Erkoç Camiinde imam hatip olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

2012 yılında yüksek lisans eğitimine Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında başlamıştır. Doç. Dr. İrfan Görkaş danışmanlığında hazırladığı "Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve "Risâle-i Nûriye" adlı eseri" adlı tezi ile Yüksek Lisans öğrenimine devam etmektedir.

İletişim Bilgileri

Adres: Şeyh Osman Mahallesi Şehit Vehbi Erdoğan Sokak No:16/1 YOZGAT

mustafakar66@hotmail.com.